

Lipp Tamás

Birodalmak végvidékén
(történelmi esszék)

1995

Tartalom

Tartalom	2
Előszó	3
TÁLTOSOK LÁBNYOMA	4
KŐBE VÉSETT TÖRTÉNELEM	17
A KAZÁR BIRODALOM	24
BIZÁNC ÉS A HONFOGLALÓ MAGYAROK	34
Makedón fordulat	36
Szamonasz tündöklése és bukása	42
A sóháború	55
ÁRPÁD ÉS KURSZÁN	61
A honfoglalás lépcsői	63
Kende és gyula	66
A második folyóköz	68
Héja és szarvas	72
HARMADIK HONFOGLALÁS?	76
A TURULMADÁR ÓLMOS RÖPTE	86
Noé unokái	86
Az ugor-török háború	91
Őstörténeti csodabogarak	95
A turanizmus	99
Az elsüllyedt haza	101
Irodalom	104

Előszó

Mozgalmas történelmünk során gyakran sodródtunk egy-egy világbirodalom bűvkörébe. Szoros kapcsolatot tartottunk a nagy napkeleti - onogur-bolgár, kazár, bizánci, török és szovjet - birodalmakkal, és fennhatósága alá tartozhattunk a két nagy napnyugati impériumnak, a Habsburgnak és a harmadik németnek is. Birodalmi tapasztalatokban - ami az alattvalói élményeket illeti - nem szűkölködünk.

Ez nem panasz. Inkább esély. Birodalmak végvidékén mindig jobban megmutatkozik a hatalom természete, mint a centrumban. A periférián nyersebb az élet, leplezetlenebb, talán őszintébb. Mindenesetre: huzatosabb. A bíborszínű függönyök itt gyorsabban rongyolódnak.

Ha a perifériák kopár fényét rávillantjuk a térség nagy birodalmainak jódezüst ernyőjére, talán a magyar őstörténet fehér foltjain is föltűnik néhány dagerrotip árnyalak.

TÁLTOSOK LÁBNYOMA

Mai mozdulataink és mondataink igazi értelmét csak úgy tárhatjuk föl, ha a történelem és az emberi természet rejtett zugaiba is bemerészkedünk, írtam 1980 telén első regényem előszavában. Akkor már évek óta egy magyar nemzetség a mítoszok időtlen ködébe vesző krónikájával bajlódtam; szemben a Sas hegygel hófehér, merített kartonlapokra, töltőtollal, fekete tintával róttam a sorokat, naponta százat. Az újságírás robotja elől menekülő mester történelmi kosztümbe bújt, tréfálkoztam később megértőn, némi öngúnnal A láthatatlan emberrel viaskodó Gárdonyin.

Most, amikor 1995 koránjött telén, ugyanannál az íróasztalnál, de már számítógép képernyője előtt önmagam szórakoztatására dagerrotip árnyalakok után kutatok, s újra előveszem régi könyveimet és jegyzeteimet, eszembe jut Karel Capek *Nyom* című novellája, amelyben két magányos ember tanakodik a behavazott réten. Előttük egyetlen lábnyom, sem előtte, sem utána semmi. Emberi lábnyom, az biztos, de sehonnan sem ered, és sehová sem tart, vagy éppen bárhonnan eredhet és bárhová tarthat. Az egyik ember azt mondja: "Történetek események, amelyek már nem vezettek tovább, és nem segítettek senkit tovább élni, és talán éppen ezek voltak az élet legfontosabb dolgai. Nem gondolja, hogy ez a lábnyom a legszebb valamennyi lábnyom közül, amit eddig életében látott? - Nekem - szólalt meg a másik - a hétmérföldes csizma jutott eszembe. Talán valamikor régen mások is találtak ilyen lábnyomot, és nem tudták másképpen megmagyarázni." Közben újra szállingózni kezd a hó, s a rejtélyes nyomok lassan belevesznek a fehérségbe. "Nem veszem el szem

elől ...- mondta akkor az egyik ember - ...a nyomot, amely már nincs, és nem is lesz többé - gondolta a másik -, és a két férfi útja egymással ellentétes irányban ismét szérfutott."

A Sas hegy felől hófelhőket terelget felém a szél, s a habos égen varjak kavarnak. Félreteszem könyveimet és jegyzeteimet, kétes eredetű, zsibbadt izgalmak között tétlenül várom, ahogy réges régen vártam bizonyos délutánokra. Azután meg is ered, nem a hó, csak a szomorú, városi havas eső. Megkönnyebbülök, számban újra a tejeskávé, a császárkörte és Varga Zsuzsi koradélutáni csókjainak íze. Hiszen adhattam volna ennek a fejezetnek azt a címet is: *Pogány rekviem*. Gondolom. Néhány éve keddenként Miskolcra utaztam östörténeti előadásokat tartani. Egy alkalommal a Tiszai pu. előtt hirtelen fölpillantottam az alacsony, szmogos égre, és az jutott eszembe: "A felhőknek van igazuk, vándorolni kéne egy életen át." Az idő tájt küldte el hozzám egy fiatal költő a verseit, tőle származhattak ezek a sorok.

A vándormadarak és a vándornépek mindig a nagy folyók mentén vándoroltak. (Egyik nap innen, ötödik emeleti őrhelyemről láttam, ahogy a Duna felett, ék alakban, a folyó acélszalagját követve vadludak húztak északra. Vogul és osztják nyelvokonaink hite szerint az észak felé tartó ludak szerencsét hoznak arra, aki megpillantja őket.) Vándorolni kéne, ahogy a felhők, a vadludak, a medvék, miként a nomád népek, a zsidók, a cigányok, az indiánok. Ha másként nem lehet, legalább gondolatban, ahogy a táltosok. Évekig gyűjtöttem a pákászokról, halászokról, pásztorokról szóló történeteket, hiszen ők őrizték meg legtovább a nomád életforma nyomait. Ők sohasem kötődtek igazán se házhoz, se földhöz, se vagyonhoz, viszont szoros kapcsolatot tartottak istenekkel, fákkal, állatokkal. Járkáltak a tágas réteken, szemlélődtek, elmélkedtek. A maguk örömeire megfaragták a kezük ügyébe került holmit, varázsoltak, gyógyítottak, de nem tartottak igényt az örök életre; hétmérföldes csizmájuk nyomát gyorsan elhordta az idő.

A pogány magyar táltos nyomába eredtem, ezért kezdtem el regényt írni. *Kerestem azt a kort, amelyben még nem darabolódott szét a*

*világ, amikor a szavak még nem lakójukat veszített, meszes csigaházak, hanem az isteni szándék közvetlen befolyásolásának és megváltoztatásának eszközei, amikor a művészet még gyógyított. Kerestem a kereszténység előtti epikai gazdagságot. Azt gondoltam, birodalmak végvidékén talán nagyobb hatalma van a szónak. (Az Úr, aki egyszülött fiát küldte a provinciára, hogy itt váltaná meg az emberiséget, idejekorán felismerte a nyelvben rejlő erőt, és ezért zavarta össze az ellene fenekedő emberek nyelvét.) Az *Előszó*ban idéztem Széchenyit, aki azt mondta a nyelvről, hogy *magával ragadja a nemzetet*. És idéztem - igaz név nélkül - az 1968-as prágai tavasz filozófusát, Karel Kosíkot, aki szerint *a nyelv hatalom, mindent eláruló és megvilágító hatalma elől senki sem menekülhet, hiszen a nyelv kifejezi a rejtettet, az eltitkoltat, az ösztönöst is*. Azt gondoltam, hogy itt, a birodalom végvidékén, a peremlét kopárságában, gyakrabban születnek természetfölötti csodás lények és világmegváltó gondolatok. Ez a föltételezés pedig, most már tudom, romantikus (regényes?) illúziókba ringathatja az embert.*

A keletről jött, finnugor nyelvű nomád magyarok múltjában nagyon sok a fehér folt, néppé válásunk helyszínére és idejére semmiféle írásos forrás nem ad eligazítást. Hiába is keressük, erre vonatkozóan a magyar krónikák sem szolgálnak megbízható adatokkal. Östörténeti kalandra csábíthat, hogy sem a messzi Ural vidékéről hozott furcsa nyelvünk, sem a dél-orosz sztyeppéről származó lovas nomád kultúránk nem illeszkedik szláv szomszédaink egészen másfajta hagyományaiba. Itt a nagy idegenségben fölértékelődött a titokzatos, távoli (hun? avar? türk?) rokonság. Talán ezért is olyan erős ezen a tájon a gondolatok, a szavak mindenhatóságában vetett hit, ezért olyan heves az identitás-kereső buzgalom.

Pogány múltunk emlékei mindenek előtt Géza és Szent István kulturális keresztés háborújának estek áldozatul. Megrendszabályozott regőseink, akiket elkülönített falvakba zártak (Regéc, Regöly), talán azért, hogy itt "neveljék át" őket, elfordultak az ősi énekektől; krónikáink szinte semmit nem őriztek meg a hajdanvolt epikai gazdagságból. Anonymus is

elhatárolódott "a parasztok hamis meséitől és a regösök csácsogó énekeitől" Az ő idejében pedig még bizonyosan ismerték a számos pogány emléket, például az Emese-mítoszt is magába foglaló őskrónikát (afféle magyar Kalevalát), amely később elveszett, létéről csak közvetett bizonyítékaink vannak: későbbi korok krónikásai egybevágó részleteket idéztek belőle.

Mivel írott anyaggal nem rendelkezünk, ősi nyomkeresésben más forrásokra kell hagyatkoznunk. Sokat elárul például az összehasonlító nyelvészet, a régészet, a néprajz, s ezért vizsgáljuk különös érdeklődéssel azoknak a népeknek (birodalmaknak) a történetét is, amelyekkel egykor kapcsolatba kerültünk, s melyek múltja sokkal gazdagabban dokumentált, mint a mienk. Az analógiák azonban ellentétes irányba vezetnek bennünket. Ha a nyelvrokonság szálát követjük a vogulokhoz és az osztjákokhoz jutunk, ha a kulturális rokonságét, akkor a lovas nomád török népekhez. Úgy látszik, áthidalhatatlan az ellentmondás finnugor nyelvrokonaink életmódja és a 800-as évek elején Európa színpadára föllépő magyarok kultúrája között. Az egyik egy erdőlakó, gyűjtögető, halász-vadász, kőkorszaki szinten élő népcsoport, míg a másik egy törökös műveltségű, pusztai, lovas nomád nagyhatalom.

A nyelvrokonság és a kulturális örökség közötti ellentmondást csak úgy oldhatjuk fel, ha figyelembe vesszük, hogy a történelemben gyakran előfordult, amikor egy nép kedvezőtlen földrajzi és éghajlati viszonyok közé sodródott, korábbi kultúrája leépült, vagy fordítva: kedvező körülmények között gyorsan fejlődött. Valami ilyesmi történhetett, amikor a Kr.e. 3. évezredben az uráli közösség felbomlott, s az obi-ugorok a mostoha éghajlatú északra, az ősmagyarok pedig a sűrűn lakott délnyugati területekre vándoroltak. Feltételezhető, hogy ekkor kerültünk kapcsolatba az irániakkal, s ezzel összefüggésben, ekkor alakult ki a *magyar* népnév is. A *magy* előtagban valószínűleg a vogul *mansi* és az osztják *mos* fátrianév lappang, az *er* pedig iráni eredetű, s azt jelenti: ember. Közös uráli múltunk egyik cáfolhatatlan bizonyítéka, hogy bár a vogulok és az osztjások nyelvében, áldozati énekeiben - hasonlóan a mienkhez - ott találjuk a fejlett

lótartás és kultusz nyomait, mai, nyugat-szibériai lakóhelyükön a lovat nem is ismerik, csupán rénszarvast tenyésztnek. A régi áldozati énekek nyilván megőrizték a korábbi lakóhely kultikus emlékeit is.

Őstörténetünk eddig kevésbé méltatott, *közvetett* emlékei közé tartoznak azok a sziklarajzok, amelyeket az Ob egyik mellékfolyója, a Tom völgyében találtak. Ez a terület az észak-európai erdőzóna és a szibériai sztyepp találkozásánál fekszik. Erre vezet bennünket egyébként az egyik szellemes őshaza-elmélet is: Hajdú Péter nyelvész szerint mivel a *szilfa* neve ősi finnugor eredetű, ezért az őshaza is csak ott lehetett, ahol ez a fa honos. Így jutunk el az Ob alsó folyásához. A sziklarajzokat az obi-ugorok elődei készítették, valószínűleg akkor, amikor még nem szakadt szét az uráli nyelvcsoporthoz, tehát ott találhatjuk közöttük az ősmagyarokat is.

A újkőkori rajzokból egységes világnézet bontakozik ki, melyben az animizmus, a mágia és a totemizmus elemei keverednek. Megtaláljuk az északi népek mítoszaiból jól ismert "világtojás", "búvárkacsa" és "medve" motívumot, s ebből arra következtethetünk, hogy ezek a képek a korabeli mítoszokat jelenítik meg. Másrészt a különféle állatmaszkok hagyományos állatós-kultuszra (totemizmusra) vallanak. Ezek az "álarcok" átlényegítik az embert, közelítik a túlvilághoz, közvetítenek az istenek és az állatok, ég és föld között. A legérdekesebbek mégis azok az ábrázolások, amelyeken az állatok "szívébe" dárdahegyet, nyílcúcsot rajzoltak. Jól tükrözi ez a mágikus gondolkodást, amely egy képpel tett állításról (a vadászeszköz behatol az állat testébe) azt képzeletben, hogy az a valóságban (a vadászatban) is be fog következni. Eszerint az állatnak nemcsak teste van, de lénye (lényege?) szorosan kötődik az ábrázolt képhez, és nevének hangalakjához is, ezért nem szabad megnevezni, csak körülírni. (Azt mondják, szarvas állat, farkas állat, mézevő, erdei öreg, réti gubás...)

A mágia Tylor szerint "a szellemek befolyásolásának művészete", föltétlen hit a szavak és a képek erejében, miként az animizmus (lélekhit) más formáit is a gondolatok mindenhatósága jellemzi. (A magyar népmesék táltos lova is *úgy vágtat, mint a gondolat.*) Őseink azt vallották, hogy kétféle lelkünk van, az álomlélek és a lélegzetlélek. Az előbbi, ha

alszunk, elszáll, s csak akkor tér vissza, ha felébredünk. Ezért nem szabad az alvó embert hirtelen fölébreszteni, mert az álomlélek esetleg nem talál vissza. A léleg/k/zet-lélek pedig, ahogy a nyelv is mutatja, addig lakozik bennünk, míg lélegzünk, azután végleg elröppen a *másvilágra*. A lélegzet és a lélek egymást feltételező kapcsolatát bizonyítja az a szokás is, hogy a haldokló orra alá tükröt tartanak, s ha bepárasodik, abból lehet tudni, hogy még ott időz a lélek.

Ugyanehhez a szellemi forrásvidékhez jutunk, ha nyelvrokonaink (az obi-ugorok) és kulturális "hozzátartozóink" (a türk népek) sámánhitét vizsgáljuk. A sámán (táltos) nevezetes alakja a magyar hiedelemvilágnak is, számos nyom őrizte meg emlékét. Egykor ő volt a közösség "szellemi aya", ő tartotta a kapcsolatot az égiekkel, a régi regék földidézésével erősítette a nemzetség együvé tartozását, a szavak és a képek erejével legyőzte az ártó szellemeket, és sikeressé tette a vadászatokot. Mai szóval azt is mondhatnánk: ő gondoskodott a közösség lelki egészségéről. A táltos társadalmi szerepe később a művész elhivatottságában éledt ujja. Újsütetű világmegváltóink előszeretettel lovalják magukat anakronisztikus szerepekbe, szívesen pompáznak "sámánkosztümben" is.

A magyar táltos alakját először Sebestyén Gyula vizsgálta meg alaposan 1902-ben kiadott *A regösök* című könyvében. Érzékeny portrét rajzolt róluk Róheim Géza is, aki először alkalmazta együtt a néprajz és a pszichoanalízis módszerét. Saját gyűjtései alapján úgy találta, hogy a táltosok általában hosszúéletűek, bár gyakran betegeskedtek és fiatalon is öregnek látszottak. Legtöbbször már az anyaméhben kiszemelték őket az istenek a különleges feladatra.. Hosszú bajuszt és szíjjal egybefont, hamuval összetapasztott varkocsot viseltek. Bocskoruk orra elől is, hátul is fölhajlott, így aztán hiába faggatták a nyomukat, nem lehetett tudni, most mennek-e vagy jönnek. Szúrósszeműek, gyakran búskomorak. Főként tejet, sajtot, írófogyasztottak. (Lehet, hogy ezzel közömbösítették a szertartások alatt fogyasztott hallucinogén gombák és más kábítószerek hatását?) Értettek az állatok nyelvén, minden lovat meg tudtak ülni. Gyakran előfordult, hogy a táltos apja nem is ember, hanem állat volt.

Biharnagybajomban például egy farkas megerőszkolt egy leányt, a fiúcska farkasfoggal született. (Totemisztikus nyomok!) Mire kilenc éves lett, gyakran vérzett az orra, és szét tudta kergetni a falu körül gyülekező viharfelhőket. A táltosok főként folyók mellett, mocsaras területen éltek. (Szűcs Sándor gyűjteményében, a *Régi magyar vízivilágban* különösen szép történeteket olvashatunk Mákos Balázsról, Csuba Ferencről, Kucoráról és más sárrébeli tudós emberekről.)

Talán Diószegi Vilmos (1923-1972) tette a legtöbbet azért, hogy valóban megismerjük hitvilágunk jellegzetes alakját, a pogány magyar sámánt. (Mai "táltosaink" nem szívesen emlékeznek rá, mert úgy érzik, előképüket megfosztotta misztikus burkától.) Egyetemista korában török, mongol, mandzsu, tunguz, finnugor és kínai nyelven tanult, majd bejárta egész Magyarországot, hogy összegyűjtse a sámánhitre vonatkozó, még fellelhető adatokat. Ezután indult szibériai "rokonkereső" útjára. Sokat nélkülözött, az étkezésre szánt pénzből fényképeket készített, éjszakánként múzeumi leltárkönyveket másolt. A gyűjtőút tönkretette a szervezetét, de rövid életében nagy csodák tanúja lehetett. Találkozott igazi sámánokkal, részt vett valódi sámánszertartásokon. Még nem volt ötven éves, amikor meghalt. Diószegi tapasztalatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy "a sámánizmus segédeszköz, melynek segítségével az írott történelemmel nem rendelkező népek történetét egy bizonyos fokig rekonstruálni lehet".

A pogány magyarok világgépének alapszerkezetét a világfa adta. Ez kötötte össze a föld alsó és felső rétegét, innen ívelt föl az égbe, egészen a Tejútig. Nagyon hasonlóan képzeltek a világ szerkezetét a dél-amerikai tukano indiánok is. Szerintük az ég vázszerkezetét a Tejút tartja, amely az alvilágból ível fel az égre, s hajlik át a föld felett keletről nyugatra. A Tejúton közlekedik a sámán is. A nomád népek lakóhelye, a jurta ugyanezt a szerkezetet formázta: középen a világfa tartotta a kör alakú sátozt, a favázra boruló nemeztakaró az ég kárpitja, rajta a molyette lukak - a csillagok. Megdöbbentő, hogy a szibériai sámándobok rajzai, és a magyar adatközlők világmindenség-leírásai mennyire egybevágnak. Egy Bütüm nevezetű öreg sárréti "darvász" így beszélt el a világ rendjét: "Van

a világon egy csudálatos nagy fa, amelyiknek kilenc elhajló ága van, mindenik egy-egy erdővel vetekszik. Ha elkezdenek kavarni, ombolyogni, abból támad a szél. Olyan csudálatos nagy fa ez, hogy nemcsak a hold jár el az ága közt, hanem a nap is. De ezt a fát csak az leli meg, aki foggal született, oszt kilenc álló esztendeig nem vesz a szájába tejszót egyebet. Az meg tudni való, hogy *tátus* az ilyen." (Szűcs Sándor gyűjtése)

A táltos kiválasztása legtöbbször már az anyaméhen belül megtörténik. Annak, hogy valaki táltos lesz, az a biztos jele, ha "burokban jön" a világra, foggal vagy hat ujjal születik. Amerikai kutatók megvizsgáltak olyan embereket, akik úgy születtek, hogy a szülés megindulásakor nem repedt szét az anya placentája, tehát valóban a magzatburok védelmében jöttek a világra. A kutatók szerint az ember életét meghatározó nagy utazás, míg a magzat a méhből a szülőcsatornán keresztül a külvilágra jut. Ez idő alatt nem kap oxigént, s ezért az agy felső rétegeiben található sejtek károsodnak. (Erre az élményre emlékezünk vissza második nagy utazásunkkor, miközben a másvilágra nyíló nagy fényes kapu felé araszolunk.) Azoknál, akik burokban születtek nem lép fel oxigénhiány - egyébként is így sokkal kíméletesebb az út a szülőcsatornán -, s ezért épen maradnak azok az agysejtek, amelyek a különböző parapszichológiai jelenségekben (pl. telepátia, szuggesztív) játszanak szerepet.

Az "elhivatottság" ellen a sámánjelölt végsőkéig tiltakozik. "Az ember mint nehéz ítéletet fogadja a hívást, hét esztendeig bolyong, elrejtőzik a zombikban, fél a felhőktől is", vallja egy sárréti táltos. Gyakran vérzik az orra, hosszú alvásba merül, ha fölébred, félrebeszél, habzik a szája, rángatódznak a végtagjai. A sámánbetegséget a modern orvostudomány általában az epilepsziával, a fertőző agyvelőgyulladással, a skizofréniával, a hisztériával szokta azonosítani. Kelemen András pszichiáter úgy véli, hogy a sámánokat szárnyaló képzelet, szuggesztív előadás, fejlett esztétikai (képzőművészeti, irodalmi, drámai) érzék jellemezte. Szerinte a sámán szerepét a magyar közmondásból lehet a

legpontosabban megéretni: *aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni*. Egy jakut mondás azt állítja, hogy *a kovácsok és a sámánok ugyanazon fészekből valók*. Őseink a vassal és a tűzzel hadakozó kovácsok mesterségét legalább olyan rejtélyesnek tarthatták, mint a sámánokét. Mindketten gyógyítottak is.

A beavatás előtti utolsó állomás a sámánjelölt testének szétdarabolása. Ekkor nyeri el a végső tudást, amit másként nem is lehet megszerezni. Egy osztják sámánról feljegyezték: "Álmában hosszú útra indult. Az út mentén házakat látott. Végén egy vasoszlop állt, horgokkal, amelyek leszaggatták róla a húst." Egy szamojéd sámán úgy szerezte tudását, hogy "darabokra vagdosták". Jól ismerték a tudományszerzésnek ezt a módját a török népek sámánjai is. A sórok szerint a szellemek "a jelölt testét az ízületeknél szétvagdalták". Az így szétdarabolt testet azután az istenek (esetleg a táltos ősök) jól szemügyre vették, megszámozták csontjait, s ha fölös számúra bukkantak (hat ujj, farkasfog, kettős fogsor) akkor ismét összerakták, s a jelölt újra éledt, immár tudománnyal.

A táltosjelölt, miután végigjárta a számára kijelölt utat, végül fel kellett hágnia a táltoslétrára. Egy orosházi mesében a király okos kanásza, amikor elindult "a tetejetlen fára", ötven szeptet tett a zsebébe, s ebből mindig bevett egyet-egyet, így haladt egyre feljebb. Más változat szerint a táltos baltájával vágott lépcsőfokokat a világfa törzsébe. Ha fölért az égiekhez, azok kifaggatták, a földiek pedig, miközben szavát lesték, a derekára kötött szalmakötéllel húzgálták lefelé. Gyakran előfordult, hogy a jelölt lezuhant, ilyenkor vagy életben marad, vagy nem. Ha az előbbi történt, még jó táltos is válhatott belőle, s még sokáig közlekedhetett az ég és föld közé állított táltoslétrán.

Arany János, miközben az elveszett nagy magyar eposz megírására készült, maga is gyűjtött népdalokat, népmeséket. Egy általa gyűjtött gyermekversben ezt olvashatjuk:

Gólya, gólya gilice,
Mitől véres a lábod?
Török gyerek megvágta,

Magyar gyerek gyógyítja
Sípbal, *dobbal*, nádi hegedűvel.

Sebestyén Gyula is megerősítette, hogy a táltosok utódainak tartott regösök legfőbb varázs-kézsege a dob. Solymossy Sándor pedig ezzel kapcsolatban egy másik közismert "összeboronáló" gyermekmondókára hívta fel a figyelmet:

Adjon isten lassú esőt,
Mossa össze mind a kettőt,
Szita, szita péntek,
Szerelem csütörtök,
Dob szerda.

A versben nemcsak a szita és a dob fordul elő, mint varázseszköz, de a "különleges összefüggésbe helyezett szavak" is a bájolás eredményességét szolgálják: péntek, szerda, csütörtök - a hét napjainak fordított sorrendje a *másvilág* elrendezésére emlékeztetnek. (A honfoglalás kori sírokban talált, s a halott balkezéhez helyezett használati tárgyak sem holmi balkezességre utaltak, hanem arra, hogy a *túlvilágon* minden *másként*, fordítva van.) A táltos legfőbb segítőtársa, egyben közlekedési eszköze is a dob. Diószegi a *ló-dob* képzetnek sok példáját találta a hazai és a szibériai anyagban is. Az egyik Szatmár megyei találós kérdés így hangzik: Nekem olyan kis lovam van, amelyik minden házba benyerít. A megfejtés: a kishíró dobja. A Moson megyei Zsellyén a jó futó lóra az mondják: olyan mint a táltos, nem néz se eget, se földet, csak megy, mint a gondolat. Megfigyelték, hogy a nomád népek sámánjai éppen úgy tartották a dobverőt, mint a lovak ösztökélésre szolgáló fonott bőrkorbácsot. Érdekes összefüggés bontható ki népmeséink egyik visszatérő motívumából is. A táltos lovát, amely először csak rossz, sovány gebe, parázssal kell táplálni, attól majd gyönyörű paripává válik. Lehet, hogy ez a fordulat még abból az időből származik, amikor a táltos az utazás előtt dobját a tűz vagy inkább - nehogy lángra kapjon - a *parázs* fölött szárította, hangolta.

Haj, regő rejtem! Bízatta magát a táltos. Ez valami olyasmit jelenthetett, hogy haj, énekbe varázsolom magam, révüléssel révülök. A rejt, révül kifejezést Arany is használja a Toldiban. (IV, 22.)

De azért nem hal meg, csak olyaténképpen,
Mint midőn az ember *elrejtezik* mélyen,
És midőn fölébred bizonyos időre,
Csodálatos dolgokat hallani felőle.

A sámán egy jól megkomponált ősi misztériumjátékot adott elő. Díszletként felhasználta a jurtán túlnyúló táltoslétrát, a felhők mögé bukó holdat, jelmezként a totemállat maszkját, világításként a tűz lobogó fényét, akusztikus kellékként pedig a dobot. Az utóbbit különösen mesterien kezelte, először a normális szívdobogás ütemét verte, s ezzel mintegy magával ragadta a közönséget. Azután lassan, szinte észrevétlenül egyre szaporább ütemet diktált, s ezzel nemcsak a maga, de a hallgatóság szívverésének ritmusát is gyorsította, egészen az extázisig. Közben a "kellékesek" marékszám szórták a lángok közé a különféle kábító hatású szárított gombákat, füveket. A színjáték csúcspontján a táltos hatalmasat ásított (talán az oxigénhiánytól), és révületbe esett. *Elrejtezett*. Ilyenkor találkozott az istenekkel, hogy kikémlelje akarataikat. Elhallgatott a dobszó is, s a néma csöndben valami különös hang töltötte be a teret: Égatya szólt. "Csak jönnek a hangok rajta keresztül", mondták ilyenkor a táltosról, mert a szája néma maradt.

Végül idézzük a szemtanú leírását egy szamojéd sámán énekéről. "A sámán igéző énekeiben leírja vándorlásait a szellemek birodalmában. Elmondja az út gyötrelmeit, azokat a veszélyeket, amelyeket a magános puszták, az égő erdők, a viharzó tengerek, a viaskodásra kényszerítő ellenségek, cselek és árulások, mérgezett vizek, betegségdémonok stb. jelentenek számára. Mikor mindezt az ezerféle veszedelmet diadallal túléli, végre eljut a szellemekhez." Diószegi pontról pontra bizonyítja, hogy a szibériai sámánizmus motívumai mind föllelhetők a magyar nép hiedelemvilágában is.

Ez azonban egyáltalán nem azt jelenti, hogy a honfoglaló magyarok táltosai a 800-as évek végén ugyanolyan szertartásokat mutattak be, mint ezer évvel később azok a vogul és osztják sámánok, akiket például a magyar Reguly Antal is fölkeresett. A népszokások különös időbeli egymásra rendeződésének lehetünk tanúi. Északra szorult nyelvrokonaink kultúrája a mostoha időjárási viszonyok között visszafejlődött, így az 1800-as évek táján, amikor az első utazók eljutottak hozzájuk és megörökítették egy-egy sámánszertartás, az egy a kőkorszak szintjén élő, gyűjtögető, halászó, vadászó népcsoport hiedelemrendszerét tükrözte. A magyarok viszont az obi-ugor népcsoport szétválása után belesodródtek a déli sztyepp-országút sűrű forgalmába, s már a VIII-IX. században, mikor a korszak egyik nagyhatalmának, a kazár birodalomnak az érdekkörébe kerültek, elérték egy magasan szervezett lovas nomád nép fejlettségi szintjét. Miként a népcsoportot összetartó vérségi kötelék is spiritualizálódott, s az együvé tartozást már nem a nemzetség atyja, hanem az állatós (a totem) szimbolizálta, a nemzetségeket pedig törzsekbe rendezték, úgy a sámánszertartások is jelképekké váltak. A 800-as évek magyar táltosai, mint főemberek, fejedelmek tanácsadói, már nem annyira a vadászat, mint inkább egy-egy hadmozdulat előtt kérték ki az égiek tanácsát.

A szertartások mögött húzódó hiedelemrendszer azonban az évezredek során mit sem változott. Továbbra is a táltos tartotta a kapcsolatot az istenekkel, ő volt itt a földön "a kék ég követe", ő erősítette a régi regék föllevenítésével az összetartozás tudatát, őrizte a nép hitét, önbizalmát. Fényes állattól örökölt csalhatatlan ösztönei segítették abban, hogy eligazodjon a legbonyolultabb helyzetekben is. A szellemek segítségével pedig gyógyított. A honfoglalás kori sírokban olyan koponyákat is találtak, amelyeket a korabeli doktorok meglékeltek, majd a sérült részt ezüstlemezzel fedték be. Lehet, hogy ez a beavatkozás nem is a gyógyítás célját szolgálta, hanem mágikus okokból történt? Az *agyafűrt* (őrült, csökönyös, ravasz) szavunk jelentéséből esetleg arra is következtethetünk, hogy nemcsak a táltosok, de a jövő táltosokon is

alkalmazták a koponyalékelést, talán hogy a messzire csavargott álomléleknek utat nyissanak. Végül is mindegy, hogy a táltos gyógyítás céljából vagy mágikus okból "operált", nyilván akkor még ez a két feladat nem is vált élesen ketté, a lényeg az, hogy a "beteg" nemcsak túlélte a műtétet, de a leletek tanúsága szerint még évekig jó egészségnek örvendett (a koponyacsont ugyanis befogadta, majd körbesarjadt az ezüstfolton).

A sámánizmusról hosszú ideig azt tartották, hogy az a szibériai népek speciális vallása, s nyugati elterjedésének határa éppen a magyar nyelvterület. Később, a középkori boszorkánypererek összehasonlító elemzéséből kiderült, hogy a szibériai és a kelet-európai sámánokhoz hasonló figurák éltek a Balkánon és Észak-Olaszországban is. Carlo Ginzburg, aki a friuli tartomány boszorkánypereit vizsgálta, egy igen érdekes, összefüggő hiedelemrendszerre bukkant. Miként a magyar boszorkánypererekben, az olasz anyagban is megtalálhatók azok a figurák, akik szemben álltak a boszorkányokkal. Ők ugyanis gyógyítottak, nem pedig rontottak. Ezeket az emberek a magyar inkvizíció előtt táltosoknak, míg az olasz pererekben *benandanté*knak nevezték magukat. Kiderült, hogy az "olasz táltosok" is burokban születtek, s hiába próbáltak meg tiltakozni, vállalniuk kellett hivatásukat. Mielőtt tudományt szereztek, ők is mély álomba estek, *in spirito* utaztak, s állatok alakjában viaskodtak.

Ehhez hasonló hiedelmeket azonban nemcsak Észak-Itáliában, de például a Balkán-félszigeten is megőrzött a néphagyomány. A Dubrovnik vidéki *lagromantok*, a bolgár *nesztinárok* és a román *calusarok*, hogy csak néhányat említsünk távolabbi és közelebbi környékünkről, mind olyan alakokat, akik burokban születtek, mágikus képességekkel rendelkeztek, s gyógyítottak. Ma már tarthatatlan tehát az a vélekedés, hogy a sámánizmus közép-kelet-európai képviselői egyedül a magyar táltosok lennének; a hiedelemrendszer elemei valószínűleg tovább terjedtek nyugat felé. Lehet, hogy ezzel idegenségünk és titokzatosságunk újabb burkát veszítettük el?

Egy-egy népszokás, hiedelem, jellegzetes kulturális motívum gyakran valóban a különböző népek közvetlen érintkezése útján terjed el, de nem mindig. Vajon a dél-amerikai tukano indiánokhoz hogyan jutott el

a szibériai sámánizmus? Persze vannak, akik erre a kérdésre is biztos választ tudnak adni: az ázsiai népek (hunok? avarok?) a befagyott Bering szoroson átkeltek az amerikai kontinensre, s magukkal vitték sámánjaikat is. Csakhogy ez a megoldás már az utolsó fejezet, *Az őstörténeti csodabogarak* tárgykörébe tartozik.

A "vándormotívumokkal" érdemes óvatosan bánni. Ha két hasonló természeti körülmények között élő nép hasonló hiedelemrendszert épít fel magának, még nem biztos, hogy rokonok, még kevésbé, hogy ugyanazt a nyelvet beszélik. Meglepő, hogy a szkíta lovas sírokban csak koponyát, lábszárcsontokat, lószerszámot és nyeret találtak. A régészek és a nomádok szokásait jól ismerő néprajzosok ebből arra következtettek, hogy a szkíták a gazda halála után leölték a lovát is, majd megnyúzták, bőrét szalmával tömték ki, és csak a csüdjét, valamint a szerszámokat helyezték el a sírba. Ennek az úgynevezett részleges lovas temetkezésnek a pontos megfelelőjét találjuk meg a magyar leletanyagban is. A szkíta és a magyar népszokás teljes azonosságáról beszélhetünk, mégsem állíthatjuk, hogy a két nép rokon lenne, még kevésbé azt, hogy ugyanahhoz az etnikumhoz tartozna. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy a dél-orosz sztyeppén hasonló földrajzi, éghajlati viszonyok között hasonló hiedelmek alakulhattak ki, s az is elképzelhető, hogy ezek azután az időben egymásra következő népcsoportok (szkíták, hunok, avarok, türkök, magyarok) hiedelem-rendszerében öröklődtek. Azt azonban régészeti hagyatékokból soha nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy az elhunyt milyen etnikumhoz tartozott. A csontok ugyanis - minden romantikus (regényes) illúzió ellenére - nem beszélnek.

KŐBE VÉSETT TÖRTÉNELEM

Hogy fenn a kék ég,
lenn a fekete föld
megteremtették,

kettő közé
 emberfiakat
 teremte Tengri.
 Emberfiak fölibe
 két ősapám
 Bumin kagán,
 Istemi kagán
 emelkedik vala.
 Trónra ülven
 török népünknek
 törvényt adtak,
 kormányt kovácsoltak.
 Keletre a Kadirkán hegyláncig,
 Nyugotra a Vaskapuig,
 kettő közt a gazdátlan
 kék-török népemet
 szerbe-számba szedvén
 így uralkodának.

(Kőbe vésett eposzok. *A magyar őstörténet nyomai*. Ótörökből fordította: Képes Géza.

*

Mongóliában, az Orkon folyó partján, Karakórumtól mintegy hatvan kilométerre északra található azok a kőoszlopok, amelyekre ótörök nyelven a keleti türk birodalom uralkodóinak dicső tetteit jegyezték fel. Ezekben a kőbe vésett történetekben, amelyeket a székely rovásírásra emlékeztető írásmóddal rögzítettek, s amelyekben, miként legközelebb nyelvrokonaink: a vogulok és az osztjások hősénekeiben, nincsenek sorvégi rímek, de a szókezdő szótagok gyakran összezsengenek, és a sorok között eleven gondolatritmus lüktet, a magyar őstörténet legkorábbi emlékeit fedezhetjük föl. Az esztétikai hasonlóságnak történelmi okai vannak: hiszen őseink a honfoglalás előtti évszázadokban a nyugati türk birodalom fennhatósága alatt éltek, s ez a kapcsolat olyannyira

meghatározó volt, hogy az arab és a bizánci források, nyilván a hasonlóság okán, türköknek emlegetnek bennünket is.

A türkök azokhoz a nagy nomád népekhez tartoztak, akik - a hunokhoz hasonlóan - Belső-Ázsiából törtek elő, uralmuk futótűzként végigperzselte a délorosz sztyeppét, az itt élő népeket "szerbe-számba szedvén" óriási birodalmakat alapítottak, amelyek fennhatósága egészen a Kárpát-medencéig terjedt, majd a birodalomalapító halála után hatalmuk általában gyorsan elenyészett. Azután jöttek az újabb hódítók: az avarok, a kazárok, a magyarok, később a mongolok és a törökök, hogy újra és újra kitöltsék a Belső-Ázsiától a Duna-Tisza közégig terjedő roppant öntőformát. Az orkoni feliratokból jól nyomon követhetjük ezen birodalmak egyikének keletkezését, tündöklését és bukását. Már csak azért is érdekes lehet a türkök történetének behatóbb vizsgálata, hiszen tudjuk, hogy a korai magyar történelemmel foglalkozó kutatóknak milyen kevés - közvetlen - írásos forrás áll rendelkezésére. A magyarok türk elnevezése egyáltalán nem "tudós kitaláció", sokkal inkább kulturális hasonlóságon alapuló megfigyelés. Amikor például Bölcs Leó bizánci császár *Taktika* című művében a magyarok életmódjáról és harcmódoráról értekezik, akkor szóról szóra kimásolta, amit elődje, Maurikiosz császár a VI. században a türkökről írt.

A nomádok "családfáját" egészen a *Genesis*ig vezethetjük vissza. Ádám és Éva elsőszülöttje, Káin földművelő lesz, míg a másodszülött Ábel "juhok pásztora lón". Együttműködésük azonban korántsem zavartalan, hiszen mikor "a föld gyümölcséből és a juhok első fajzásából" áldozatot mutatnak be, az Úr tekintete Ábelre, "az első nomádra" és az ő ajándékára esett, ezért Káin megöli testvérét. Az nyilvánvaló, hogy a bibliai történet a már letelepült földművelők és a vándorló nomád állattenyésztők közötti konfliktust jeleníti meg. Kérdés azonban, vajon miért lesz mindjárt az első gyermek gyilkos? Ennyire hozzátartozik az emberi természethez a másik elpusztításának ösztöne? Egy, a szent iratok közé föl nem vett történet azzal magyarázza az Isten teremtette ember sötét, vérgőzös vágyait, hogy Szamáel ('Isten mérge') kígyó képében maga hágtat meg az első asszonyt, s

ebből a nászból született Káin, az "első" gyilkos, majd az ő ivadékából a többi. Mózes első könyvébe a sátáni csábítás szelídebb, a tiltott almaevéssel megjelenített változata került.

Az apokrif források sem adnak azonban arra a kérdésre magyarázatot, hogy az Úr miért szegte meg a törvényt, s miért a másodszülöttet részesítette előnyben. Isten "gyengesége" Jákob különös "szenvédélyére" emlékeztet: ő Rácheltől származó fiát, a csinos Józsefet szerette jobban, akit ezért testvérei - miként Káin a kivételezett Ábelt - meg is akartak ölni. Az Úr Káin iránti jóindulata abban is megmutatkozott, hogy a testvérgyilkost csupán megbélyegezte, de az életét meghagyta. Az sem egészen világos, hogy a harcias, a vérrel mindennapos kapcsolatban álló állattenyésztő ellenében miért a szelíd földművelő lesz gyilkossá? A "Káin-bélyeg" különös utóéletében a szereposztás részben meg is változik: tudjuk, hogy amikor harcias nomád tevetenyésztő beduinok vándoroltak Palesztinába és konfliktusba keveredtek a már itt élő s letelepedett héber törzsekkel, a héberek a vad jövevényeket Káin leszármazottainak tartották, aminek szerintük biztos jele a Káin-bélyeg, a beduinoknál szokásos testtetoválás. Csakhogy Káin - a beduinokkal ellentétben - nem állattenyésztő, hanem földműves volt! Ez az ellentmondás csak úgy oldható fel, ha az írásos források és a régészeti hagyatékok alapján feltételezzük, hogy a letelepült héberek *félnomádok* voltak, ami azt jelenti, hogy nemcsak földműveléssel, de állattenyésztéssel is foglalkoztak, tehát földművelők és állattenyésztők egy törzsön belül *is* előfordulhattak, s a különböző életforma a két csoport között állandó konfliktust okozott.

A nomád életforma Kr.e. a második évezredben alakult ki. Hérodotosz a szkítákról azt írja, hogy nem földművelők, hanem pásztorok. A görög *nomados* ('vándorló, kóborló') kifejezés jól jelzi, hogy a nomádok történetét mindig is a letelepült városlakók írták. A kínaiak, amikor a hunok ellen emelt nagy fal előtt újabb nomád hódítók, az avarok jelennek meg, krónikáikban *zsuán-zsuán*oknak nevezik őket, ami valami olyasmit jelent: nyüzsi-nyüzsi-k. Később a frankok is hasonlóképpen írják le a birodalmuk végvidékein megjelenő s türköknek nevezett magyarokat. A

városlakók, ha kitekintenek a védett városfalak mögül, a lovas nomád hódítókat mint furcsa, ide-oda nyargalászó-nyüzsgő, érthetetlen nyelvű, a keresztény emberre alig emlékeztető lényeket szemlélik, csodálkozásukba azonban némi borzongással vegyes vonzalom is vegyül.

Csakhogya a nomád pásztorkodás sohasem volt szabad kóborlás. Éppen a türk nyelvben oly gyakori szó, a *türü* utal rá, hogy a nomád gazdaságot mindenekelőtt a 'legelők szabott rendje' határozta meg. (A magyar *szér* szó kezdetben valami hasonlót jelenthetett, de a *türü* is átkerült a magyar nyelvbe - *törvény* - alakváltozatban.) A nomád életforma tehát egyáltalán nem *szertelen*, sőt éppen hogy ezer szállal átszővi a "legelők törvénye"; az angolszász történetírás a nomádok történetét mint *frontier historyt* (határvidékek történetét) írja le.

A nagy nomád birodalmak általában félnomád törzsek szövetségéből alakultak ki, amikor főként éghajlati változások - például a hosszan tartó szárazság miatt megindult sztyeppésedés - hatására a földművelő és az állattenyésztő életforma egyensúlya megbomlott, s ilyenkor a pásztorkodó nemzetségek (törzsek) váltak uralkodóvá. Az állatállomány gyarapodása politikai változásokat is eredményezett: a hatalmas ménesek, csordák, nyájak egyben tartása jó szervezettséget, védelme erős katonai hatalmat igényelt, gyorsan fejlődött a közlekedés és a kereskedelem, az állatok minél könnyebb értékesítése érdekében pedig a különböző népcsoportok között kialakultak a diplomáciai érintkezés sajátos eszközei (*tolmács, követ*) és a legelők rendjét szabályozó adók bonyolult, "nemzetközi" rendszere.

Az orkoni feliratok szerint a türk "állam" legkisebb egysége a *bod*. Ez egy *fiktív* vérségi köteléken alapuló csoport, lényegében tehát nemzetség, amely azonban az eredetét nem az ősapára, hanem az azt megszemélyesítő, közös állatősre vezeti vissza. A *bod* tehát totemisztikus hiedelmen alapuló közösség, amelyben a vérségi elv spiritualizálódott; legfőbb összetartó ereje a közös eredet-mítosz. Élén a *beg* áll, aki a totemállat közvetlen leszármazottja, így tiszte szakrális és örökletes. A *beg* nem leváltható, legfeljebb megölni lehet. Valószínűleg a magyar *bő*

(nemzetségfő) kifejezés is a türk *beg* szóból származik. (További alakváltozata a *bőség*, ellentéte az *in* 'szolga' és a belőle képzett *inség*.)

A *bod* magasabban szervezett formája a *bodun*, amely magát a türk népet jelenti. Mindenki a *bodun* tagja, aki türk nyelven beszél és türk szokások szerint él. Most már csak az a kérdés, hogyan jön létre a *bod*-ból annak integrált változata, a *bodun*? A türkök szerint úgy, hogy a *burug elt ad a bodnak*. Magyarul: a szerbe-számba szedett nemzetségekből, törzs, vagy törzsszövetség alakul. A *bod* tehát természetes képződmény, a nemzetség úgy nő, ahogy a fák; a *bodun* viszont katonai szerveződés, kialakításában szerepet kap a számmisztika is (így jött létre például a hét, tíz, tizenkét törzs/nyíl népe). A *bodun* élén a *burug* áll: valószínűleg az utóbbiból alakult ki a magyar *úr* szó, amely eredetileg törzsfőt, hadnagyot jelentett. A *burugok* a legfőbb hatalmat gyakorló *kagan* katonai kíséretéhez tartoznak. Befolyásukat, erejüket jól jellemzi, hogy gyakran oroszlánalakos jelképekkel ábrázolják őket. (Egy türk *burugot Alp Arslannak*, 'hős oroszlán'-nak hívnak.)

Oroszlán szavunk honfoglalás előtti török jövevényszó. Tekintettel arra, hogy a magyarok által lakott területen oroszlán nem élt, feltételezhetjük, hogy a kifejezést a türköktől kölcsönöztük, és csupán szimbolikus jelentéssel bírt. A magyar főrendi családok még a XIII. században is számon tartották, hogy "honfoglaló" törzsfőktől vagy nemzetségfőktől származtak-e. Ha a család címerében egykori totemállat szerepelt, például valamilyen ragadozó madár, rozsomák, farkas vagy szarvas, akkor a nemzetség bőktől eredeztette magát, ha címerállatuk oroszlán, akkor törzsfőktől származtak.

A *kagannal* és a *buruggal* kapcsolatban igen gyakori kifejezés még az *el*: ha egy népnek *kaganja* van, *elje* is van, ha *kaganja* nincs, *elje* sincs. Az *el* úgy keletkezik, hogy a *kagan* hadat vezet, népeket hódít, a meghódítottak élére pedig helytartókat állít és adókat szed tőlük. Az *elben* tehát a legfőbb hatalom ölt testet. Az orkoni feliratok egyik főembere, mikor *kagan* lesz, s türk szokás szerint új nevet választ, *Eltrisnek* nevezte magát, ami annyit tesz: *el*-(hatalom/birodalom)-teremtő.

A nagy türk *kaganok*, mint például Tumen (neve a magyarban is jól ismert, régi alakja: *temén* 'tízezer', későbbi változata: *tömény*) és Istemi (valószínűleg az ő nevéből származik az Isten szavunk), hatalmas birodalmat hoztak létre. Ha a meghódított népek alkalmazkodtak a türk szokásokhoz és - ha nem is tökéletesen, de - megtanulták a türk nyelvet, akkor őket is fölvtették a *bodunba*, s megkaphatták a türk nevet. Így lettek a magyarok is türk alattvalók, és ez nemcsak azt jelentette, hogy türk divat szerint vágták a hajukat és ilyen mintázatú övcsatot hordtak, de azt is, hogy a magyar főemberek kétnyelvűségével már ekkortól számolnunk kell. A türkök azonban az alattvalóktól csak fölszínes hasonulást vártak el, abba nem szóltak bele, hogy ki milyen istent imád. Amikor a hódítók végignyargalták Eurázsia tágas tereit, megelégedtek azzal, hogy a meghódítottaktól *tűszokat* szedtek, följük helytartót rendeltek, s adófizetésre kötelezték őket. Így azután egy nomád államalakulat az "erős ember" ígézetében rendkívül gyorsan összeállt, de összetartó ideológia híján általában a nagy hódító halála után gyorsan szét is esett.

Később a kazárok rájöttek arra, hogy az égi és a földi hierarchia kölcsönösen erősítheti egymást, ezért Obadja Chanuka *kagan*, aki bizánci mintára erős központi hatalmat akart létrehozni (törekvése némiképpen hasonlatos a mi Géza fejedelmünk nyugati mintájú, központosító elképzeléseivel), és a kazár udvar a politeisztikus sámánhitet egy monoteisztikus vallásra, a judaizmusra cserélte. Valószínűleg ez az ideológiai kötelék tartotta össze a kazár kaganátus több mint négyszáz évig, ezért nem hullott elemeire a nagy hódító halálával. Tumen *kagan* azonban még híján volt ennek a felismerésnek, ezért mikor 552-ben megdöntötte az ázsiai avarok hatalmát, még ugyanebben az esztendőben bekövetkezett halála után birodalma kettéhasadt, s létrejött a keleti és a nyugati türk birodalom. Ez utóbbiból alakult ki azután a kazár kaganátus.

A magyarság a honfoglalást megelőző századokban azon a területen élt, ahol a nyugati türk birodalom állt, virágzott és megdőlt. Így közelről megismerkedhettünk a türkök kultúrájával, államszervezetével, hadtudományával. A kazárokkal évszázadokig közös államszövetségbe

tartoztunk, s e népnek egy része (a kabarok) a Kárpát-medencébe is velünk tartott. Amikor tehát a 800-as évek közepén föllépünk Európa színpadára, arculatunkat alapvetően ez az együttélés határozza meg. Nemcsak nyelvünk hordoz sok türk elemet, de írásunkat is a tőlük tanultuk. Mindezek alapján Képes Géza, a *Kőbe vésett eposzok* fordítója föltételezi, "hogy az orkoni köfeliratokban rögzített versekhez hasonló hősi énekek és sáratók hangozhattak el a honfoglalás előtt, alatt és után is, jó ideig a magyar fejedelmek udvarában és a nép között", mígnem - tegyük hozzá - Géza és Szent István a kereszt jegyében tűzzel-vassal ki nem irtotta őket.

A KAZÁR BIRODALOM

Bíborbanszületett Konstantin *A birodalom kormányzása* című művében ezt írja a magyarok eredetéről: "A türkök népe régen Kazáriához közel szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen, melyet első vajdájuk nevére Levedjának neveznek... Együtt laktak a kazárokkal három esztendeig, s minden háborújukban együtt harcoltak. A "három esztendő" valószínűleg elírás, a kazár-magyar kapcsolatok mélységéből, jelentőségéből arra kell következtetnünk, hogy az együttélés kétszáz, sőt háromszáz évig tarthatott.

A kazárok akkor jelennek meg a sztyepei színpadon, amikor Tumen kagán halála után a nagy türk birodalom felbomlik. Politikai "tanoncidejüket" a nyugati türk birodalomban töltik, bizánci források először 567-ben említik őket, s ettől kezdve egészen 963-ig, a kaganátus bukásáig ők uralják a Volga-Don-Kaukázus térségét. Egy arab krónika szerint a kazárok "a lakott föld északi részén találhatók a hetedik égtájon, fejük felett a Nagymedve csillagképpel. Országuk hideg és nedves. Ennek megfelelően arcszínük fehér, a szemük kék, a hajuk hullámos és többnyire vöröses színű: nagy testűek és hideg természetűek. Úgy egészében vad benyomást tesznek az emberre." A grúz évkönyvek is a régi hagyományt

visszhangozzák, eszerint a nomád népek, így a kazárok is, Góg és Magóg leszármazottai, vad hordák, viselkedésük visszataszító, a vér a kedvenc italuk. Egy örmény író arról számol be, hogy a kazárok "arca széles, szempilla nélküliek és hosszú, leomló haját viselnek, mint a nők". Isztakhri arab földrajztudós pedig azt írja: "A kazárok nem emlékeztetnek a törökökre. A hajuk fekete; két fajtájuk van; az egyiket kara-kazároknak nevezik: ezeknek a bőre sötét, a feketébe hajló színű, mintha valamiféle hinduk lennének. A másik fajta a fehér kazárok (ak-kazárok); ezek feltűnően csinosak." Gyakori, hogy tudós városiakok a nomád népeket nemcsak Góg és Magóg seregeivel azonosítják, s vérivással vádolják, de általában két ellentétes csoportból is eredeztetik őket, a fekete és fehér megkülönböztetésnek azonban valószínűleg semmi köze a bőrszínhez, az orkoni feliratokban is azt olvashatjuk, hogy a türkök a köznépet *kara bodunnak* nevezik (a *kara* szó jelentése fekete), szemben az előkelőkkel, akiket *aka* ('fehér') türköknek hívnak.

A kazárokat emlegető források közül valószínűleg Priszkosz rétor követségi naplója a leghitelesebb, ebben beszámol egy népcsoportról, amelyet *akatzirnak* nevez. Velük kapcsolatban azt a feladatot kapta a császártól, hogy nyerje meg őket szövetségesül ahhoz a harchoz, amelyet a birodalom a hunok ellen folytat. Ám ennek a harcias népnek a még harciasabb főnöke, bizonyos Karidach, miután mérlegelte a Priszkosz által felajánlott összeget, úgy döntött, hogy mégis inkább a hunok oldalára áll. Ezért Attila Karidachot segítette az ellene lázadó főemberekkel vívott küzdelmében. Amikor végre Karidach győzelmet aratott, akkor a hun vezér őt ismerte el az akatzirok egyetlen uralkodójának, s meghívta, látogasson el udvarába. Karidach azonban megköszönte a túlságosan is szívélyes meghívást, s azt mondta: *nem élő embernek való feladat, hogy egy isten arcába pillantson*. Még a sokszoros fordítás torzulásain is áttetszik az eredeti bibliai szöveg: *Ha napba nézvéen elveszted a látást, szemed okold, s ne a nagy sugárzást*. Priszkosz tudósításából tehát nemcsak arra következtethetünk, hogy mielőtt a kazárok önállósították

volna magukat, a hunok alattvalói voltak, de arra is, hogy a Krím-félszigeten működő bizánci térítő központ eredményesen tevékenykedett.

Prizkosznak, a bizánci udvar "nomád-szakértőjének" tanácsára Jusztinianusz császár a Fekete-tenger északi partvidékére két püspökséget telepített, az egyiket a Krím-, a másikat a Tamán-félszigetre, hogy összehangolják a térítő munkát, melyet Bizánc politikai befolyásának erősítésére a nomádok között folytatott. Azt is mondhatjuk, hogy a térítő papok voltak a birodalom hatalmi törekvéseinek előfutárai. Munkájuk eredményeképpen nomád fejedelmek jelentek meg a császári udvarban, hogy keresztvíz alá hajtsák a fejüket. A császár gazdag ajándékokban részesítette őket azzal a céllal, ha visszatérnek, otthon a keresztény hitet és a birodalom érdekeit védelmezzék. Egy udvari költő a következő szavakkal dicsőítette a császárt: "Tudjuk, hogy Krisztus az urunk, tudjuk, felismerjük, mert óh felséges úr, szavad nyomán vad népek is felismerték."

Később magyar főemberek is elvetődtek Bizáncba, s bár a honfoglaláskori tarsolylemezeken található kereszt-jelek egyértelműen bizonyítják, hogy megismerkedtek a keresztény hit alapelemeivel, azért pogány isteneiknek sem fordítottak hátat. A nomádok politikai lojalitását Bizáncnak mindig újabb és újabb "ajándékokkal" kellett megvásárolnia. Arra, hogy a bizánci térítőpropaganda "ideológiai téren" milyen eredményesen működött, csupán egyetlen példa: 523-ban a Kaukázus vidékén élő hunok a szent iratokat saját nyelvükre is lefordították, Hieronimusz püspök azt írja egy jelentésében: "a hunok tanulják a zsoltárokat".

Attila halála után hatalmi vákuum keletkezett a térségben, s ezt a kazárok töltötték ki. Megerősödésüket jelzi, hogy 627-ben Herakliusz császár őket hívja segítségül a perzsák ellen. A kazárok ekkor 40 ezer lovast tudtak kiállítani. Herakliusz titkos tárgyalásokat folytat velük, főemberüket, bizonyos Ziebelt nemcsak gazdag ajándékokkal kecsegteti, de fölajánlja lányát is. Ziebel hosszú alkudozás után végre rááll az üzletre, s a császár elküldi a kazárokhoz egyetlen leányát, Eudokiát. Ám mire az számtalan csomagjával megérkezik a kagáni udvarba, Ziebel eltávozott az

élok sorából. Más források tudni vélik, hogy a kazár főembert Eudokia mérgezte meg a nászéjszakájukon. (Bizonyos krónikások szerint Attilának is hasonló sors jutott...) Mindenesetre, ha egy bizánci császár a leányát ajánlotta egy nomád fejedelemnek a szövetségért, akkor annak erős katonai hatalommal kellett rendelkeznie. A bizánci udvar és a kazár kaganátus között az évszázadok során számos dinasztikus szál szövődött, V. Konstantin császár például kazár hercegnőt vett feleségül, s a házasságukból született fiú később IV. Leó néven került a trónra (csak úgy emlegették: "Leó, a Kazár").

Valóban, a kazárok zárták be a térség hatalmi háromszögét: keleten az iszlám kalifátus, délnyugaton a keresztény Bizánc, s kettejük határvidékén a kazár kaganátus birtokolta a hatalmat. Csakhogy míg az arabok és a bizánciak erős, egységes ideológiával rendelkeztek, a kazárok politeisztikus sámánhitet vallottak. Ilyen körülmények között határozott úgy a kazár kagán, hogy ő és az udvar áttér a zsidó hitre. Az áttérés politikai előzményeihez tartozik, hogy 730 táján II. Marvan kalifa megtámadta a kaganátust, s a kazárok - mivel nem tudták megállítani a támadást - egészen a Volgáig hátráltak. Akkor a kalifa följánlotta, hogy békét köt, ha a kazár kagán áttér az Igaz Hitre, ami természetesen nem más, mint Mohamed tanítása. A kagán látszólag engedett is a fegyverek szavával nyomatékosított térítésnek, ám ez csak taktikai megfontolás lehetett, mert később sem az arab, sem a bizánci források nem említik, hogy a kazárok mohamedán hitre tértek volna. (Igaz, egy helyütt viszont azt olvashatjuk, hogy a kazárok, mielőtt fölvtették a zsidó vallást, egy rövid időre keresztények lettek.) Mindegy is, hogy a kazárok tényleg áttértek-e Mohamed vagy Krisztus hitére, a lényeg az, hogy a két nagy terjeszkedő birodalom, az iszlám kalifátus és keresztény Bizánc a két nagy monoteisztikus vallást a hódító, nagyhatalmi politika szolgálatába állította.

Amikor tehát a VIII. század húszas-harmincas éveiben a kazárok a térség harmadik nagyhatalmává léptek elő, s Bulán kagán fölismerte: a sámánizmus nem alkalmas arra, hogy megerősítse a *bodun* feletti hatalmát, inkább a két monoteisztikus ideológia, az iszlám és a kereszténység között

kellene választania, ám ha bármelyikez csatlakozik, elveszíti függetlenségét; ezért tanácsadói rábeszélésére úgy döntött, hogy Mohamed vagy Krisztus helyett inkább Mózes hitét követi. Döntése jó diplomáciai érzékre vallott, ez alapozta meg a későbbi híres kazár békepolitikát (pax kazarica); hiszen mindhárom vallás elismerte az Ószövetséget, a hitviták az "újszövetségekkel" kezdődtek, amelyekről a kazárok igyekeztek magukat távol tartani.

Az áttérés fokozatosan történt. A kazárok már ismerték a zsidó hitet, a bizánci vallásüldözések előtt menekülő mohamedánok és zsidók ugyanis a kaganátusban kerestek menedéket. A vallásüldözések Jusztinianusz császár idején, a hatodik században kezdődtek, s tovább folytatódtak III. Leó, Bazil és IV. Leó alatt egészen a tizedik századig. Bármilyen kegyetlen módszereket is alkalmaztak, Bazil például elrendelte, hogy aki vonakodik keresztvíz alá állni, azt "tegyék az olajsajtóba, s préseljék azonmód, ahogyan az olajbogyókat", a bizánci vallásüldözésnek nem volt antiszemita éle, hiszen nemcsak a zsidók ellen irányult, hanem mindenki ellen, aki nem az egyetlen igaz hitet vallotta. Az áttérés III. Leó uralkodásának idejére esik, ez idő tájt az erőszakos térítések elől menekülők valóságos áradata érte el Kazáriát.

Az áttérés körülményeit egy arab történész, al-Bakri *Könyv a királyságokról és az utakról* című művében így beszéli el: "A kazárok királya, aki előzőleg pogány volt, áttért a zsidó hitre. Vajon miért? Ő először felvette a kereszténységet. Azután felismerte annak hamis voltát és ezt a dolgot, ami nem hagyta nyugodni, megbeszélte egyik magas tisztségviselőjével. Azt mondta a kazár király tanácsadója: <A szent iratok három csoportba oszthatók. Idézzük be egyenként képviselőiket, s miután meghallgattuk őket, eldönthetjük, kinek van igaza.> Először a keresztény püspökhöz küldtek. Egy zsidó bölcs, aki éppen a kagánnál időzött, szintén bekapcsolódott a hitvitába. Azt kérdezte a zsidó bölcs a püspöktől: <Mi a véleményed Mózesről, Amram fiáról és a tóráról, ami kinyilatkoztatott neki?> A püspök válaszolt: <Mózes próféta és a tóra az igazat mondja.> Akkor közbeszólt a zsidó bölcs: <Ő már elismerte az én hitem igazságát.

Most azt kérdezd meg tőle, király, hogy *ő* miben hisz?> A király megkérdezte, s a püspök így válaszolt: <Én azt mondom, hogy Jézus, Mária fia a messiás, *ő* az Ige, aki isten nevében testet öltött.> Akkor azt mondta a zsidó bölcs: <Ő olyan tant hirdet, amelyet én nem hiszek, míg *ő* elfogadja az én hitem igazságát.> De a püspök nem volt erős a bizonyításban. Ezután a király magához hívta a mohamedán bölcselet, aki kiváló hitvitázó hírében állott. De a zsidó felbérelt valakit, aki megmérgezte a mohamedánt, s az meg is halt. Így sikerült a zsidónak a kazár királyt a maga hitére térítenie."

Az, hogy az arab történetíró csak úgy tudta elképzelni, hogy egy mohamedán alulmarad a hitvitában, ha megmérgezik, ez szinte természetes. (Bizánci források a mohamedán ármánykodásáról értesültek.) Ám al-Bakri két megjegyzése rendkívül figyelemreméltó. Azt írja a zsidó bölcsről, *éppen a kagánnál időzött*, míg a püspökért és a mohamedán tudósért "küldeni kellett", ami arra utal, hogy a kazár udvarban már az áttérés előtt is jelentős zsidó befolyással kell számolnunk. A leírásból az is kitűnik, bár ez nyilván nem az arab krónikás szándéka szerint való, ha a mohamedán bölcs el is jutott volna a kagánhoz, ugyanabba a csapdába kerül, mint a keresztény püspök. Hiszen mindketten elfogadták ugyan az Ótestamentumot, Mohamed és Krisztus igéinek hirdetőjeként azonban szembekerültek egymással. Bulán döntése szimbolikus: *ő* olyan hitet választott, amelynek alapkönyvét, az Ószövetséget mindhárom vallás - mondhatni közös nevezőként - elfogadta.

Az áttérésre vonatkozó legfőbb zsidó forrás, az úgynevezett kazár levelezés hitelességét a történészek vitatják. Ha a cordobai kalifa főminisztere és József kazár király X. századi levélváltása egészében hamisítvány is, de az a részletekből nyilvánvaló, hogy olyanok hamisították, akik igen jól ismerték a VIII. századi kazár viszonyokat. A levelek az áttérés körülményeiről bizonyosan sok értékes részlettel szolgálnak. József azzal kezdi beszámolóját, hogy *ősének*, Bulán királynak tetteit dicsőíti: a többi között elmondja, hogy miután Bulán kiűzte udvarából a varázslókat és bálványimádókat (sámánokat?), egy angyal

jelent meg álmában és arra intette őt, hogy az egyetlen igaz istent imádjá. Bulán azt válaszolta, hogy ő kész szolgálni a Mindenhatót, de arra kérte az angyalt, hogy jelenjen meg a "Nagy Hercegnek" *is* és beszélje rá őt *is* a Mindenható szolgálatára. A történészek szerint ez félreérthetetlen utalás a kazárok kettős fejedelemségére, hiszen Bulánnak a nagy horderejű döntés meghozatalához a Nagy Herceg hozzájárulását is ki kellett kérnie.

Ebből a forrásból nem derül ki, hogy melyikük viselte a kagáni méltóságot (mások Bulánt említik kagánként); azt azonban tudjuk, hogy a kagán volt a szakrális uralkodó, aki a világtól elzártan élt a palotájában, s halandó ember nem pillanthatott az arcába, ám ha elveszítette a *bodun* bizalmát, például csökkent a nemzöereje vagy elpártolt tőle a hadiszerencse, selyemzsinórral megfojtották. Uralkodótársa a *kagan-bek* (valószínűleg a türk nemzetségfő nevéből alakult méltóságnév) az ügyvezetői posztot töltötte be, ő volt a haderő legfőbb főparancsnoka és a külügyek irányítója. A kettős fejedelemség szereposztását jól szemlélteti a sakkjátékból vett hasonlat: a kagán a király, aki a legfőbb tisztséget viseli, érte folyik a küzdelem, mégis nagyon szűk keretek között mozoghat, míg a kagan-bek a vezér, aki bár csak második az egyenlők között, mozgástere sokkal tágabb, mint a királyé.

Azokat a közigazgatási és vallási reformokat, amelyeket Bulán kezdett el, unokája, Obadja folytatta. Bulán idején a judaizmus népi formája, a karaita mozgalom terjedt, amely csakis az Ószövetség tanításán alapult, s nem fogadta el a Talmudot. (Karaita telepeket még a XX. században is találtak az egykori kazár birodalom helyén, Oroszországban és távolabb, Lengyelországban.) Obadja szakított a "laza, népi formákkal", s bevezette az ortodox, "rabbinikus" judaizmust. Erős központi hatalmat (elt) akart létrehozni, de szembekerült az udvarral, s valószínűleg ő is megkapta a selyemzsinórt. Halála után fivére, Obadja Chanuka ragadta magához a hatalmat.

Az új kagán igyekezett megszerezni Bizánc jóindulatát, ami azonban korántsem volt olyan egyszerű, bár korábban ő maga is ellátogatott II. Mihály császárhoz, megkeresztelkedett és gazdag

ajándékokkal tért haza, de miután a kazár elöljárók zsidó hitre tértek, a császár egyházi átokkal sújtotta őket. Chanuka átszervezte a közigazgatást, és a szilárd központi hatalom érdekében, a törzsfők hatalmának ellensúlyozására erős zsoldos hadsereget hozott létre, a megnövekedett központi költségeket pedig az adók emelésével igyekezett fedezni. Ezzel nyilván megsértette jó néhány kazár elöljáró érdekét, akik fel is lázadtak ellene. A lázadók (kabarok) a magyarokhoz fordultak segítségért, szövetséget kötöttek, végül kiváltak a birodalomból, s nyugatra költöztek.

Chanuka, akinek nemcsak az elpártolt magyarok és kazárok okoztak érzékeny veszteséget, de északról a vikingek is fenyegették birodalmát, szorult helyzetében Bizánchoz fordult, s hogy visszaszerezze a császár jóindulatát, először térítő papokat kért. III. Mihály - Phótiusz pátriárka tanácsára, aki valószínűleg maga is kazár származású volt, hiszen egy ízben a császár dühében "kazár pofának" nevezte - el is küldte Cirillt és Metódot Kazáriába. Cirill életrajzában azt olvashatjuk, hogy "a szlávok apostola" bár jó benyomást tett a kagánra, kevés embert keresztelt meg; igaz, elérte, hogy a kagán kétszáz keresztény foglyot szabadon bocsásson. A kazár kagánnak azonban elsősorban nem hittérítőkre volt szüksége, ez csak amolyan Bizáncnak szóló udvariassági gesztus lehetett, tudván, hogy a ceremonikus körítéseket ott igen kedvelik, hanem - a vikingek és a magyarok ellen - erődökre. A Don torkolatánál akkor kezdték el bizánci építőmesterek segítségével Sarkel várát építeni. Bíborbanszületett Konstantin későbbi leírásában azt olvashatjuk, hogy mivel kő nem található azon a vidéken, az erődöt különleges, pecséttel ellátott, égetett téglából emelték, s bár erről nem szól a tudós császár, a régészeti leletek bizonyítják, hogy az építők bizánci eredetű, valószínűleg korábbi építkezésekből származó sérült márványoszlopokat is fölhasználtak.

A kazár kagánok virágzó birodalmat teremtettek. Ezt a zsidó állammal nem különösebben szimpatizáló arab források is megerősítik. Ibn Ruszta írja: "A birodalom fővárosa Itil, a Volga két partján épült. A két városrészt pontonhíd kötötte össze. A város nyugati felét égetett téglából

épült fal vette körül, itt kaptak helyet az előkelőségek palotái és a kagán udvara. A téglafalból - arccal a folyónak - négy kapu nyílt. A város keleti részében éltek a mohamedánok és a bálványimádók. Itt találhatóak a mecsetek, a piacok, a fürdők. A mohamedán városrész függetlenséget élvezett, saját bíróval és kormányzóval rendelkezett. Volt iskolája is, ahol a gyermekek a Koránt tanulhatták... A kazárok télen a városban éltek, de tavasszal kiköltöztek a mezőre és a kertekbe dolgozni. Mindenki békében élt a szomszédjával. Itil környékén sok forrás van, ezek általában bővizűek és forróak. A szőlőskerteket és gyümölcsösöket a folyók és a források vizével öntözték, ezért adtak gazdag termést."

Az egykori Kazária területén előkerült régészeti leletek is igazolják az arab utazók leírásait: a kazárok félnomád gazdaságában a rideg és az istállózó állattenyésztésen kívül megtaláljuk a fejlett gabona-, szőlő- és gyümölcskultúra nyomait is. Bizánc és az arab kalifátus szomszédságában Kazária nemcsak nyugodt, békés sziget, de valóban virágzó állam lehetett. Ibn Ruszta leírásának még egy érdekes mozzanata van: kitűnik, hogy a kazárok megőrizték a nomádokra jellemző kettős szállásrendszert is. A nagy nomád birodalmak első emberei főként a nagy folyók völgyében építették ki szálláshelyeiket: télen lent a torkolatvidéken, nyáron fönt a száraz legelőkön töltötték az időt, de leggyakrabban mégis a nyári és a téli szállás között vándoroltak, így gyűjtötték be az adókat. Az alattvalók ugyanis a fejedelmi járkálókra merőlegesen, általában a fejedelmi folyókba ömlő kisebb "vizek" mentén nomadizáltak. Nyilvánvaló, hogy ennek a klasszikus "járkáló-rendszernek" a félnomád kazárok már csak a nyomait őrizték meg, de ez is jelzi, hogy a kaganátus legfőbb ereje éppen sokrétűségében, nyitottságában és befogadókészségében rejlett. Egy kagáni "körlevél" valamennyi törzsnek és nemzetségnek szólt, "akik kazár fennhatóság alá tartoztak, fedél vagy szabad ég alatt éltek, borotválták a fejüket vagy hosszú hajat viseltek..."

Jellemző, hogy a szovjet hatalom azon igyekezett, lehetőség szerint a kaganátusnak még az emlékét is kitörölje. Nyilvános "viták" zajlottak, amelyekben megkövezték azokat a tudósokat, akik elismerően

nyilatkoztak a kazárokról. Artamonovot, a kiváló történészt és régészt is megfeddték, mert egy 1937-ben megjelent könyvében úgy mutatja be őket, mint magas kultúrájú, toleráns népet, amely az oroszok "agresszív aspirációinak" esett áldozatul. "Mindennek - írja a Pravda - semmi köze sincs a történelmi tényekhez. A kazár királyság, amely különböző törzsek primitív ötvözetét képviselte, semmilyen pozitív szerepet sem játszott a keleti szlávok államiségének kialakításában." A szovjet kultúrpolitika a harcias ruszok (vikingek?) nyomát igyekezett elfedni, sőt a magyar történészeket-régészeket is arra ösztönözte, hogy csak a finnugor eredetkutatásra irányítsák figyelmüket, s hagyjanak föl a török-türk rokonság keresésével.

Úgy látszik, a nagyhatalmak természetéből adódik, hogy a lázongó alattvalók múltjából legszívesebben kitörölnék a "lelkesítő emlékeket". Az 1950-es években hasonló okokból szakadt ketté a hazai hivatalos álláspont és az emigrációban élő történészek véleménye a magyar őstörténetről: míg az előbbi csak a finnugor származást ismerte el, az utóbbiak a török eredet kizárólagosságát hangsúlyozták. Jól kitapintható, hogy ebben a tudathasadásban újraéledt az 1880-as évek ugor-török nyelvi háborúja, s az antagonisztikus ellentétek, bár áttételesen, de a rossz emlékére népies-urbánus vitával is érintkeztek. A népiek főként a finnugor eredetet vallották, mondván: a romlatlan finnugor köznépre rátelepedett a türk-kazár uralkodó réteg, de ez a két típus nemcsak nyelvileg és embertanilag, de mentalitásban ma is jól elkülöníthető, míg a urbánusok - a kaganátus befogadó és toleráns politikáját emlegetve - szívesen hivatkoztak a magyarok türk-kazár-zsidó hagyományaira, szerintük a pusztá roppant olvasztótégelyében a különböző népek szétválaszthatatlanul összeforrtak.

Erdőlakó finnugor nyelvrokaink életmódja és a Kárpát-medencébe költöző Árpád magyarjainak kultúrája között valóban ellenmondás van. Az egyik egy erdőlakó, gyűjtögető, halász-vadász, kőkorszaki szinten élő népcsoport, míg a másik a kazárokkal egyenrangú, pusztai, lovas nomád nagyhatalom. Egy nép életében az ilyesfajta kettősségek azonban egyáltalán nem ritkák. A mongolok, akiket úgy

tartunk számon, mint akik létrehozták a történelem egyik legjellegzetesebb pusztai lovas nomád államalakulatát, egy Dzsingisz kán idejéből származó leírás szerint két csoportból származtak: az egyik a *keer-ün irgen* ('pusztai nép'), a másik a *hoi-yin irgen* ('erdei nép'). Az ilyesfajta kettősség - úgy látszik - nem minden népet sarkallt arra, hogy a mások elhallgattatásával vagy lejáratásával önmaga fél-igazát kizárólagossá tegye, hanem éppen a többszörös kötődés vállalásával erősítette az "összetartozás-tudatot".

BIZÁNC ÉS A HONFOGLALÓ MAGYAROK

Vannak, akik a bizánci birodalom vonzásában eltöltött időszakot történelmünk egyik legfontosabb örökségének tartják, mondván: "Kelet-Európa megértéséhez nemcsak általános történeti szempontból elengedhetetlen Bizánc ismerete, hanem azért is, mert mai társadalmi-politikai mentalitásunk számos ellentmondása változatlanul hordoz rejtett bizánci örökséget". Mások - ezzel kapcsolatban - "Bizánc-paradigmáról" beszélnek. Ám az is igaz, hogy szinte alig ismerjük ennek az öntörvényű, zárt és titokzatos világnak a belső életét.

Bizánc és a magyarság először 839-ben, a Duna-delta keleti felén került kapcsolatba, amikor a bolgár kán követe felkeresett bennünket, hogy a görögök ellen segítségünket kérje. (Szegről-végről rokonoknak számítottunk, hiszen korábban mi is a nagy onogur-bolgár birodalomhoz tartoztunk.) Majomir kán szorult helyzetében fordult a "rokonokhoz": azok a makedón foglyok lázadtak föl ellene, akiket évekkal azelőtt éppen az ő parancsára hurcoltak el. A bizánci császár most a fellázadt makedónok kérésére hajókat küldött, hogy hazaszállítsa őket. A magyar főemberek, nyilván az előre kialakított hadisarc fejében, elvállalták a megbízatást, s néhány ezer főből álló csapattal meg is jelentek az Al-Dunánál. Bizánci források így tálalják az eseményeket: "És megérkeztek a császár hajói, hogy felvegyék és a fővárosba vigyék őket. Azonmód *hunok*

(a bizánci krónikák a magyarokat néha - a hasonlóság okán - hunoknak, máskor - mivel korábban a türk birodalomhoz tartoztak - türköknek nevezik) jelentek meg végtelen tömegben. A *türkök* pedig azt mondták nekik: <Adjátok nekünk mindazt, amitek van, és menjetek, ahová akartok!>Ezek azonban nem fogadták ezt el, hanem három napon át csatarendben álltak és a negyedik napon kezdtek hajóikra szállni. Látván ezt a türkök, az ötödik órától egészen estig tartó harcba bocsátkoztak velük... És megfutamodott a pogány nép, a makedónok üldözték őket. Azután pedig (a makedónok) hajóikra szálltak és épségben eljutottak a császárhoz."

A magyarok valószínűleg a bizánci "csodafegyver" bevetése miatt futamodtak meg oly nagy hirtelen. Nem tudjuk, hogy a "görögtűz" pontosan milyen alkotórészekből állt, a korabeli leírások szerint kén-, salétrom-, szurok- és szénkeveréket naftával olvasztottak össze, s ezt a gyúlékony anyagot különleges csöveken zúdították az ellenségre. A hatás azért is volt olyan rendkívül félelmetes, mert a lángok a vízben is tovaterjedtek, s felgyújtották az ellenség hajóit. A bizánciak féltékenyen őrizték a görögtűz titkát, Bíborbanszületett Konstantin császár így oktatta fiát, arra az estre, ha a barbárok kérni merésznének belőle. "Mondd azt, ezt is az isten nyilvánította ki angyal útján az első keresztény császárnak, a szent Konstantinnak, és tanította meg rá. Ugyanettől az angyaltól erre vonatkozólag is szigorú parancsolatokat kapott, miként erről atyáinktól és nagyatyáinktól hiteles értesülésünk van, hogy az csupán keresztények közt és tőlük kormányzott császári városban készíttessék, másutt pedig egyáltalán ne, és azt semmiféle más népnek el ne küldjék, se meg ne tanítsák rá őket."

A magyarok másodjára 894-ben, a honfoglalás előestéjén találkoznak a birodalommal: ekkor a császár személyes megbízottja, Niketasz Szklírosz patrícus (a *Kemény*) keresi fel őket. A bizánci követet Árpád és Kurszán, a magyar törzsszövetség két első embere fogadja. Megváltozott a korábbi (839-es) szereposztás: ezúttal a görögök hívják segítségül a magyarokat - a bolgárok ellen. Most már egyértelmű, hogy a

bizánci külpolitika hatalmi érdekkörébe akar vonni bennünket. De vajon mi oka van erre?

Ahhoz, hogy erre a kérdésre válaszolhassunk, először a bizánci birodalomban ez idő tájt bekövetkezett változásokat kell sorra vennünk. Ezeknek később fontos szerepük lesz a magyar történelemben is, hiszen végső soron Bölc Leó politikai lépéseihez kapcsolódik az a 892-ben kezdődő, s utóbb *honfoglalás*nak nevezett többlépcsős eseménysor, amely 900-ban a Kárpát-medence teljes birtokbavételével végződik.

Makedón fordulat

891. augusztus 8-án, vasárnap délelőtt tíz órakor elsötétült az ég a Város felett. (A bizánciak fővárosukat egyszerűen csak a Városnak, országukat a Birodalomnak nevezték.) Ázsia homokos partjai felől viharfelhőket hozott a szél. Villámok hasogatták az ég alját, az éles fényben meg-megvillantak Kalkedón (település Konstantinápoly mellett) fehér mészkőfalai. A Fórum lépcsőin hét embert halálra sújtott a villám. Az eresz alatt feküdtek, arcukat gyolccsal takarták le. A Cirkuszban elmaradt az aznapra hirdetett kocsiverseny, a Piac téren kitört a pánik. A megvadult tömeg majdnem halálra kövezte a Szent Irén kolostor jámbor szamaras barátait, mert az apokalipszis lovasainak hitte őket. Az udvari csillagászok később megállapították, hogy azon a napon, délelőtt tíztől kettőig *eclipsis solis* (napfogyatkozás) volt Bizáncban.

Mindez az "indikáció" (Bölc Leó uralkodásának) ötödik esztendejében történt. Akkor már javában tartott a bizánci államgépezet megreformálása. (Három év múlva találkozik Leó követe a két magyar főemberrel: Árpáddal és Kurszánnal.) Ha annak okát kutatjuk, hogy a kilencedik század végén Bizánc miért fordult egyre növekvő érdeklődéssel a nomád törzsek felé, először a III. Mihály császársága idején kezdődő változásokat kell szemügyre vennünk. A "makedón fordulat" akkor következett be, amikor Mihály, Leó nagyapja, ez a részeges, homoszexuális, de a kortársak szerint igen "charme"-os uralkodó

megismerkedett Bazillal, a makedón származású lovászfíúval. Bazil azzal hívta fel magára a legfelső körök figyelmét, hogy legyőzte az addig legyőzhetetlennek hitt, híres bolgár birkózóbajnokot. A császár nemcsak hogy az ágyába fogadta a fiatal, erős és meglehetősen ambiciózus ifjút, de a befolyása alá is került. Mihály - Bazil tanácsára - leváltotta a hadsereg régi előljáróit, s helyettük tehetséges, főként Makedóniából származó tiszteket nevezett ki. Bizáncban akkor tárt karokkal fogadták a szomszédos népek szegény sorsú fiait: a szlávok és más alattvalók főként a császári testőrségben és a titkosszolgálatnál csinálhattak karriert. Bazil néhány év alatt kezébe kaparintotta az államgépezetet mozgató valamennyi szálát. 867. szeptember 23-án aztán elszánja magát a végső tetre is: éjszaka leszúrja szeretőjét, III. Mihály császárt, s ezzel a világ legnagyobb birodalmának trónját egy makedón lovászmester foglalja el.

Bazil kétszer nősült. Első házasságából, melyet még azelőtt kötött, hogy Mihállal megismerkedett volna, egy fiúgyermek született: Konstantin. Másodjára Mihály korábbi szeretőjével: Eudókiával lépett házasságra. Ebből a kapcsolatból született a későbbi császár, Bölcs Leó. Leó köztudottan rossz viszonyban volt az apjával. Bazil ugyanis Konstantint szánta utódjául, ezért parancsnok-császárrá koronáztatta. Ám a fiatal trónörökös meggyilkolják. A tettes ismeretlen, Bazil beleőrül a csapásba. Leó ekkor tizenhárom éves. Mi történt? Egyes krónikák szerint Bazil és fia, Konstantin, hazatérve az arabokkal vívott győztes hadjáratból, nagy ünneplésben részesült. Phótiusz pátriárka ott állt a császári palota kapujában, s komor arccal ismételte a szertartás szövegét. És akkor az ifjú trónörökös váratlanul összeesett és meghalt. (Mások úgy tudják, hogy Konstantin a díszlakoma alatt lelte halálát.) Mindenesetre 879. szeptember 23-át írtak azon a napon. Pontosán tizenkét évvel korábban, éjszaka Mihály császár vérebe fagyva feküdt a palota hálószobájának mozaikpadlóján. Bazil végzett vele.

III. Mihály élettörténetét az unoka: Bíborbanszületett Konstantin örökítette meg *Vita Basilii* című krónikájában. Konstantin, aki a makedón dinasztia egyik legjelentősebb képviselője, miközben a dinasztiaalapító

Bazil érdemeit méltatja, megemlékezik nagyapjáról, III. Mihályról is. Ebben azonban nincs sok köszönet. Mihályt nemcsak homoszexuális, alkoholista és gyengeelméjű uralkodóként ábrázolja, de műve csak úgy hemzseg a negatív jelzőktől: sötét, kegyetlen, zsarnoki stb. - mintha nem is élő ember, hanem ördögi torzkép lenne. R. J. H. Jenkins angol történész gondos szövegelemzéssel bebizonyította, hogy Konstantin császár Mihály-portréja Plutarkhosz *Néró* című műve alapján készült, mégpedig úgy, hogy Konstantin, akinek különben kedvence volt Plutarkhosz, kiszemezgette a Néró-életrajzból a negatív jellemvonásokat, s ezekből rakta össze Mihály alakját. Jenkins arra is rámutatott, hogy a császár nem végzett fél munkát, még azokat a viszonylagos jó tulajdonságokat is kitörölte krónikájából, amelyekkel Plutarkhosz ajándékozta meg Nérót.

A dinasztiaalapító Bazil a neofiták buzgalmával fordult szembe alacsony származásával s mindazokkal a bűnökkel, amelyeket trónra lépése előtt elkövetett. Uralkodásának tizenkilenc esztendejében minden cselekedetével azt igyekezett bizonyítani, hogy trónra termett, energikus és lelkiismeretes uralkodó. Ő aztán igazán jól tudta, hogy milyen sebezhetőek a császárok, hogy a dinasztia folytonossága sokszor csak egy hajszálon múlik, elég egy rossz házasság, egy újszülött fiúgyermek halála, egy "baleset", s máris fölborulhat az uralkodás megszokott rendje. Ha pedig az egymást követő, különböző családból származó császárok eltérő politikát folytatnak, ezzel lejáratják magának a császárságnak az intézményét is. Bazil arra törekedett, hogy a makedón dinasztia, amelynek ő volt az első hajtása, nagy fává terebélyesedjen, fennmaradása ne múlhasson egyetlen életen, ezért a császárt ne csak a vér jogán illesse a trón, de elnyerje a polgárok bizalmát is. Ha kell, jótékonykodjon, olcsó ételt és italt szolgáltatson a rászorulóknak, ha kell, maga vegye kezébe az életbevágóan fontos ügyek irányítását. (Tudjuk, hogy Bazil többször is saját hatáskörébe vonta a vas- és a sókereskedelem ellenőrzését.)

Bazil a tizenhat éves Leót arra kényszeríti, hogy feleségül vegye unokatestvérét, Teophanót, az előkelő, ámde kissé öregedő, csúnyácska hercegnőt. Leó nem szereti Teophanót, egyik levelében csak "száraz

deszkának" nevezi, de azért örül, hogy a palota napsütötte déli szárnyába költözhet, s így megszabadulhat apja sötét, fojtogató közelségétől. Leó viszonyt kezd egyik udvarhölgyével, Zoé Zaüzinával. (Zoé apja, Sztílian Zaüzasz később a bizánci politika egyik meghatározó személyisége lesz.) Amikor a rabiátus, zord Bazil tudomást szerez fia szerelmi kalandjáról, fiára támad, ököllel leüti, s a földön fekvő, magatehetetlen testet rugdosni kezdi.

Nem sokkal ezután Leót felségsértéssel vádolják és három évre bebörtönzik. Egyes krónikások szerint csak Phótiusz pátriárka közbenjárására menekül meg attól, hogy megvakítsák. Mások ezzel szemben tudni vélik, hogy Leó felségsértési pere is Phótiusz koholmánya. Nincs kizárva, hogy mindkét állítás igaz. A ravasz pátriárka egyszerre két vasat tartott a tűzben. Úgy gondolta, ha sikerül a Bazil-ellenes összeesküvés, akkor még mindig lesz elég idő Leó eltávolítására, ha viszont nem sikerül, Leó jóindulatára nagy szüksége lehet. Hogy volt-e ez idő tájt Bazil-ellenes összeesküvés vagy sem, ma már nehéz lenne eldönteni. Meglehet, hogy egyszerre két összeesküvés is volt. Az egyiket Phótiusz és pártja szervezte, a másikat Leó és hívei.

Tény, hogy Leó 886-ban kiszabadul a börtönből. Egyes források szerint Bazil azért kényszerült szabadon bocsátani fiát, mert annak népszerűsége - különösen a fiatalok körében - nőttön nőtt, s jogtalan fogva tartása lázadást robbanthatott volna ki a városban. Leó tavasszal szabadult, röviddel ezután, augusztus 29-én Bazil *vadászbaleset következtében elhunyt*. A hivatalos magyarázatot senki sem hiszi el, a városban különféle pletykák terjednek. Végül Bagdadból érkezik a leghihetőbb verzió: a császárt Leó párthívei ölték meg. Hogy miként szivároghatott ki ez a hír a távoli arabokhoz, nem tudni. Talán a kalifa is támogatta az összeesküvőket? A későbbi események egy ilyesfajta kombinációt is lehetővé tesznek. Mindenesetre Leót a "baleset" után egy nappal a Szent Szófiában császárrá koronázzák.

Bölcs Leóval sem bánnak túlságosan kesztyűs kézzel a krónikák. Csakhogy vele éppen ellenkező nézőpontból elfogultak, mint Mihállyal.

Életét legrészletesebben a *Logothete krónikája* címen ismert, s valószínűleg több szerző írásaiból szerkesztett mű tárgyalja. Az írás hangneméből a makedón dinasztiaival szembeni ellenséges érzületre következtethetünk. A rosszallás nyilvánvaló oka: Leó apjának, a dinasztiaalapító Bazilnak alacsony származása. Még a fanyalgó krónikások is elismerik azonban Leó színes egyéniségét. (Olyan feltételezések is napvilágot láttak - bár ezt Jenkins, aki igen járatos a bizánci intrikákban, tagadja -, hogy Leó apja nem is a komor, fanatikus Bazil, hanem a könnyűvérű, bohó Mihály. Az mindenesetre tény, hogy Leó anyja korábban Mihály szeretője volt.)

Leóról följegyezték, hogy szelíd egyéniség, gyűlöli az erőszakot. Ugyanakkor, néha látszólag minden ok nélkül dühöng, indulatkitörései félelmesek. Gyógyíthatatlanul jóhiszemű. Szinte betegesen halogat minden döntést, az utolsó pillanatig méricskél, fontolgat, ám ha végre dönt, utána gyors és hatékony. Mélyen vallásos, de azt is tudjuk, hogy fiatal korában kicsapongó életet élt. Leó képmását egyetlen kép őrizte meg, egy mozaik, amely a Szent Szófia székesegyház egyik szentélyében található. Ezen a császár mélyen meghajolva imádkozik, tartása, ruházata a mindenkori bizánci császárok ünnepélyes tartását, ruházatát idézi. Talán csak az arca kevésbé arisztokratikus és átszellemült, mint az elődöké.

Amikor trónra kerül, szinte egyik napról a másikra lecseréli a teljes állami apparátust. Híveit, rokonait, barátait ülteti a legfontosabb posztokra, főként azokat, akiket korábban vele együtt felségsértéssel vádoltak s börtönbe csuktak. Andrást, régi, gyermekkori pajtását előbb *magiszterre* (udvari méltóság), később a császári testőrség és titkosszolgálat vezetőjévé nevezi ki. Két új, ismeretlen arc is föltűnik a palotában. Az egyik a félig néger, félig örmény származású Sztílian Zaützasz, a császár barátnőjének apja, akit a városban csak úgy hívnak: a *Néger*. Karrierje káprázatos gyorsasággal ível fölfelé. Előbb *logothetének* (kb. miniszter), később *bazileopatornak* nevezik ki. Az utóbbi tisztséget a császár kreálta későbbi apósa számára, szó szerinti jelentése: apacsászár. Gyakorlatilag ő a második embere a birodalomnak. A másik különleges figura Szamonasz,

Zaützasz arab származású titkára, akit pedig csak úgy emlegetnek az udvarban: az *Arab*. Később ő lesz a császári testőrség és titkosrendőrség parancsnoka, majd az arab-bizánci konfliktus kulcsfigurája.

Leónak szembe kellett néznie ellenségeivel is. Egykori tanárával, Phótiusz patriarchával igencsak megromlott a viszonya. A ravasz, nagy tudású, világi műveltségű főpap, aki olyan hűségesen szolgálta III. Mihályt, szembefordul a frissen föltörekvő makedónokkal, bár ezt egyértelműen sohasem nyilvánította ki. Egy időben úgy látszott, Bazillal szemben Leót támogatja, de Leó már nem hitt neki; egyik levelében "vén cselszövőnek" nevezi. Ez azonban még nem elég indok ahhoz, hogy a keleti egyház nagy hatalmú fejét elmozdítsa hivatalából. A császár - bölcsen - sokkal súlyosabb érvet keres, s meg is találja. Phótiusz írta annak idején Bazil törvénykönyvéhez a bevezetőt, ebben a pátriárka szerepét így határozta meg: "szemben áll a császárral, helyzete bizonyos értelemben rendhagyó, tevékenysége néha a *felsőértéssel* határos". Nos, ebből már egy komolyabb vádiratot is össze lehet állítani. Végül Phótiuszt száműzik egy kolostorba, s a császár 886. karácsony napján saját öccsét, a tizenkilenc esztendőes Istvánt koronáztatja egyetemes pátriárkává.

Leónak többször is meggyűlik a baja az egyházzal. Főként házasságai okoznak egyre több konfliktust. A krónikások megjegyzik, hogy Leó nem frivolitásból nősül négyszer, hanem azért, hogy fiú utóddal biztosítsa a makedón dinasztia folytonosságát. Amikor 897-ben Teophanót "magához szólítja az úr", Leó feleségül veszi Zoét, aki meg is ajándékozza egy gyermekkel - de ez sajnos leány. Zoé a házasságuk második évében anélkül hal meg, hogy fiú utódot hagyott volna hátra. Leó harmadszor egy fiatal, ragyogón szép, de szegény sorból származó udvarhölgyét, Eudókiát veszi feleségül. A házassághoz Antoniusz Kauleász pátriárka, aki István halála után kerül a keleti egyház élére, minden teketória nélkül meg is adja hozzájárulását. Eudókia egy fiút szül Leónak, de az asszony nem éli túl az eseményt, a gyermek pedig röviddel a keresztelés után meghal. Leónak nincs szerencséje, de azért nem adja fel. Újabb udvarhölgyet választ, őt is Zoénak hívják, Zoé Karbonapszinának, azaz Parázsszemű Zoénak. Ő

vége egy fiúval ajándékozta meg a császárt. A gyermek életben is marad, s később Bíborbanszületett Konstantin néven kormányozza a birodalmat.

Csakhogya új pátriárka, Nicholasz Misztikus, aki különben Leó régi barátja (ő is Phótiusz-tanítvány), a konzervatív egyházi körök nyomására nem járul hozzá a házassághoz. Leó ezért titokban, a palota házikápolnájában vezeti oltár elé Parázsszemű Zoét, és saját maga helyezi a fejére a császári koronát. Kétséges azonban, hogy Leó valaha is törvényesíteni tudja-e negyedik házasságát. Fia, Konstantin éppen kétes származása miatt kapja a Bíborbanszületett megkülönböztető nevet, nem pedig azért, mintha - a többi császárral ellentétben - csak őt születték volna a bíborteremben. A makedón dinasztia harmadik hajtása, Leó és Parázsszemű Zoé gyermeke, Konstantinus Porphyrogenitus csak sok küzdelem árán, rendhagyó úton foglalhatja el a császári trónt.

Szamonasz tündöklése és bukása

Kétségtelen, hogy a birodalom keleten volt a legsebezhetőbb. És nemcsak egy esetleges arab támadás fenyegetett innen, hanem a birodalom belső ellenségei is erre a területre összpontosultak. Leó hiába szervezte át a birodalom közigazgatási rendszerét, hiába erősítette meg a *themákat* (területi, közigazgatási és katonai egység), a nagy keleti földbirtokosok hatalmát nem tudta megtörni. Ezek nemcsak a császár akaratától független, önálló területi politikát folytattak, de külföldi uralkodókkal is barátkoztak. Különösen a bagdadi kalifátussal építettek ki jó kapcsolatokat. Leó hatalmát nem is annyira a bolgárokkal vívott sóháború, mint inkább ezeknek a keleti főuraknak a határokon átnyúló titkos szövetségei veszélyeztették igazán. Nyilván nem véletlenül választotta éppen Zoét barátnőjéül, akinek apja és annak családja jelentős befolyást szerzett a keleti főurak között. A Zaütaszok, akik főként kereskedelemmel foglalkoztak, az egész birodalomra kiterjedő

ügynökhálózattal rendelkeztek, s erre a császár is igényt tartott. Csakhogy Leó és a Zaützaszok szövetsége Zoé korai halálával hamvába holt.

A Zaützasz-klán, amely a bolgárok elleni sóháborúban még jobban megerősödött, látván, hogy a császár oldalán újabb udvarhölgy tűnik föl, veszélyben érezte hatalmát, ezért teljes erejével szervezkedni kezdett. Az összeesküvők Epeiktészt, a külföldi testőrgárda parancsnokát tették meg vezetőjüké. Nem volt rossz választás. Epeiktész családjáról tudjuk, hogy apja, a későbbi Nicholas Misztikusz pátriárka olasz földről származott, rabszolgaként került Konstantinápolyba, s miután a császár fölszabadította, keresztvíz alá tartotta és keresztfiává fogadta, Phótiusz pátriárka keze alatt nevelkedett. Epeiktész, a fiatal, tehetséges, művelt katonatiszt, akit ráadásul a néhai Zoéhoz is rokoni szálak fűztek, városszerte nagy népszerűségnek örvendett. Az összeesküvők meg akarták ölni a császárt, hogy helyébe az előkelő és népszerű Epeiktészt ültessék.

A terv részletes kimunkálásában részt vett Zaützasz személyi titkára, Szamonasz is, aki minden jel szerint nemcsak a császár, de a Zaützasz-klán teljes bizalmát is élvezte. Az ifjú Szamonasszal sem bánnak különösebb jóindulattal a krónikák. Külsejére csupán néhány odavetett megjegyzésből következtethetünk: alacsony termetű, hájas arcú, disznószemű fiatalember, vastag termetéhez képest vékony, görbe lábakkal, nőiesen affektáló, magas kappanhanggal. Gyakran csak így emlegetik: Szamonasz, a *Herélt*... Ez a *kappanságra* utaló pejoratív megjegyzés meglepő, hiszen a hivatalnoki kar, különösen a személyi szolgálatot teljesítők nagy része eunuch, akiket inkább bizonyos tisztelet, mintsem megvetés övezett; nemtelenségük inkább az "angyalok fölülemelkedtségére" emlékeztette a *normális* bizánci polgárt. Szamonasz, úgy látszik, túlságosan is "földhözragadtan" buzgólkodott. Bizonyos értelemben ikerpárja lehetett urának, Zaützasznak.

Szamonasz kiterjedt levelezést folytatott a birodalom keleti részein élő "rokonokkal". Igen körültekintően járt el, ezért a szervezkedéshez nem

a császári postaszolgálatot használta, hanem a Zaützaszok saját ügynökhálózatát. A városban élő összeesküvőkkel pedig személyesen találkozott, így minden szereplőt ismert. Hiába azonban minden óvatossága, váratlanul beidézik a császári bíróságra, majd letartóztatják. Néhány héttel később fogadja őt a császár, amit az udvar némi megütközéssel vesz tudomásul. Vajon miért nyerte el az *Arab* az összeesküvők után a császár bizalmát is?

Az események illetően alakulásában fontos szerepet játszott Leó régi barátja, András mágiszter, aki a császári titkosszolgálatot felügyelte. Ennek a kiterjedt, óriási hivatalnok- és ügynökhálózattal rendelkező szervezetnek az volt a feladata, hogy derítse föl "titkos vétkeknek forrását", vagyis idejében hiúsítsa meg a trón ellen szőtt összeesküvéseket. Ilyen összeesküvésnek pedig egyáltalán nem volt híján a birodalom. Csakhogy András mágiszter hálózata - bármilyen hatékonyan is működött - főként a városokra és Konstantinápolyra terjedt ki, a keleti határvidékeket nem tudta ellenőrzése alá vonni. Holott éppen itt volt a lázadás igazi fészke.

Valószínűnek tartjuk, hogy Leó már korábban fölfigyelt apósának rendkívüli adottságú titkárára, különös tekintettel annak keleti kapcsolataira. A császár szemében mindenképpen vonzó lehetett, hogy Szamonasz apját Melitene (arab kereskedőváros) befolyásos polgáraként ismerték birodalomszerte. (Ez a szál később még igen fontos lesz Szamonasz karrierje szempontjából.) Leónak alapvető érdeke fűződött tehát ahhoz, hogy minél több és megbízhatóbb információt szerezzen be a keleti tartományokból. Egyáltalán nem lehetett tehát ellenére, hogy fogadja a börtönbe vetett Szamonaszt. Sőt az is elképzelhető, hogy - a titkosszolgálat megkerülésével - maga a császár adott utasítást Szamonasznak: göngyölítse föl a Zaützasz-klán szervezkedését. András mágiszter kezéből tehát végérvényesen kicsúsztak a szálak, talán

Szamonasz letartóztatása volt az utolsó kísérlete arra, hogy megpróbálja ellenőrzése alá vonni az összeesküvőket. Csakhogy az ő keze nem ért túl a fővároson, míg Szamonasz a keleti tartományok urait is ellenőrzése alatt tartotta.

Szamonaszt az audiencia után hamarosan szabadon bocsátják, s "különleges szolgálataiért" *protospathariusszá* (főkardhordozó) nevezik ki. Így a korábban összeesküvéssel gyanúsított s börtönbe vetett fiatalemberből egyik napról a másikra a császár személyes biztonságáért felelős "gorilla" lesz. Még meglepőbb, hogy Szamonasz nemcsak bizalmi állásba kerül, hanem "megkapja az összeesküvőktől elkobzott birtokok egyharmadát" is. Minden jel arra vall tehát, hogy az összeesküvőket nem András, hanem Szamonasz leplezte le. Valószínűleg Szamonasz az orránál fogva vezette András magisztert és az egész titkosszolgálatot, egymaga többet tett az összeesküvés földerítéséért, mint a kiterjedt szervezet.

Tény, hogy ettől kezdve Szamonasz karrierje villámgyorsan ível fölfelé. Alig leplezi le a Zaützasz-féle összeesküvést, amikor újabb, még veszélyesebb tűzfészekre bukkant s ennek földerítésében újra megcsillogtathatja titkosrendőri erényeit. A veszély ezúttal is keletről fenyeget. Csakhogy a tartományok urai Epeiktész helyett most egy másik legendás hőst választottak vezérüknek. Andronikusról, az ünnepelt "arabverő vitézről" az udvari költők dicshimnuszokat zengtek, aki - éppen a himnikus dalok nyomán - úgy élt a nép képzeletében, mint aki lángoló páncélban, tűzokádó fegyverrel harcol az örök ellenség, az arabok ellen. Kissé meglepő fordulat: az arabokkal szövetező keleti örgrófok egy legendás *arabverő* hőst szánnak Leó helyett a birodalom trónjára. Még meglepőbb, hogy az arab kalifa azt tanácsolja az összeesküvőknek, hogy keressenek kapcsolatot Eusztathiosz tengernaggyal, a flotta parancsnokával, aki maga is egy keleti klánból származott. (Ő fedezi a Szklírosz-követség hívására a Dunán átkelő magyar csapatokat.)

A birodalmat fenyegető végveszély rohamos gyorsasággal közeledett. Az arabok, eleget téve az összeesküvőkkel kötött szerződésnek, a tenger felől támadnak. Taormina után beveszik Lemnoszt, s végső céljuk, minden bizonnyal, Konstantinápoly elfoglalása. A bizánci flotta Eusztathiosz árulása miatt bénultan figyel az eseményeket; egyszerűen nem engedelmeskedik a központi hatalomnak. Ebben a kritikus pillanatban, amikor már alig látszik valami remény, hogy a végső összeomlás elkerülhető, újabb csapás éri a birodalmat. A krónikákban azt olvashatjuk, hogy Szamonasz, az Arab is elárulta a császárt: megpróbált elmenekülni Szíriába, de a Halys folyónál föltartóztatta őt Nikephorusz Kaminasz, a helyi nemzetőr hadtest egyik ezredese. Az árulót a fővárosba hozzák, s bíróság elé állítják, de Leó újra megbocsát neki, sőt nem sokkal később, *fő-fő kardhordozó*vá nevezik ki.

Talán bizony Bölcs Leó megháborodott, hogy az árulóknak sorra megbocsát, s árulásukért még meg is jutalmazza őket? Korántsem. A kulisszák mögött ezúttal is bonyolult politikai játék zajlik. R. J. H. Jenkins így rekonstruálja a történeteket: Szamonasz nemcsak az Andronikusz-féle összeesküvés szálait tartja a kezében, de a bagdadi kalifátusban működő ügynökei egy nagy erejű mohamedán támadás előkészületeiről is tájékoztatják. A részletes haditervről azonban nem tud megbízható értesüléseket szerezni. Miután az arab flotta elfoglalja a birodalom két fontos városát, Taorminát és Lemnoszt, Szamonasz döntő lépésre szánja el magát: maga utazik keletre, hogy kipuhatozza az arabok és a velük szövetkező keleti örgrófok szándékait.

Az utazás tervét, minden valószínűség szerint, a császár és Szamonasz közösen dolgozza ki. A terv rendkívül ravasz. Mindenekelőtt el akarják hitetni az arab uralkodóval, hogy Szamonasz elárulta a császárt, s ezért menekül a kalifához. Hogy a "menekülés" még hitelesebbnek látszon, egy különítmény fogja "üldözni", persze csak tisztos távolból. A

császár legfőbb bizalmi emberének árulását, menekülését és üldözését időben jól "megszellőztetik", hogy a hír minél előbb eljusson Bagdadba. Ehhez felhasználják Szamonasz arab származású s Melitenében élő apját is, aki melleleg szintén Szamonasz ügynöke. A menekülés első állomása tehát Melitené lesz, ahol az apa megfelelően előkészítheti a tékozló fiú dicsőséges fogadtatását.

Először minden a terveknek megfelelően történik. Szamonasz útra kel, a császár bejelenti a szenátusban a főkardhordozó árulását. A menekülő a keletre vezető legfőbb katonai utat választja. Miközben látványosan menekül, ügynökei megbénítják a császári postaszolgálatot (megsebesítik a tartalék lovakat), nyilván azért, hogy semmiféle "músorton kívüli" hír ne kelhessen lábra, amely megzavarhatná a gondosan felépített haditervet. Szamonasz tehát menekül, nyomában kis csapat élén ott nyargal Bazil és Krinitész, a külföldi testőrgárda két tisztje. Lármas üldözést rendeznek.

Akkor történik a baj, amikor Szamonasz eléri a Halys folyó hídját, amelyet a helyi nemzetőr hadtest egyik ezredese, Nikephorusz Kaminasz őriz. Valószínűleg a menekülés híre még nem ért el ideig. Megfelelő felvilágosítással pedig csak az "üldözők" szolgálhatnának, de ők még nem érték el a hidat. Szamonasz bizonyára rendelkezik titkos császári menlevéllel, de úgy látszik, az ügybuzgó nemzetőr ezredes valami apróbb hibát talál, s nem engedi tovább a "menekülőt".

Szamonaszt ebben a szorult helyzetben sem hagyja el lélekjelenléte. Arra kéri az ezredest, engedje meg, hogy - jószándékát bizonyítandó - ellovagolhasson a csak néhány kilométerre lévő Szent Kereszt zárándokhelyhez. Kaminasz ehhez hozzájárul. Szamonasz oda- megy, és áhítatos arccal imádkozik isten kegyelméért. A tiszteknek azt állítja, csupán azért hagyta el a fővárost, hogy bűnbocsánatért elzarándokoljon az ismert kegyhelyhez. A nemzetőrök azonban nem hisznek neki, Kaminasz

jelentést tesz főnökeinek a gyanús esetről. Szamonasz balszerencséjére Kaminasz főnöke Konstantin Dukasz, az összeesküvés vezetőjének, Andronikusznak a fia. A ravasz rendőr most aztán valóban beszorult az oroszlán barlangjába. Konstantin azonnal a Szent Kereszthez siet, őrizetbe veszi az "ájtatos zarándokot", s erős kísérettel a fővárosba szállítja. Elképzelhetjük, hogy az összeesküvők mekkora kárörömmel lökik a császár lábai elé a pórul járt titkosrendőrt, aki éppen azon buzgólkodott, hogy a kalifa bizalmába férkőzve elárulja őket.

Szamonasz zavaránál csak a császár zavara nagyobb. Mit tegyen? Leghűségesebb emberét, a titkos bagdadi küldetés sikere érdekében, nyilvánosan árulással vádolta, s az "áruló" most itt van a lába előtt. Mindenki azt várja tőle, hogy ítélkezzen. Ráadásul Szamonasz "árulásának" koronatanúja a valódi árulók vezetőjének a fia. A császár kétségbeesett lépésre szánja el magát. Hívatja Konstantint, s megfelelő ajándékok fejében arra akarja rábeszélni, hogy a bíróság előtt tanúsítsa, Szamonasz ájtatos zarándokként érkezett a Szent Kereszthez, s amikor elfogta, éppen istenhez imádkozott. Bölcs Leó alábecsülte ellenfeleit. Andronikus és társai nyilván pontosan tudták, ez az első és egyben az utolsó alkalom, hogy végre leszámoljanak veszélyes ellenfelükkel, az állandóan a nyomukban szaglászó, ravasz titkosrendőrrel. Konstantin azt az utasítást kapja apjától, hogy ígérje meg a császárnak: a bíróság előtt Szamonasz ártatlansága mellett fog tanúskodni.

A bíróság összeül és maga elé idézi az "árulót". Szamonasz tagadja bűnösségét, bár azt az érvet, hogy a császár maga küldte őt földérítő útra Bagdadba, természetesen nem hozhatja föl mentéségre. Kitart amellett, hogy zarándoklatra indult a Szent Kereszthez. Konstantin azonban megszegte a császárnak adott szavát, s a bíróság előtt azt vallotta, ami egyébként igaz is volt, hogy Szamonaszt a Halys folyó hídjánál tartóztatta föl. A Szent Kereszthez pedig - ezt mindenki tudta - nem arra

vezetett az út. Leó dühöng, Konstantint azonnal visszaküldi az alakulatához, Szamonaszt pedig négy hónapra bezáratja a Bardasz-házba.

Míg Szamonasz, a hűséges titkosrendőr börtönben sínylődik, Andronikusz, a veszélyes lázadó továbbra is szabadlábbon szervezkedhet. Nem sokkal Szamonasz letartóztatása után pedig Eusztathioszt, az áruló tengernagyot is újra a flotta parancsnokává nevezik ki. (Lemnosz eleste után a császár egy rövid időre fölmenti tisztségéből.) A bizánci krónikáírók, főként azok, akik ellenséges érzülettel viseltetnek a makedón dinasztiával szemben, azt írják, hogy ezekben a döntésekben is Leó gyógyíthatatlan hiszékenysége, sőt balgasága nyilatkozik meg. Nem biztos. Tekintettel a birodalom katasztrofális helyzetére, elképzelhető, hogy a császár egyszerűen nem bírt leszámolni a keleti örgrófokkal. Andronikusz, aki nemcsak rendkívül népszerű politikus volt, de kezében tartotta a szárazföldi haderő zömét is, nyilván eredményesen zsarolta a császárt. Valószínűleg Leó úgy érezte, hogy ügyes taktikával neki kell kiegyensúlyoznia az egymásnak feszülő erőket. És ebben nem is tévedett. A császár csak azt nem látta, hogy bűvös körbe került, amelyből drasztikus intézkedések nélkül nem törhet ki. Éppen ezekre próbálta őt rábeszélni az okos Szamonasz, aki - bár egyelőre a Bardasz-házban ült - azért titokban gyakran találkozott urával, a császárral.

Leó ezúttal is az utolsó pillanatig habozott, csak akkor szánta el magát a döntő lépésre, amikor híre jött, hogy egy 54 hajóból álló flotta, fedélzetén mintegy tízezer válogatott arab és néger harcossal, megindult a Dardanellák felé. A vezérhajó parancsnoki hídján pedig az akkori idők legtehetségesebb tengernagya, Leó Tripoli állt. Eusztathiosz még elkövethette élete utolsó árulását. Kihajózott Konstantinápoly kikötőjéből, tisztas távolból megközelítette az ellenséget, majd harc nélkül szépen visszahajózott. Valószínűleg maga Andronikusz is a bizánci vezérhajó fedélzetén tartózkodott, itt egyeztette Eusztathiosszal a végső haditervet:

miközben az arab flotta a tenger felől megostromolja a fővárost, Andronikusz a szárazföldről intéz döntő támadást.

A császár ekkor - huszonnegyedik órában - végre döntött.

Kiszabadítja Szamonaszt a börtönből, előlépteti és szabad kezet ad neki, hogy gyökerestül fölszámolja az összeesküvést. Eusztathioszt azonnali hatállyal fölmentik a főparancsnoki tisztség alól és számúzik. A flotta élére Leó harmadik feleségének rokonát, Himeriuszt nevezik ki. Az új tengernagy fiatal ember, bár elvégezte a tengerészeti akadémiát, híján van mindenfajta harci tapasztalatnak. Viszont föltétel nélkül hűségese a császári családnak, Leó abban bíz, hogy ez talán a tapasztalatokat is pótolni fogja. Himeriusz, miután hivatalba lép, mindjárt határozott utasítást küld Andronikusznak, várja be őt, hogy csapatait hajóira vehesse, s együtt vonulhassanak Leó Tripoli ellen.

Andronikusz, a legendás hős és botcsinálta összeesküvő, aki soha sem mert volna nyíltan föllépni a császár ellen, most zavarba jött. Ő úgy tervezte, addig nem támadja meg Konstantinápolyt, míg a bizánci flotta érintetlen, és esetleg visszaverheti az arab támadást. Andronikusz jó stratégia és bátor katona volt, aki a harctéren vállalt minden veszélyt, ám tartott az intrikáktól, ezért egyáltalán nem szívesen bonyolódott volna bele a titkosszolgálat ügyeibe. Döntenie kellett: ha megtagadja az új, energikus és császárhű tengernagy parancsát, nyíltan szembeszegül Leóval, s a lázadás sikertelensége esetén halálbüntetés vár rá; ha pedig engedelmeskedik a flotta parancsnokának, ezzel beismeri vereségét, s örökre föladja a Leó ellen folytatott játszmát. Ebben a helyzetben Andronikusz olyasmit tett, amit a harctéren soha: habozott. Így aztán Szamonasz döntött helyette: a császár tudta nélkül fogalmazott egy levelet, amelyet egy ügynökkel - kerülő úton - Andronikusz kezére játszott. A levél arról tudósította az ismeretlen címzettet, hogy az összeesküvést leleplezték, s abban a pillanatban, amikor Andronikusz a vezérhajó

fedélzetére lép, letartóztatják és megvakítják. Ez hatott. Andronikusz nem engedelmeskedett Himeriusz parancsának.

Szamonasz valószínűleg attól félt, ha Andronikusz behódol, Leó ismét megkegyelmez neki, a bűvös kör újra bezáródik, s minden eddigi eredménye egy pillanat alatt semmivé foszlik. Azért írta a fenyegető levelet, hogy Andronikusznak eszébe se jusson a megadás. Csakhogy Szamonasznak azt is tudnia kellett, hogy Andronikusz szárazföldi támogatása nélkül a bizánci flotta aligha veheti föl sikerrel a harcot az arab gályákkal. Leó Tripoli viszont vészes gyorsasággal közeledett Konstantinápolyhoz.

Az ifjú Himeriusz azonban csodákat művelt. Szinte napok alatt átszervezte a flottát, és megindult az arabok ellen. Az ellenség, miután Eusztathiosszal és Andronikusszal titkos egyezséget kötött, nem számított határozott ellenállásra. Amikor Leó Tripoli meglátta az ellene küldött bizánci flottát, egyelőre el is állt Konstantinápoly ostromától, s tovább hajózott Abydusz felé. Nyomában mindenütt ott vitorlázott Himeriusz. Az új tengernagy sikerrel teljesítette a feladatát: felmentette a fővárost, s az ellenséget továbbra is szemmel tartotta, nem gondolja-e meg magát, s nem fordul-e váratlanul vissza. Mást nem tehetett, hiszen az óriási arab flottával ostobaság lett volna nyílt tengeri csatába bocsátkoznia.

Minden jel arra mutatott, hogy Leó Tripoli egészen Thesszaloniki kikötőjéig fog hajózni, s megkísérli annak bevételét. Himeriusz továbbra is ott vitorlázik mögötte, mint az árnyék. Végig kell néznie, amint 904. július 30-án az arabok betörnek a kikötő kapuját, s kifosztják a várost. A temérdek zsákmányt a nehéz gályákra rakják, s megindulnak visszafelé. Himeriusz ekkor kisebb támadásokkal megpróbálja szétzilálni az arab flotta zárt rendjét, de ez nem sikerül neki: Leó Tripoli méltónak bizonyult hírnevéhez (ezt a bizánci krónikák is elismerik), az ellenszélben tökéletesen manőverezik a súlyos gályákkal, cikcakkjait a bizánci hajók nem tudják követni.

Leó Tripoli elvitorlázik, s ezzel a tenger fölszabadul. A szárazföld felől azonban még továbbra is veszély fenyegeti a birodalmat.

Andronikus, miután kézhez kapja Szamonasz fenyegető levelét, úgy dönt, hogy folytatja az ellenállást. Híveivel és az erős tartományi hadtesttel Kabala hegyi erődjébe vonul vissza. Innen irogatja leveleit a birodalom különböző, befolyásos tisztségviselőinek, hogy újra fölszítsa a lázadás lángját. Levelet ír Bagdadba is, a kalifának, hogy újfent támogatását kérje. Szóval, a legendás keleti hős még mindig veszélyes ellenfélnek látszott.

Szamonasz viszont a végső leszámolásra készült. Valószínűleg Kabalában is voltak beépített emberei, mert Andronikus egész levelezését megszerzi, s a másolatokat a császár elé tárja. Az egyik levél az új pátriárkától, Leó régi iskolatársától, Nicholas Misztikusztól származott. (Mint tudjuk, fia, Epeiktesz szintén az összeesküvőkkel tartott.) A pátriárka levelében Andronikuszt mint "leendő császárt" emlegeti. Leó az áruló leveleket bemutatja a szenátusnak, s ez igen érzékenyen érinti Andronikuszt. Az egykor oly közkedvelt, lángpallossal hadakozó "arabverő hős" gyorsan veszít népszerűségéből. Szamonasz gondoskodik róla, hogy Andronikusznak az arabokkal kötött titkos paktuma a legaljasabb színben táruljon a szenátus, majd a legszélesebb nyilvánosság elé. A lázadót sorra hagyják el hívei, már senkiben sem bízhat, legkevésbé közvetlen munkatársaiban, hiszen közöttük bújjik meg Szamonasz ügynöke is. Andronikus ebben a kritikus pillanatban újra a kalifához fordul segítségért. Egyik bizalmas emberét Bagdadba küldi, hogy tudakolja meg, ha kitörne Szíria felé, befogadnák-e. A válasz kedvező. Természetesen minderről Szamonasz is idejében értesült. Ám a kitörési kísérlet mégis sikerrel járt, nem annyira Andronikus hősiessége, mint inkább a kalifától érkező erős arab sereg támogatása miatt. Az Andronikus ellen küldött császári haderő vereséget szenved, a lázadó és megmaradt hívei előtt szabaddá válik a Bagdadba vezető út.

Egy korabeli krónikás Andronikuszt Júdáshoz hasonlítja, aki bagdai támogatással arra készül, hogy elárulja Leót. Andronikus, bármennyire veszített is népszerűségéből, abban azért bízhatott, hogy a keleti tartományok is csatlakoznak majd hozzá, ha arab segítséggel újra megindul a császár ellen. De nem indulhatott meg. Szamonasz az utolsó pillanatban

átvágta Achillesz-inát. Az történt, hogy a titkosrendőr sugalmazására a császári kancellária vezetője levelet írt Andronikusznak, amelyet a császár is ellátott bíbortintás kézjeggyel. A levél békülékeny hangnemben íródott, célzott rá, hogy a császár elfogadja Andronikus "javaslatát", s bármikor aláírhatják a "paktumot"... Ez nem is hangzott hihetetlennek, hiszen Leó már többször megbocsátott ellenfeleinek, köztük Andronikusnak is. Az ügyes fogalmazvány egyértelművé tette, hogy a császár csupán *válaszol az ajánlatra*, s nem ő kezdeményező fél: Andronikus az, ki először írt levelet Leónak... Ez sem látszott képtelenségnek, hiszen a lázadás vezetőjéről mindenki tudta, hogy kiterjedt levelezést folytat.

A levelet lepecsételték, s belegöngyölték egy viaszgyertyába. Ezután Szamonasz a keleti határhoz utazott, hogy Proforium városának börtönében maga válassza ki a különleges futárszolgálatra alkalmas arab foglyot. Miután gondosan kivallatta, hogy minden szempontból megfelel-e a feladatnak, megjutalmazta, s magával vitte a fővárosba. A gyertyát a kancellária vezetője adta át az ex-fogolynak azzal a megjegyzéssel, hogy haladéktalanul utazzon Bagdadba, és juttassa el a küldeményt Andronikusznak. Mielőtt azonban a különleges futár útra kelt volna, Szamonasz is behívatta hivatalába, és szigorúan megkérdezte: tudja-e, hogy mi van abban a gyertyában, amit magával visz? Az azt felelte, hogy fogalma sincs. Szamonasz erre sajnálkozását fejezte ki, és megsúgta az "ártatlan és gyanútlan" fiatalembernek, hogy a gyertyában egy titkos levél van, amelynek az a célja, hogy felbomlassza az arab birodalmat. A titkosrendőr még azt is tanácsolta, persze csak "szigorúan bizalmasan, mondhatni barátilag", ha a küldöncnek kedves az élete, ne mulassza el tájékoztatni a kalifát az Andronikusnak hozott levélről, hiszen ő (mármint a kalifa) más forrásból már úgyszólván értesült róla.

A korabeli "levélbomba" nagyot robbant. Andronikuszt és kíséretét azonnal letartóztatják, s a lázadók fejét az arab hatóságok sokáig vallatják a Leóval kötött "egyezségről". Andronikus persze kétségbeesetten tagad, hiszen fogalma sincs, milyen levélről és milyen egyezségről faggatják. Ám a hosszú eljárás megtöri, végül "mindent bevall". A kalifa ezért kegyesen

megbocsát neki, s meghagyja az életét, de soha többé nem térhet vissza a politika porondjára. Szamonasz teljesítette küldetését: az újsütetű makedón dinasztia egyik legveszélyesebb ellensége örökre eltűnt a történelem süllyesztőjében.

Ám nem sokkal később Szamonasz sorsa is beteljesedik. 907 tavaszán, hatalmának teljében olyasmit tesz, amit azelőtt soha. Talán az öregedés első jeleként pártfogásába vesz egy alacsony származású, de igen "tehetséges és bájos fiatalembert", egy eunuchot, akit - mértéktelen s vigyázatlan jóindulatában - még a császárnak és a császárnőnek is beajánl. A protezsálás, úgy látszik, túlságosan jól sikerült, mert a császári pár annyira megkedveli az ifjút, hogy Szamonasz megbánja nagylelkűségét, s elhatározza, minél gyorsabban eltávolítja a palotából a maga kreálta vetélytársat. A már jól bevált recept szerint ezúttal is névtelen feljelentést ír, amelyben megrágalmazza egykori kegyeltjét. Leó azonban, talán mert már torkig van Szamonasz állandó feljelentéseivel, nem méltányolja eléggé az ügy komolyságát, csak ímmel-ámmal dorgálja meg a bájos ifjút, s bár egy időre kitiltja a palotából, néhány hét múlva, mintha mi sem történt volna, újra szolgálatába fogadja. Erre már Szamonasz is előveszi nagyobb kaliberű, komolyabb fegyvereit. Cirkalmas levelet ír, amelyben válogatott gyalázkodásokkal illeti a császárt és a császárnőt. A levelet természetesen nem írja alá, de kint hagyja a kancellária egyik írópultján, hogy a császár, amikor reggel diktálni megy, azonnal megtalálja. Szamonasz föltételezi, hogy Leó a névtelen levél ügyében először hozzá fog fordulni, ő pedig úgy vezeti majd a nyomozást, hogy a gyanú az ifjú kedvenceire terelődjék.

Szamonasz most tévedett. 907. március 20-án éjszaka teljes holdfogyatkozás volt Konstantinápolyban. Ezen a napon keresi föl Pantaleon püspököt, a császár bizalmasát, a kiváló asztrológust, hogy megtudakolja tőle, számára mit mutatnak az égi jelek. A püspök jóslata így hangzik: "nagy veszély fenyeget, ám ha mégis életben maradsz a következő év június 13-ig, akkor a veszély el fog múlni".

Életben marad, de a hűvösre tett nagy ellenfelek után hamarosan neki is el kell tűnnie. Egyik közeli munkatársa, aki véletlenül tanúja annak,

amikor Szamonasz a gyalázkodó levelet körmöli, elárulja a császárnak, ki az iromány szerzője. Ezzel betelt a pohár. Gyanítjuk, hogy Leónak is elege volt már Szamonasz örökös intrikáiból, fontoskodásából, zűrzavaros akcióiból. A császár megfosztja Szamonaszt minden vagyonától és valamennyi állásától, majd kolostorba küldi. Így tűnik el a szemünk elől a birodalom egyik legbefolyásosabb embere, az Arab, aki évtizedeken át oly hűségesen óvta a császárt és a birodalmat.

A sóháború

Bizáncban pezsgő diplomáciai élet zajlik, egy-egy fogadáson a frank, morva, bajor és itáliai követek mellett - az előbbieket nem kis rosszallására - fölűnnek a makedón fordulattal divatba jött nomád népek (kazárok, magyarok, bolgárok) furcsa viseletű főemberei is. Liudprand, a cremonai egyház püspöke, aki Berengár olasz király megbízásából kereste fel Konstantin bizánci császárt, jelentésében érzékletesen adja vissza egy ilyen diplomáciai fogadás hangulatát.

"A császár trónja előtt egy rézből készült, de aranyozott fa állott, ágai között mindenféle fajtájú madarak ültek, melyek szintén rézből voltak, de aranyozva, s mindegyik a maga fajtája szerint különféle hangon énekelt. A császár trónja pedig olyképpen volt elkészítve, hogy egyik percben alacsonynak, a másikban magasabbnak, majd még emelkedettebbnek látszott, és hatalmas oroszlánok őrizték; nem tudom, fából vagy ércből valók voltak-e, de be voltak aranyozva. Farkukkal verdesték a földet, s tágra nyitott szájukkal s mozgó nyelvükkel rettentően ordítottak... Midőn tiszteletem jeléül harmadszor borultam le a császár előtt, s utána a fejemet felemeltem, láttam, hogy ő, aki azelőtt a földszint felett mérsékelt magasságban ült, most majdnem a terem mennyezete alatt van, sőt, más ruha is van rajta. Hogy ez miképp történt, el sem tudtam gondolni, legfeljebb azt sejtettem, hogy olyan forma gépezet emelhette, mint amilyen a borsajtó gerendája." A követ beszámolója (Liudprand egyébként más helyütt nem tagadja a császár és környezete iránti ellenszenvét) valószínűleg nem a mértéktelenül fogyasztott "gyantás görög bor" hatására

született, inkább azt bizonyítja, hogy a bizánci reprezentáció elérte célját: az idegenben azt a látszatot keltette, hogy a birodalom, mint valami roppant égi mechanizmus, Isten kegyelméből, a császár hatalmának dicsőségére tökéletesen, ám kiismerhetetlenül működik.

Bölcs Leó ügyes diplomata, kiváló taktikus, igazi terepe nem a harctér, hanem a tárgyalóterem. Igyekszik békét kötni a birodalom valamennyi szomszédjával. Jól tudja, hogy ennek legfőbb eszköze, ha a térség népeit bonyolult, sokszálú, kereskedelmi együttműködésekkel egymáshoz köti. Elhatározza, hogy megújítja a 870-es bolgár-görög békeszerződést, amelyet még apja, Bazil kötött Borisz kánnal. Borisz jó kapcsolatokat ápolt a birodalommal, második fiát, Simeont Bizáncba küldi, hogy felvegye a kereszténységet, és világi műveltséget szerezzen. Simeon együtt nevelkedik Leóval, mindketten Phótiusz-tanítványok. A bizánci krónikák azt állítják, hogy Simeon már ifjúkorában nagyra törő terveket dédelgetett magában, iskolatársát, Leót örök vetélytársnak tartotta. Simeon még Bizáncban elhatározza, hogy egykor ő lesz minden bolgárok első embere, világbirodalmat hoz létre, amely átveszi majd a szerepet Bizáncból. Csakhogy az öreg Borisz 889-ben legidősebb fiát, Vladimirt ülteti a hatalomba. A nagytermészetű, alkoholista Vladimir szembefordul apjával, s azon munkálkodik, hogy visszaállítsa az ősi pogányságot. Négy évig országolhat, akkor aztán az apja rövid úton eltávolítja, és helyébe Simeont teszi. Simeon, ez a bizánci források szerint "rettenetes uralkodó" ezután egyfolytában harmincnégy évig gyakorolja a hatalmat, miközben lendületes katonai akcióival és ravasz diplomáciai húzásaival többször is nagy veszélybe sodorja a birodalmat.

A 870-ben kötött bizánci-bolgár békeszerződés után megélnéülnek a kereskedelmi kapcsolatok is. A birodalom fölvasárolja a szlávok áruját: bőrt, szörmét, viaszt, rabszolgát. Mindenekelőtt azonban a só! Mert a kósó akkor - mai szóval élve - stratégiai árucikknek számított. Főként a "kóborlók" használták a húsok konzerválásához - minden mennyiségben. A lovas nomádok több ezer kilométeres "kalandozásaik" idején a bőrzacsókban tárolt s a fölhasználáskor forró vízbe szórt szárított

hússporral (nomád Maggi!) oldották meg az élelmezésüket. Bizánc a sókereskedelemben közvetítő szerepet játszott, s ezzel is növelte befolyását a szomszédos törzsekre.

A birodalom kereskedelmi ügyleteit az apró termetű, mókusszemű, örökmozgó "apacsászár" intézi. Zaütsasz rábeszéli Leót, tegyék állami monopóliummá a sókereskedelmet. A császár nem ellenzi a javaslatot, hiszen ezzel jelentős többletbevételhez juthat a kincstár. Csakhogy Zaütsasz a terv végrehajtásával két korrupst ügynökét, Kozmaszt és Sztaurakoszt bízza meg. Ők nem állami monopóliummá teszik a só adásvételét, hanem saját maguk "privatizálják" azt. A bolgár kereskedőket császári rendelettel kitiltják Konstantinápolyból, s az egész áruforgalmat áthelyezik Thesszalonikibe, ahol Zaütsaszék jelentős üzlethálózattal rendelkeznek. Ez a rendelet főként a bolgár kereskedőket érinti, hiszen a "bolgár út" Euxinéből a Boszporuszon át tengeren vezetett Konstantinápolyba, míg a másik útvonal a szárazföldön keresztül Thesszalonikibe sokkal hosszabb, körülményesebb és veszélyesebb volt. Simeon, a bolgár uralkodó erélyesen tiltakozik, hasztalanul.

Leó és apósa a bolgár sókereskedelem ügyében ravasz játékot játszott. A nyilvánosság előtt úgy tüntették föl, mintha két különböző magatartás harcolna egymással: a jó és a gonosz. A császár az igazság és a törvényesség letéteményese, akit csak az "apacsászár" mesterkedései akadályoznak meg abban, hogy leszámoljon a korrupst kereskedőkkel. Az após pedig a gonosz "karvalytőke" megtestesítője, aki ráadásul még idegen származású is, így rendkívül alkalmas a bűnbak szerepére; ő tehát minden bajok forrása. Az ilyesfajta látszat-konfliktus, mint amilyen Leó és apósa között mutatkozott, egyáltalán nem ritka a bizánci történelemben. Már Jusztinianusz és Theodóra is kiaknázta a császár és a császárnő látszólag különböző fölfogásában rejlő taktikai lehetőségeket, miként arról Prokopiosz számol be *Titkos történetében*. Valószínűleg igaza lehet Robert Browning amerikai történésznek, amikor azt állítja, hogy Leó és a Zaütsasz-klán kitűnően "összedolgozott" a színpalak mögött. A gyakorlati életben járatlan Leónak nagy szüksége volt apósára, aki jó példával

szolgálhatott neki a bizánci politikában oly nélkülözhetetlen gátlástalanságra, Zaütsasz viszont csak a császár titkos támogatásával vezethette orránál fogva a szenátust és a közvéleményt.

A városban nőttön-nőtt a nyugtalanság, a só ára magasra szökött. Elterjedt, hogy Makedónia katonai kormányzója titokban tájékoztatta a szenátust: Simeon háborúra készül a birodalom ellen. Leó, hogy megnyugtassa a kedélyeket, látványos pert rendeztetett, amelyben kihallgatták Kozmaszt és Sztaurakoszt. Mindketten Muszikoszra, az apacsászár öltöztetőjére hárították a felelősséget, akit azonnal le is tartóztattak. A perben Leó maga mondta a vádbeszédet. A város népe azonban nem nyugodott meg. Amikor néhány hónap múlva Muszikoszt szabadon bocsátják, fiatal papok és diákok, főként az elcsapott pátriárka, Phótiusz hívei a szenátus elé vonulnak és követelik a korrump kereskedők példás megbüntetését. Leó még kínosabb helyzetbe kerül, mikor felesége, Zoé Zaütsina egy kocsiversenyen át akarja nyújtani az első helyezettnek a babérkoszorút, s körülöttük többen is azt kezdik kiáltozni, hogy "az apacsászár egy trágyadomb". Leó és Zoé, néhány testőr kíséretében, sietve távozik a stadionból.

A titkosszolgálat előtt nem titok, hogy a zendülés szálai a Szent Móciusz kolostorba vezetnek. Malalasz apát, az ügynökök jelentése szerint korábban többször is találkozott Simeonnal, aki most a bolgár trónon ül. Malalasz, miként Leó és Simeon, szintén Phótiusz köréhez tartozott, de jó kapcsolatban állt Istvánnal, Leó öccsével, a korán elhunyt patriarchával is. Malalasz nemcsak Simeonnal és a sóháborúval, de már István halálával kapcsolatban is gyanúba keveredett, hiszen a pátriárka a halála előtti napon, hajnalban a Szent Móciusz kolostorban vette magához az Úr testét, utána pedig "a kolostor lakói megosztották vele szerény reggelijüket". Városszerte mérgezett kenyérről suttoztak, s mindenki meg volt győződve, hogy a pátriárka "utolsó reggelije" az apát életébe, jobbik esetben *csak* szeme világába kerülhet. Nagy feltűnést keltett tehát, amikor a császár személyes közbenjárására Malalaszt szabadon bocsátják, s fölmentik minden további vizsgálat alól.

Leó bizalmát egyáltalán nem indokolják a későbbi események: 903. május 11-én éppen a Szent Móciusz templomban követnek el ellene merényletet. Amikor a mise végén - szokása szerint - fogadja az alattvalók hódolatát, hátulról nagy erejű ütés éri. Szerencsére estében sikerül elkapnia az egyik bíborkárpitos, aranyozott szék lábát, így nem loccsan szét az agyveleje a mozaikpadlón. A merénylő a sekrestye felé menekül. Nicholasz pátriárka bénultan áll, a testőrségnek se híre, se hamva. Leó csak könnyebb sérülést szenved. Nem tudunk arról, hogy valaha is bizonyítékot találtak rá: Simeon keze is benne volt a császár elleni merényletben, de későbbi konfliktusuk egy ilyen föltételezést is megenged.

Amikor Makedónia katonai kormányzójától híradás érkezett, hogy Simeon - a bolgár sókereskedőket ért hátrányos megkülönböztetés miatt - háborúra készül Bizánc ellen, Leó a keleti frontról semmiképpen sem tud haderőt átcsoportosítani a nyugatira. Ezért 895-ben "villámháborút" indít a bolgárok ellen. Megbízottja, Krenitész hadvezér a császári testőrségből verbuvált elit alakulattal haladéktalanul útra kel bolgár földre. Korábban nem volt rá példa, hogy a császár személyes biztonságáért felelős testőrséget hadra fogják. Ez a tény is azt jelzi, hogy Leónak valóban nem állt rendelkezésére nyugaton számottevő haderő. A krónikák szerint a bolgárok ellen küldött csapatban jó néhány kazár származású zsoldos is szolgált, jelenlétük arra mutat, hogy a bizánci császárok figyelme egyre inkább a szomszédos nomádok felé fordult.

Simeon szétszórja a sebtiben ellene küldött görög hadtestet, a foglyul ejtett szép szál kazár vitézek orrát levágatja, s így küldi őket vissza szégyenszemre a fővárosba. Nyilvánvalóvá vált, hogy a császár a harctéren vereséget szenvedett. A katonain kívül azonban Leónak volt egy másik ütőkártyája is - a diplomáciai. Akkor - legalábbis a krónikák szerint - "elküldte a Szklírosznak nevezett Niketaszt hadihajókkal a Duna folyóhoz, hogy adjon ajándékokat a türköknek és készítse őket harcra Simeon ellen. Niketasz elment, találkozott azok fejeivel, Árpáddal és Kurszánnal, és miután megállapodtak egymással a támadást illetően, és kezeseket is kapott, visszajött a császárhoz." Nem véletlen, hogy Leó szorult

helyzetében éppen a magyar főemberekhez fordult segítségért. A Bizánccal szomszédos nomádok között - főként a legelők birtoklásáért - támadt ellentéteket igyekezett a birodalom hasznára fordítani, hogy ezzel is ellensúlyozza az arab kalifátussal szövetséges keleti klánok mértéktelenül megnövekedett hatalmát.

A magyarok mintegy kétezres sereg élén Árpád egyik fiát, Leventét küldik az Al-Dunához, ahol - a tervek szerint - Eusztathiosz tengernagy csapatszállító hajói várnak rájuk. A hadműveletet váratlan körülmény zavarja meg. Simeon ugyanis, amikor tudomást szerez róla, hogy bizánci szállítóhajók közelednek az Al-Dunához, az átkelésre alkalmas helyen vesszőfonadékból erős sövényt készített. Bizonyos Varkalász Mihály, a bizánci gályák első kormányosa azonban - több más társával együtt - átvágja a vesszőfonadékokat. (Leó az átkelés vezetőjét később, "a bizánci-magyar együttműködésben tanúsított hősiessége miatt", a császári naszád másodkormányosává nevezte ki.) A sikeres átkelés után a magyarok nyugat felé nyomulnak, és egyesülnek a Nikephorosz Phokasz vezette bizánci szárazföldi haderővel. Leó valószínűleg azt várta, hogy fenyegető hadmozdulatai megadásra készítik a bolgárokat, s ezért mindjárt elküldte megbízottját Simeonhoz, de rosszul ítélte meg ellenfelét, mert az tárgyalás nélkül börtönbe vetette a követet. Simeon hadserege kitért az összecsapás elől, és csapataival együtt visszavonult Duna menti erődjébe, Silistrába. A magyarok akadálytalanul "végigsöpörhetnek Bulgárián, fosztogatnak és gyújtogatnak" (Robert Browning amerikai történész szavai), mire a bolgár kán békét kér Bizánctól, és Leó - Browning szerint egyáltalán *nem-bölcsen* - kivonja erőit Bulgáriából. Levente csapatai sok hadifoglyot ejtenek, akiket jó pénzért mindjárt el is adnak a birodalom rabszolga-kereskedőinek.

A magyar-bizánci közös hadivállalkozás végső soron tehát sikeresnek mondható. Csakhogy Simeon, aki legalább olyan jól megtanulta a bizánci birodalmi politika alapelveit, mint egykori iskolatársa, a katonai vereség után elővette a diplomáciai ütőkártyát, s azonnal titkos követet menesztett a magyarok hátában lakó besenyőkhöz, hogy ajándékokkal

rábírja őket, támadják meg régi ellenségüket. A besenyők akkor a Fekete-tenger északi partvidékén éltek, és keleti szomszédaiktól, az úzoktól szorongattatva hajlanak is egy magyar-ellenes egyezsége. Az Árpád és Kurszán vezette törzsszövetség két tűz közé szorult: keletről a besenyők, nyugatról a bolgárok fenyegették őket.

ÁRPÁD ÉS KURSZÁN

Bíborbanszületett Konstantin *A birodalom kormányzása* című művében megemlékezik a magyarok első fejedelmeiről is. Ezt írja: "Kazária fejedelme, a kagán, vitézségükért és szövetségükért nemes kazár nőt adott feleségül a türkök első vajdájának, akit Levedinek neveztek, de a sors úgy akarta, hogy az a Levedi nem nemzett azzal a kazár nővel gyermeket... Kevés idő múltával a kagán üzenetet küldött a türköknek, hogy küldjék el hozzájuk első vajdájukat, Levedit. Levedi tehát megérkezvén Kazária kagánjához, tudakolta, hogy mi okból hívatta őt magához. A kagán azt mondta neki, hogy: <Azért hívtunk, hogy mivel nemes származású, értelmes és vitéz vagy, és a türkök közt az első, nemzedet fejedelmévé emeljünk, és engedelmeskedj a mi szavunknak és parancsunknak.> Ő pedig válaszolva a kagánnak, azt mondta, hogy: <Nagyra veszem irántam való hajlandóságodat, és illő köszönetemet nyilvánítom neked, minthogy azonban nincs elég erőm ehhez a tisztséghez, nem fogadhatok szót neked, azonban van rajtam kívül egy másik vajda, akit Álmosnak neveznek, akinek fia is van, név szerint Árpád; ezek közül akár az az Álmos, akár a fia, Árpád legyen inkább fejedelem, aki rendelkezésre áll.>"

A történet eléggé zűrzavaros. Konstantin először arról tudósít, hogy Levedi előtt a magyaroknak más vajdájuk nem volt, s a főemberek között rangban ő az első, azután mégis megemlékezik egy "másik" vajdáról, névszerint Álmosról. Nem tudjuk, mit jelent, hogy Álmos és fia Árpád "rendelkezésére áll". *Inkább*, mint Levedi? De a legárulkodóbb mégis Levedinek azon óhaja, hogy mivel neki nincs már elég ereje az

uralkodáshoz, inkább Álmos legyen a vajda. Nos, ilyesmit csak ábrándos lelkű, csavaros szakállú krónikások vethetnek papírra, miközben fűszeres vörösbort kortyolgatnak az írópultjuknál. A valóságban egy nomád fejedelem önként sohasem mond le a hatalmáról. Nyilvánvaló, hogy a császárt félretájékoztatták. A hamis informátorok személyét is ismerjük. Árpád unokája, Tormás és egy Bulcsú nevű főember érkezett a bizánci udvarba, hogy gazdag ajándékok reményében keresztvíz alá álljon. (Konstantin azt írja Tormásról, "a barátunk", Bulcsúról pedig megjegyzi, hogy "ő a karcha, a magyarok harmadik fejedelme". Amikor Tormás a magyarok korábbi hatalmi viszonyairól tájékoztatta a császárt, tekintettel az Árpád-dinasztia érdekeire, egyszerűen elhallgatta a kettős fejedelemség intézményét, igyekezett csökkenteni Álmos fejedelemtársának, Levedinek a szerepét, és egy szót sem ejtett Levedi fiáról, Kurszánról. Pedig Bizáncban még jól emlékezettek Niketasz Szklírosz diplomáciai küldetésére, és arra, hogy ő a magyarok két főemberével: Árpáddal és Kurszánnal tárgyalt. Valószínűleg nem tévedünk, ha föltételezzük, Bölcs Leó is szívesebben vette volna, ha Árpádot - *bizánci* szokás szerint - pajzsra emelik, s ezzel egyeduralkodóvá teszik. (A kazárok esetében is elégszer panaszkolt a császári adminisztráció a kettős fejedelemséggel járó bonyodalmakat.) Nem tudjuk, hogy - miként II. Mihály ösztökélte Obadját - Leó is tett-e konkrét lépéseket Árpád egyeduralmának megvalósításáért. Lehet, hogy titkos diplomáciai szálak vezetnek Bizáncból a Bécs melletti Fischta folyó völgyébe, ahol 904-ben Árpád fejedelemtársát, Kurszánt a bajorok egy lakoma alkalmával törbe csalják és megölik?

Arra, hogy Konstantint informátorai félrevezették, van egy másik bizonyíték is. A kabarokról - nyilván Bulcsú tájékoztatása nyomán, aki valószínűleg maga is kabar származású volt - ezt olvashatjuk: "Mivel pedig a háborúban legerősebbeknek és legbátrabbaknak mutatkoztak a nyolc törzs közül, és háborúban elől jártak, az első törzsek rangjára emelték őket." Hogy a magyarokhoz menekült kabarok "elől jártak a háborúban", abban nincs okunk kételkedni. Csakhogy bizonyosan nem azért, amit Bulcsú igyekezett elhíttetni a császárral, mert ők a "legerősebbek és

legbátrabbak", hanem ez a csatlakozott népek posztja: előőrsként feltartóztatni a támadás lendületét.

Míg Árpádot elsősorban a bizánci krónikák emlegetik (és fejedelemtársáról hallgatnak), addig Kurszán neve főként a nyugati (bajor, frank és morva) forrásokban fordul elő. Úgy látszik, ő irányította ezeket a hadmozdulatokat. Az első adat 862-re vonatkozik: egy salzburgi érsekségi jelentésben azt olvashatjuk, hogy ekkor Karlmann hívására (ki apja, Német Lajos ellen lázadt), magyar csapatok harcolnak a keleti frank birodalom végvidékén, a Bécsi- medencében. Másodszor 881-ben emlegetik a magyarokat (és a kabarokat), amikor Svatopluk morva fejedelem hívta őket segítségül a keleti frankok ellen viselt háborújába. A magyar csapatok a 890-es évek elején avatkoznak be harmadízben a frank-morva belharcokba.

A honfoglalás lépcsői

Ennek a 892-es hadjáratnak, amely a honfoglalás első lépcsőfokának is tekinthető, az az előzménye, hogy Karlmann fia, Arnulf korábban - hűségeskü fejében - Svatopluknak adta a cseh fejedelemséget. Svatopluk azonban, ahogy elfoglalta a cseh területet, Arnulf ellen fordult, s megtagadta az engedelmességet. Arnulf ezért pannóniai szövetségeseihez, a szlovén Braszlávhoz s a magyar Kurszánhoz fordult segítségért. 892 nyarán frank, szlovén és magyar hadak közös erővel dúlják Morvaországot. Svatopluk igyekszik megtorolni a mintegy négyhetes inváziót, s támadást intéz a frankok pannóniai szállásterületei ellen. Erre Arnulf is előveszi a diplomáciai ütőkártyát, s követséget meneszt Vladimirhez, hogy rábeszélje a bolgár uralkodót, ne adjon el több sőt a morváknak. Arnulf aranyakkal nyomatékosított kérése meghallgatásra talált: 892 szeptemberében a frank követek, akik tartván a morva csapatoktól, a Száván hajóztak Pliszkába, dolguk végeztével térhettek haza.

Arnulffal sem bánnak túlságosan jóindulatúan a krónikák. Úgy látszik, ez a sorsuk azoknak az uralkodóknak, akik a nomádokkal

szövetkeztek. Különösen a német nyelvterületen élő tudósítók rótták föl bűnéül, hogy "kiengedte a magyarokat a gyepük mögül". Liudprand, a longobárd nemesi családból származó krónikás írja, hogy a "művelt Nyugat kiépítette azokat a súlyos akadályokat, amelyekkel mind ez idáig távol tartotta magától a vakmerő és kapzsi keleti népeket, akik csupán gyilkolásra és rablásra vágnak. Arnulf súlyosan meglakolt: a legocsmányabb betegségben halt meg ama mérhetetlen gaztettért, tudniillik a magyarok kiengedéséért; *kétszeres gyötrelem* örölte fel." (Lásd Jeremiás siralmi 17,18.) Liudprand, aki láthatóan járatos az Ószövetség szövegeiben, téved, amikor azt gondolja, hogy a magyarok Arnulf hívására kerülnek először kapcsolatba a frank birodalommal. Ez már jóval korábban, 862-ben megtörtént, amikor Arnulf apja, Karlmann hívta őket.

A történészek szívesen vonnak párhuzamot Arnulf és Leó személyisége és politikai gyakorlata között. Mindketten rendkívül ügyesen forgatják a diplomácia fegyverét, mesterei annak, hogyan lehet a hatókörükben élő népeket apró, ravasz húzásokkal egymás ellen kijátszani. Úgy látszik, mindketten fölismerték a magyarok szokatlan, kiszámíthatatlan hadviselésében rejlő előnyöket is. Leó *Taktika* című művében arra figyelmezteti uralkodótársait, hogy a "türköket" nagyon nehéz kikémleni, mert "hadirend nélküliek". (Legalábbis nem a bizánci hadtudományi akadémia tananyaga szerint tagolódnak jobb és bal szárnyra, valamint derékhadra.) "Úgy vélem - írja a tudós császár - nem hiábavaló annak megvilágítása, hogyan fejlődnek csatarendbe, minthogy kellő tapasztalásból tanultunk, felhasználván őket szövetségesként, amikor a bolgárok megszegték a békeszerződést... A harcvonal rendjének mélységét, azaz a sorokat nem egyförmán alakítják, inkább a mélységre fordítván gondot, hogy a harcvonal vastag legyen, és az arcvonalat egyenletessé és tömörré teszik. Jobbára a távolharcban, a lesben állásban, az ellenség bekerítésében, a színlelt meghátrálásban és visszafordulásban és a szétszóródó harci alakulatokban lelik kedvüket."

Bölcs Leó *Taktikájának* türkökre vonatkozó részét egy VI. századi hadtudományi műből másolta ki, nyilván mert meg volt győződve arról,

hogy a Maurikiosz-féle taktika türkjei azonosak azokkal a türkökkel, akiket ő a bizánci-bolgár háborúban szövetségeseiként megismert. Leó eljárása azonban nemcsak azt bizonyítja, hogy a magyarok harcmodora nagyon hasonlított a türkökéhez, hanem azt is, hogy a bizánciak mennyire ragaszkodtak a folytonossághoz és az ebből következő stabilitáshoz. Ha látókörükben föltűnt egy új népcsoport, igyekeztek annak tulajdonságait (főként harcmodorát) a korábbi források alapján a lehető legpontosabban leírni, majd - miként egy ismerős mozaikdarabot - beillesztették a birodalom érdekkörébe. Ez a szemlélet az alapja az archaizáló nevek használatának is.

Arnulf valószínűleg 881-ben találkozott először ezzel a harcmodorral, amikor a magyarok még fordított felállásban, tehát a morvák oldalán, Bécsnél megütköztek a frankokkal. Már ekkor fölfigyelhetett a páncélzat nélküli, könnyen mozgatható, széles, tagolatlan arcvonalon föllállított könnyűlovasság stratégiai jelentőségére. Talán ezek a harci tapasztalatok is hozzásegítik ahhoz, hogy tíz évvel később, 891-ben, könnyűszerrel legyőzze a vikingeket, akik szintén inkább a villámgyors hadmozdulatokat kedvelték, mint a hagyományos, nehézkes, nyugati mintájú alakzatokat. Amikor pedig Arnulf újra konfliktusba keveredik a morvakkal, szinte természetes, hogy az egykori ellenféllel, a magyarokkal köt szövetséget. Rendkívül figyelemre méltóak ennek a szerződésnek a föltételei. Aventinus évkönyvében olvashatjuk: "*Kurszán király követei Hengsfeldben felajánlották haderejüket Szvatopluk ellen, ha *hadizsold fejében megkapják azt a földet, amelyet fegyvereikkel elfoglalnak.**"

A 890-es évek elején a Duna völgyében tehát Arnulf kezdeményezésére létrejön egy morvaellenes frank-magyar és egy frank-bolgár, valamint Leó ösztönzésére egy bizánci-magyar szövetség. Miután a magyarok sikeresen visszaszorítják a bolgárokat, Simeon a besenyőkhöz fordul, s a magyarok hátában összekovácsolódik a bolgár-besenyő együttműködés is. A morvák - szemben a frankokkal és a bolgárokkal - magukra maradnak. Szvatopluk, szorult helyzetében nem tehet mást, mint a természetes szövetségesül kínálkozó magyarokhoz fordul, s 894-ben

elküldi követeit Árpádhoz és Kurszánhoz. Ennek az eseménynek az emléke őrződött meg a magyar krónikák fehér-ló-mondájában.

Kende és gyula

A *Gesta Ungarorum*nak nevezett őskrónika elveszett ugyan, de valószínűnek tartjuk, hogy motívumokat merítettek belőle későbbi krónikások is (például Anonymus és Kézai Simon), így néhány részlete mégis fennmaradt. A sok archaikus mozzanatot megőrző *Budai Krónika* például így beszéli el a honfoglalás történetét. "A hét vezér között Álmos fia Árpád volt a leggazdagabb és leghatalmasabb, aki Ügek fia Előd unokája volt. Az ő atyját, Álmost, Erdélyországban megölték, nem mehetett ugyanis be Pannóniába. Erdélyben tehát megpihentek és barmaikat erőhöz juttatták. Hallván pedig a lakosoktól a föld jóságát, hogy a Duna a legjobb folyóvíz, és hogy annál a tájnál a világon jobb föld nincsen, tanácsot tartottak, és Künd fiát, Kusidot (*Künd*: más forrásokban *kende*, a magyarok szakrális fejedelme; *Kusid*: másutt Kurszán) követül küldték, hogy menjen és tekintse meg az egész földet, és ismerje ki a föld lakosait. Midőn Kusid Magyarország közepére érkezett és a Duna mellékére ereszkedett, a helyet gyönyörűségnek, a földet körös-körül jónak és termékenynek, a folyó vizét és rétjeit kitűnőnek találta, s megtetszett neki. Azután a tartomány Szvatopluk nevű fejedelméhez ment, aki Attila után uralkodott. Köszöntötte őt övéi nevében, és előadta az okot, amiért jött. Ezt hallván, Szvatopluk nagyon megörült, mert azt gondolta, hogy telepések, s azért jönnek, hogy a földet műveljék. Ezért a követet örömmel küldte vissza. Kusid pedig megtöltvén kulacsát a Duna vizéből, megrakván tömlőjét perjefüvel, és mutatót vévén a fekete homokos földből, visszatért övéihez."

A meseszerűen előadott történet egyik legfontosabb része az, amelyik a magyarság hatalmi viszonyaira utal. Eszerint a 890-es évek elején él még a kazároktól örökölt kettős fejedelemség intézménye. A kazárokkal együttműködő apák generációját az önállósodó fiak (Álmos fia Árpád és Levedi fia Kurszán) követik. Álmos meggyilkolása azt jelenti,

hogy még a királyölés szokásával is számolnunk kell. Hogy melyikük a tényleges hatalmat gyakorló *gyula* és melyikük a "kék ég követe", a *kende*, nehéz eldönteni. Álmos "feláldozása" azt is jelenthetné, hogy ő a szakrális fejedelem, ám ennek ellentmond, hogy Álmos fia Árpád és ennek fia Levente a "honfoglalás" harcaiban - gyulaként - hadat vezet. Kurszán nevét gyakran emlegetik együtt a kende (kündü) funkcióval, viszont halálának körülményei (egy lakoma alkalmával a bajorok törbe csalják és megölik) egyáltalán nem illenek egy szakrális fejedelemhez. Valószínű, hogy a honfoglalás idején a kende és a gyula méltóság már csak szimbolikus jelentőségű; a hatalmat megosztották, mindkét főember tevékenyen részt vett benne. (Ha ma azt halljuk: *ezredes*, senki sem gondol már a szó eredeti jelentésére, arra hogy az illető egy ezer fős csapat élén állna.)

Érdekes megfigyelni, hogy a *Budai Krónika* fejedelem-listájában, hasonlóan Konstantin tudósításához, miként érvényesülnek a dinasztikus történetmondás szempontjai. Kurszánt ebben a történetben sem valódi szerepének megfelelően, Árpád fejedelemtársaként említik, csupán követként (másutt kémként). Úgy véljük azonban, hogy még ebből a rejtett, mondai köntösbe bújtatott hatalmi rangsorból is előtűnik Kurszán igazi szerepe, hiszen Pannónia kikémlését és a morvakkal kötött szerződés előkészítését kapcsolják a nevéhez. Bizonyára nem véletlenül. Tény, hogy 881-től a nyugati évkönyvek minden olyan Kárpát-medencei hadi vállalkozással kapcsolatban, amelyben magyarok is részt vesznek, megemlítik a nevét. Úgy látszik, Árpádhoz tartoztak a bizánci, míg Kurszánhoz a frank, a bajor és a morva kapcsolatok.

Árpád, miután "megízlelte a vizet, a földet és a füvet", amit fejedelemtársa hozott Pannóniából, s jónak találta azt, egy nagy fehér lovat küldött érte, aranyozott nyereggel és aranyos "fékkel" (kantárral). Kurszán elvitte az ajándékot Szvatopluknak, s ezután "Árpád és a hét vezér benyomult Pannóniába, nem mint jövevény, hanem mint *a föld örökös jogú birtokosa*". Ez a leírás összecseng Aventinus tudósításával, amelyben arról számol be, hogy a magyarok "felajánlották haderejüket Szvatopluk ellen, *ha hadiszold fejében megkapják azt a földet, amelyet fegyvereikkel*

elfoglalnak." A magyarok Arnulfnak Szvatopluk ellen ajánlották haderejüket, Szvatopluknak Arnulf ellen, s cserébe mindkettőjüktől ugyanazt kérték: a két nagy pannóniai birtokos járuljon hozzá, hogy a Duna mentén földet foglalhassanak maguknak. Nyilvánvaló, hogy a kazároktól függetlenedő, gyorsan gyarapodó magyar törzsek korábbi szálláshelye, a Folyóköz már régen szűknek bizonyult, a Simeon kezdeményezte besenyő támadás lehetősége pedig még kényelmetlenebbé és veszélyesebbé tette azt.

Főembereink egyre inkább nyugat felé tapogatóznak. A magyar csapatok 881 óta a Kárpát-medence bonyolult szövetségi rendszerének aktív szereplői, s a beavatkozások tervszerűségéből arra következtethetünk, hogy kiválóan el is igazodnak ebben a viszonyrendszerben. Árpád és Kurszán jól megtanulta Leó politikai leckéjét: úgy alakítják az eseményeket, hogy azok a lehető legjobban megfeleljenek céljaiknak. A magyarok kárpát-medencei "honfoglalása" egyáltalán nem valami fejvesztett menekülés az örök ellenség, a besenyők elől, hanem egy olyan politikai játszma utolsó fejezete, amelynek alakításában nemcsak Leó, Arnulf, Simeon és Szvatopluk, de a két magyar vezér, Árpád és Kurszán is kivette részét.

A második folyóköz

894-ben a magyar csapatok Szvatopluk hívására éppen Pannóniában kalandoznak, amikor híre jön, hogy "megbízójuk" életét vesztette. A fehérló-monda egyik szereplője, Szvatopluk, amikor rádöbbsent arra, hogy a magyarok rászédtek, nagy haragra gerjedt, s bunkósbottal agyon akarta üttetni a nagy fehér lovat, de Kurszán figyelmeztette: "S aztán nekünk mi kárunk lesz belőle? Ha a lovat agyonütöd, csak a mi kutyáinknak adsz eledelt..." Szvatopluk belátta Kurszán igazát, s félelmében nagy hadat gyűjtött és a magyarok ellen indult. Ám "az Úr segedelme a magyarokkal volt, kiknek színe elől az

említett fejedelem futásnak eredt. A magyarok pedig a Dunáig űzték, ott aztán ijedtében a Dunába vetette magát, s annak sebes vizébe fulladt."

Történelmi források nem erősítik meg, hogy Árpádnak és Kurszának bármi köze is lett volna Szvatopluk életének kioltásához, de az tény, hogy a morva fejedelem halála utáni zűrzavart kihasználva a magyar csapatok már nem térnek vissza a megszállt területekről. Ez a Kárpát-medence elfoglalásának második lépcsőfoka. A 892-es morva- és a 894-es frankellenes hadjárat során Árpád és Kurszán a Kárpát-medencének a Duna-Garam vonaláig terjedő részét az ellenőrzése alá vonta. (Érdekes, hogy hat évvel később, amikor Arnulf a magyarokat Berengár király ellen hívja, szintén meghal a "megbízó", s ekkor kerül sor a Dunántúl végleges megszállására.)

Arra a kérdésre, hogy pontosan mikor költöztek át a magyar törzsek a "második folyóközbe", Pannóniába, nehéz válaszolni. A "896-os dicsőséges, kacagányos honfoglalás" emléke mélyre ivódott a hagyományba. Pedig már az évszámmal is baj van. Tudjuk, hogy mivel a millenniumi ünnepekre nem készült el időben az ország, ezért egyszerűen egy évvel későbbre tették a honfoglalás dátumát. A történészek a századfordulón már pontosan ismerték a honfoglalás menetét, hiszen minden adat a rendelkezésükre állt: 1900-ban jelent meg a Pauler Gyula és Szilágyi Sándor által szerkesztett kitűnő gyűjtemény, *A magyar honfoglalás kútjői*. Ebben a legkiválóbb szakemberek vették sorra a bizánci, a keleti, a nyugati kútjőket, a szláv forrásokat, a hazai krónikákat és a régészeti emlékeket.

Mégis, a honfoglalás ma is úgy él képzeletünkben, ahogy azt a nemzet írója és festője, Jókai és Munkácsy megálmodta. ("Elképzelem - mondta Jókai egy alkalommal Munkácsynak -, amint a Vereckei-szoroson a nap felkél, fényt árasztva az elragadó vidékre. Ott áll Árpád kiemelkedő alakja, előtte a rabszolga tótok, oláhok és más népek, akiknek bilincseit Árpád széttöri.") Igen, egy éjszaka, midőn az álnok besenyők reánk törtek, fölkerekedtünk, s a tejjel-mézzel folyó új hazába költöztünk...

Máskor és másként történhetett mindez. A szálak messze, Belső-Ázsiába vezetnek, ahol 892-ben hatalomra jut egy Izmael ben Ahmed nevű uralkodó, a Szászánida-dinasztia erős embere. Már a következő évben hadjáratot indít a birodalom szomszédságában lakó nomád "türkök megrendszabályozására". Tabari, arab krónikaíró elmondja, hogy a hadjárat 893 tavaszán kezdődött, és olyan jól sikerült, hogy a türk fejedelmőt, a *katunt* is elfogták, s mintegy tízezer foglyot ejtettek. Ezekben a "szerbe-számba szedett" türkökben az úzokat kell gyanítanunk, akik viszont a besenyők szomszédságában laktak. Az úzok, miután elveszítették a legelőik és állatállományuk nagy részét, a puszta íratlan törvényei szerint a szomszédokra rontottak. Valószínű, hogy a besenyők éppen a kazárok ellen hadakoztak, amikor az úz támadás éri őket. A besenyőknek vissza kell húzódnium a Volga jobb partjára, s így beszorulnak a Don és a Dnyeper közé (ez a terület korábban a magyarok fennhatósága alá tartozott). Amikor tehát Simeon követe fölkeresi a besenyő főembereket, hogy a magyarok ellen háborúba hívja őket, azok gyorsan ráállhatnak az egyezsége.

895 tavaszán valószínűleg több nagy erejű besenyő támadás is éri a Kárpátok karéja és a Dnyeper között lakó magyarokat. Árpád és Kurszán jelentős sereggel éppen Pannóniában tartózkodik, hogy a frank-morva konfliktust felhasználva előkészítse a terepet az átköltözéshez. A "nép" az öreg Álmos vezetésével Erdély felé menekül. De hogyan is képzeljük el ezt a menekülést? Egy több százezres népcsoport nem tud egyik napról a másikra fölkerelkedni s új szálláshelyre költözni. Még akkor sem, ha - miként arra a magyar krónikák is utalnak - nagy erejű támadás éri. A különböző népcsoportok között éppen azért tartottak lakatlan gyepűt, hogy megelőzzék a rajtaütéses támadást. Ugyanezt a célt szolgálta az előőrsök és a kémek kiterjedt hálózata is. Nyilván az erős besenyő nyomás hatására először a keletre lakó nemzetségek pakolták össze a jurtákat, rakták "sátoros szekérre" a sok holmit, terelték egybe az állatállományt, s indultak el a hosszú vándorútra. (Ez egyébként nem lehetett annyira ritka

esemény: egy nemzedéken belül többször is előfordulhatott, hogy egyik szálláshelyről a másikra költöztek.)

Konstantin krónikájában az áll, hogy amikor a magyarok Pannóniába mentek hadjáratra, "a besenyők Simeonnal a türkök ellen jöttek, családjaikat (familiász) teljesen megsemmisítették és a földjük őrzésére hátrahagyott türköket gonoszul kiűzték onnét. Miután pedig a türkök visszatértek, és földjüket ilyen pusztán és feldúlva találták, letelepedtek arra a földre, melyen ma is laknak." Általában erre a meglehetősen zavaros szövegrészre hivatkozva tartja magát az a föltételezés, hogy a magyarok nagy része elpusztult a besenyő támadásban. Mivel azonban a görög familiász szó szolgálcsaládot és cselédet is jelent, s a szöveg szerint őket semmisítették meg a besenyők, a földjük őrzésére hátrahagyott türköket *csak* elűzték, lehet, hogy a besenyő pusztítás nem is volt akkora, mint azt Tormás és Bulesú el akarja hitetni a császárral. Egyébként is az elbeszélésből kiérződik a két informátornak a besenyőkkel szembeni erős ellenszenvé, egy helyütt "gonosz fickóknak" nevezik őket, ami egyáltalán nem meglepő, de jelzi, Konstantin a magyarok ősi ellenségeivel (a besenyőkkel) kapcsolatban inkább indulatos mesékről, mintsem történelmi tényekről tudósíthatott.

Tény, hogy az Álmos vezetésével a besenyők elől Erdélybe húzódó magyar had, amely a "nagy vándorlás" útvonalát biztosította, többször is megütközött a bolgárokkal. Erről a *Fuldai Évkönyvek* is beszámolnak: "bár mindkét fél a legelkeseredettebben harcolt, végre az Isten könyörületessége folytán a győzelem, bár sok vér árán, a keresztényeknek adatott. Mert ki tudná a pogány avaroknak (magyaroknak) ezekben az ütközetekben elszenvedett vereségét számba venni és elmondani, mikor a bolgárok közül is, akikhez a győzelem pártolt, szám szerint húszezer lovas vágatott le." A húszezer bolgár áldozat említése (az évkönyv szerint a magyarok vesztesége sem lehetett csekélyebb) nemcsak a harcok nagyságát jelzi, de áttételesen a magyar törzsszövetség számarányára is utal. (Más források is negyven-ötven ezer fős magyar hadról tudnak, nem túlzás tehát többszázézes népcsoportról beszélni.) Az elkeseredett bolgár-

magyar összecsapások emlékét - igaz, mitikus köntösben, de - a magyar krónikák is megőrizték. "A magyarok a havasokon átkelve egy tartományba értek, ahol számtalan sast láttak, s itt e sasok miatt nem maradhattak, mivel a sasok úgy zúdultak le rájuk a fákról, mint a legyek, s barmaikat és lovaikat felfalva elpusztították". Nem kétséges, hogy az átköltözés alatt nemcsak a törzsszövetség hadereje, de a "polgári lakosság" is érzékeny veszteségeket szenvedett. Álmost valószínűleg nem is a besenyő támadás, inkább a bolgár-magyar harcokban elveszített állatok miatt áldozták föl Erdélyben.

A királyölés rítusát az Oidipusz-komplexus ambivalens érzelmeiből szokás eredeztetni: ha a népet valami nagy trauma éri, bűnbakot keres, s a félve tisztelt, de már erejét veszített fejedelem ellen fordul, akit a fekete ünnep mámorában, mikor a törvények egy pillanatra érvényüket veszítik, eltesz láb alól.

Héja és szarvas

Árpád és Kurszán feltételezett dinasztikus küzdelmének nyomát - hiába is keressük - semmiféle írásos forrásban nem találjuk. A magyarság korabeli használati tárgyait díszítő motívumok azonban, meglehetősen, a törzsszövetség belpolitikai küzdelmeiről is vallanak. Érdeemes ebből a szempontból megvizsgálunk a "nagyszentmiklósi kincset", amelyet a szakemberek többsége a honfoglaló magyarság régészeti emlékeihez sorol. A lelet 1791-ben a Marostól délre, Nagyszentmiklós községben került elő, 23 aranyedényből áll. Korábban "Attila kincsének" tartották, később avar, esetleg bolgár hagyatéknak. Györffy György azonban alighanem cáfolhatatlan bizonyítékot talált arra, hogy a lelet a magyarokhoz tartozik. Az edényeket ugyanis görög és ótörök feliratok díszítik, s bár pontos megfejtésük máig vitatott, a török szövegből két tulajdonnév világosan kiolvasható: *Boiláé* és *Butaulé*. Györffy mindkét nevet megtalálta a Nagyszentmiklós környéki helynévanyagban.

A 2-es és 21-es számú edényen egy szárnyas ragadozó leterít (vagy meghág) egy szarvast, a 7-esen pedig ugyanez az állat az égbe ragad egy

mezítlén női alakot. Vajon mit látunk, egy totemisztikus eredetmonda illusztrációjaként állatok (és emberek) nászát, vagy inkább különböző nemzetségek szimbolikus (totemállatok képében megjelenített) küzdelmét? Györffy György úgy tartja, hogy az aranydomborítások mindenképpen mitikus jeleneteket ábrázolnak. Példaként a szkíta aranykincseket említi, amelynek viaskodó állat- és emberalakjai szerinte nagyon is hasonlítanak a nagyszentmiklósi lelet figuráihoz.

A stiláris hasonlóság valószínűleg abból ered, hogy a magyarok egykor szoros kapcsolatban álltak az iráni Szászánida-uralkodókkal, az ő kultúrájuk viszont egyértelműen a szkíták művészetében gyökerezett. Ha szemügyre vesszük a szkíták hagyatékát, akkor első pillanatban egy nomád kultúra mindennapjai bontakoznak ki előttünk. Láthatunk lovat idomító, íjat feszítő, sebet kötöző, fogat húzó harcosokat; állat alakú isteneket, akik méhükben embereket hordoznak; találkozhatunk egymással viaskodó állatokkal, szarvast üldöző sassal, lovat üldöző medvével, farkast öklelő tulokkal; egymásra támadó emberekkel. De a szkíta ötvösök békésebb életképeket is megörökítettek, egy Nyikopol környéki kurgánból (sztyeppe halomsírból) előkerült nyakéken például egy fiatal lányt láthatunk, amint éppen juhot fej.

A szkíta ékszereken található motívumok megfjéjtésével az elmúlt évszázadok során nagyon sokan próbálkoztak. Ma azt tartjuk a legvalószínűbbnek, hogy a mesterek olyan mitológikus jeleneteket ábrázoltak, amelyek a szkíta eposzokhoz kapcsolódtak, de alapvetően a görög hitvilágba gyökereztek. A szkíta előkelők görög mestereket fogadhattak udvarukba, akik bár magukkal hozták saját mitológiájuk formakincsét, de ezt összehangolták a megrendelők elképzeléseivel. A hétköznapi eseményei összefonódtak a mitikus történetekkel, hiszen a "néző" a legegyszerűbb élethelyzetekben is az istenek nyomát kereste. Így a mindennapok motívumai nemcsak gazdagították, de konzerválták is a mítoszok világát.

Miként a szkíták a görög szabású ábrázolatokban saját mitológiai történeteiket vélték fölfedezni, úgy találták meg a magyarok is a maguk

mondavilágát a szkíta időkből öröklődött motívumokban. Az állatviaskodás jelképvilága a magyar hagyományban is mélyen gyökerezett: a már idézett *Budai Krónika* például arról ír, hogy miközben új hazába költöztünk, a havasokon átkelve sasok zúdultak le ránk, akik barmainkat és lovainkat elpusztították. Ez a részlet nyilván a bolgároktól elszenvedett vereséget örökítette meg - *jelképek* segítségével. A családi címerek (és a helynevek) arról árulkodnak, hogy az Árpádok valamiféle ragadozó madár-kultusz üztek, míg a Kurszán nemzetség a szarvas-mítoszt ápolta. Ha a nagyszentmiklósi kincs héja és szarvas párharca közvetlenül nem is a gyula és a kende küzdelmét ábrázolta, de a korabeli főemberek ezt *is* beleláthatták, s ezért kedvelték olyannyira e motívumot.

A nagyszentmiklósi edények másik jellegzetes, (a szkíta kincseken is gyakran előforduló) epizódját, a ragadozó állat- és a mezítlen (női) emberalak összefonódását - Györffy szerint - az Emese-monda illusztrációjaként is fölfoghatjuk. Azt látjuk, amint a nemzetség totemje, a "turulmadár", miután az ősanját álmában megtermékenyítette, az égbe ragadja. Egyfajta *képes beszéd* lehetett ez, amely - bár szigorúan előírt forma- és motívumrendszerrel ábrázolta a világot - végső soron az istenek, állatok és emberek egymásba gabalyodó sorsát jelenítette meg.

Isten, állat és ember akkor még szorosan összetartozó, megbonthatatlan hármast alkotott. Miként Thomas Mann írja a *József és testvéreiben*: "Hogyan akarod látni az istent, ha nem állat alakban? A három egy: isten, ember és állat. Mert az isteni és az állati egyesülése az ember... Ha viszont az állat egyesül az emberrel, az isten, és az isteni másként nem is szemlélhető és nem is fogható föl, mint ebben az egyesülésben... Lásd, az állatban találkozik isten és ember, és az állat szent pontja érintkezésüknek és egyesülésüknek, amely természete szerint ünnepies-tiszteletre méltó, és az ünnepek között is nagyon tiszteletreméltó az az ünnep, amikor a bakkecske egy tiszta szüzet hág meg Dzsedet városában."

Az Ural-vidéki Tom folyó völgyében fellelt sziklarajzok között, amelyek minden valószínűség szerint egy korai, az újkőkorszakra jellemző

életmódot folytató finnugor csoport alkotásai (talán az ősmagyarok is ehhez a csoporthoz tartozott), a vadászmágiát és a különböző állatmaszkokat bemutató képeken kívül találunk olyat is, amelyiken az ember meghágyja a szarvast. Ez a jelenet nyilván éppúgy hozzátartozott a hiedelemrendszer "illusztrációjához", mint a *világtozás* vagy a *búvárkacsa* képe. Az ember, aki ezeket a rajzokat a valóság közvetlen befolyásolásának szándékával készítette, az örök jelenben élt, úgy hitte, hogy a kozmoszt minden évben újra kell teremteni, mert egy év alatt a nap fényével együtt elfogy a világ; s azért kell embernek és állatnak egyesülni, hogy az isteniben a kozmikus is újra megfogahasson.

Ebben a mitikus körforgásban ember, állat és isten egyenrangú társaként vett részt, egyikük sem volt előrébbvaló. Az állat szerepe szerint *közvetített* ember és isten között. Az állatot a nemzetség ősatyjának (ősanyjának) tisztelték, magukat tőle származtatták. Különböző totemisztikus eredetmítoszokban ő nemzette az ősanával (ősatyával) az első embert, s e nászt évenként meg kellett ismételni. Az állat volt az *út*, amely embertől istenig vezetett - út: ég és föld, nappal és éj, világ és másvilág között. Ő volt a kezdet és ő a vég. Egyszerre szent és tisztátalan. Nem volt szabad megnevezni, meghágni, megölni és megenni, mégis mindig meghágták, megölték, megették. Ha elfogyott a fény és a meleg, az ember újra visszavágyott a káoszba; evett, ivott, szertelenül szeretkezett, fittyet hányt a törvényekre, szabadjára engedte önmaga megbéklyózott vágyait; tombolt, hogy újra föltöltődhessen erővel és makacssággal.

Az ember nem könyörgött, nem fohászokodott, hitt még önnön erejében, a szavak és a képek varázsában. Szájalt az istenekkel, akaszokodott az állatokkal, bár tartott tőle, hogy meglakol, meg nem alázokodott, ravaszokodott, mentegetőzött, igyekezett félrevezetni az ártó szellemeket, fordítva vette fel ingét, ellenkező irányban ült fel a lóra, másfelől közelített a szent ligethez, tagadta, hogy meghágyta vagy megölte volna a fényes állatot. Hazudozott. A táltos, bár állatöreg nevét nem merte szájára venni, szemtelenül utánozta járását, magára aggatta tollait,

homlokára szíjazta agancsát. Emberek és állatok időnként szerepet cseréltek. Jól ismerték egymást.

A huszadik századi festő-sámán, Joseph Beuys szarvasai ember-isten-állat hajdanvolt egységes világát idézik. Beuys nem sokkal halála előtt arról beszélt, hogy ezek az állatok egy régebbi kultúra szinonimái - az ő rejtett tartalékai, akik éppúgy hátrálnak a civilizáció elől, mint ahogy ő kénytelen hátrálni. Az ember végső menedéke az állat. A táltosok még tudták, ember és isten összetartozik, s e szoros kapcsolat éppen az állat testében ölt testet. Később, a domesztikáció során ez a hármas egység felbomlott: az állat emberi tulajdonságokkal telítődött, s ezáltal, mintha meglékeltek volna, elszivárgott isteni varázsa - lassan az embereknek alárendelt, kiszolgáltatott lényvé vált; isten pedig elveszítvén állati alakját olyannyira a világ fölibe magasodott, hogy az ember nem hitt többé a szavak és a képek erejében, az égi lények kívül estek hatókörén, s így velük szemben maga is alárendelt helyzetbe került.

Héja és szarvas, égatya, fényes állat, táltos, Káin és Ábel, Góg és Magóg, az apokalipszis lovasai, unokák, Álmos és Levedi, Árpád és Kurszán, névtelen türkök, kazárok, besenyők, magyariak, bizánciak, bők és inek, miként az indázó levelek a térestelen téren, egykor egymásba gabalyodtak. És a korabeli mesterek e roppant hullámzó mozgást a maguk kedvére vászonba, nemezbe szőtték, fába, csontba, bőrbe karcolták, kőbe vagy aranyba-ezüstbe vésték.

HARMADIK HONFOGLALÁS?

Miután a besenyő nyomás elől menekülő magyar törzsek Árpád és Kurszán vezetésével 895-re több lépcsőben elfoglalják a Kárpát-medencének a Duna-Garam vonaláig terjedő részét, a nyugati évkönyvek tanúsága szerint őseink életében négy békés esztendő következik. Minden bizonyal továbbra is élénk figyelemmel kísérik a környező államok belső viszonyait, de a beavatkozástól tartózkodnak. Ez annál is figyelemre méltóbb, hiszen Szvatopluk halála után megint kiújulnak a frank-morva ellentétek. (A magyarok 894-ben éppen a morva fejedelem halála után

támadt zűrzavart használták ki arra, hogy a frankoktól elfoglalt pannóniai területekről ne vonuljanak ki, hanem továbbra is megszállva tartsák.)

Apjuk halála után a két morva herceg, II. Mojmir és II. Szvatopluk egymásra támadt. Arnulf frank uralkodó pedig a régi, bevált recept szerint egyszer az egyik, másszor a másik fél segítségére sietett, miközben gondosan ügyelt arra, hogy egyikük se erősödhessen meg túlságosan. A magyarok, miként korábban oly gyakran, nyilván most is beavatkozhattak volna a frank-morva harcokba, biztos, hogy hívták is őket, de Kurszán ezúttal tartózkodott attól, hogy a szomszédokkal újabb konfliktusba keveredjen.

A magyar törzsek korábbi szállásterülete a Don és a Volga mellékén húzódott. A térség nomád népei a legelők birtoklásáért állandó harcban álltak egymással. Az erőviszonyok az időjárás függvényében mindig változtak: egy-egy aszályos esztendő a különösen száraz réteken az állatállomány nagy részének pusztulását okozhatta. Ilyenkor a vesztesek a szomszédokra rontottak, s elragadták azok állatait. A kárvallott szomszéd meg, mit tehetett volna mást, tovább hártotta a csapást: ő is rabolt a gyengébbektől. Egy-egy támadás úgy gyűrűzött végig a pusztán, ahogy a megtaszított biliárdgolyó adja tovább lendületét a mellette állóknak.

Igaz, hogy az erőviszonyok mindig változtak, de működött egy ősi szabályozó, stabilizáló mechanizmus is, amely megakadályozta a felesleges áldozatokat. Miként egy farkasfalka hímjei sem bocsátkoznak állandóan véres csatározásokba az elsőbbségért, gyakorta csak egyezményes jelekkel emlékeztetik egymást a hatalmi viszonyokra, hasonlóképpen a térség népei sem támadtak azonnal, ha a külső körülmények hatására át is rajzolódott kissé az erőter. Nemcsak a hatalmi piramis csúcsain állóknak, hanem bizonyos mértékig - míg kellőképpen meg nem erősödnek - a feltörekvőknek is érdekükben állt, hogy őrizzék a kényes egyensúlyt.

A szomszédos népek bonyolult alá- és fölérendeltségi viszonyait az egymásnak fizetett adók mértéke szabályozta. Ha a *status quó* veszély fenyegette, például az adókat kirabolták, s ezért nem fizetett vagy nem annyit fizetett, mint amennyiben korábban megállapodtak, akkor a felek

először mindig békés úton igyekeztek újrendezni a hatalmi viszonyokat, s csak ha ezek a tárgyalások eredménytelenül végződtek, akkor nyúlt az erősebbik fél a nyomásgyakorlás más eszközeihez, pl. büntető, "zsákmányszerző" hadjáratot indított a nem fizető vazallus ellen.

A Kaszpi-tenger fölötti, folyók szabdalta, hatalmas pusztaságon a kazár-magyar konföderáció domináns szerepet játszott. Bizánci források szerint a jelentős katonai erővel rendelkező magyar törzsek feladata volt, hogy begyűjtsék a kazár kaganátusnak járó adókat. Esetenként pedig a nem fizetők megrendszabályozására büntetőhadjáratokat indítottak. Amikor a 830-as években Obadja Chanuka kagán - bizánci példára - a központi hatalom megerősítésén kezdett munkálkodni, s ezzel megbontotta a kazár-magyar konföderáción belüli egyensúlyt, konfliktusba keveredett Levedivel, a magyarok első fejedelmével. A magyarok ekkor a hozzájuk csatlakozott, szintén a központi hatalom ellen lázadó kazárokkal (kabarokkal) együtt átköltöztek az Etel(folyó)köznek nevezett térségbe, melynek határai a Dnyepertől az Al-Dunáig terjedtek. Itt kerültek kapcsolatba Bizánccal, s a birodalmi külpolitika alapvetően meghatározta a magyar törzsszövetség sorsának további alakulását. A magyarok 894-ben Leó császár fölkérésére sodródnak bele a bolgár-bizánci konfliktusba, így kerülnek szembe Simeonnal, aki arra ösztökéli a besenyőket, hogy támadják hátba régi ellenségüket, a magyarokat. Ez elől tér ki Kurszán (Levedi fejedelem fia), amikor 892 és 95 között - több lépcsőben - előkészíti a Duna-Tisza vidékének elfoglalását. Valószínű, hogy miután a magyar (és kabar) törzsek elfoglalják Pannónia egy részét, Kurszán, a "külsőügyekért" felelős főember, négy évig azért nem avatkozik bele a frank-morva konfliktusba, mert mindennél fontosabbnak tartja, hogy pontosan fölmérje a "második folyóköz" erőviszonyait.

898-ban azonban változás következik be a magyar külpolitikában. Tavasszal, alighogy levonult a korai árvíz a folyókon, frank követség érkezik Kurszánhoz. Arnulf, a régi ismerős: 881-ben ellenség, 892-ben szövetséges, 894-ben újra ellenfél, követeli útján most arra akarja rábeszélni a magyarokat, hogy indítsanak büntető hadjáratot Berengár

olasz király ellen, aki egész Itáliára ki akarja terjeszteni a hatalmát, ráadásul megtagadta a frankoknak az adófizetést. Amikor Arnulf 892-ben a morvák ellen hívta hadba a magyarokat, Kurszán követei "felajánlották minden haderejüket Szvatopluk ellen, ha megkapják mintegy hadiszold fejében azt a földet, amelyet fegyvereikkel elfoglaltak. Ez a követség kedves volt Arnulf előtt..." A bajor évkönyvek szerint Kurszán tehát megszerezte a térség legfőbb urának hozzájárulását a hét törzs pannóniai honfoglalásához. Hat évvel később Arnulf újra a magyarokhoz fordult segítségért, de hogy ezúttal mit ígért, azt nem tudjuk. Talán megint felajánlotta "mintegy hadiszold fejében" az elfoglalt területeket? A későbbi események egy ilyen föltételezést is lehetővé tesznek.

Tény, hogy Kurszán elfogadja Arnulf ajánlatát, s még ugyanezen a tavaszon földerítő csapatot küld Észak-Itáliába. Az előrs útvonalát a korabeli forrásokból többé-kevésbé nyomon követhetjük. Úgy látszik, a magyarok jól ismerték a római birodalom úthálózatát, mert főként ezen haladtak. (A nomádok különben előszeretettel települtek régi római városok romjaira: Kurszán vára például Aquincum maradványaira épült.) Eszék magasságában keltek át a Dunán, innen a Dráva vonalát követve Varasdig nyargaltak, majd a római kori Emona (ma Ljubljana) és Aquileia érintésével egészen a Brenta folyóig nyomultak előre. (Későbbi források *Strata Ungarorum*nak nevezték ezt az útvonalat, a magyarok jó néhányszor megfordultak rajta.) Miután az előrs pontosan földerítette a környéket, visszatért pannóniai szálláshelyére. A következő év tavaszán azután - most már jelentősebb katonai erővel - újra betörték Észak-Itáliába.

Amikor 899 tavaszán a mintegy ötezer fős csapat elindul Berengár ellen, Itáliában megint éppen polgárháború dúl, s az olasz királynak kisebb dolga is nagyobb annál, mint hogy az ország keleti kapujában szembeszálljon a magyarokkal. Hónapok telnek el, míg végre számottevő haderőt tud összetoborozni a Pó-síkságon. A magyarok egyelőre akadálytalanul törhetnek előre a már megismert útvonalon egészen a Brenta folyó völgyéig. Itt, a hadászati szempontból számukra

legkedvezőbb helyen, afféle főhadiszállást rendeznek be, azután kisebb csapatokba verődve szétszélednek. A különböző kalandozó egységek az Adria-parti Aquileiatól egészen az Alpok déli nyúlványáig (a Szent Bernát-hágót is megközelítették!) végigszáguldoznak a jelentősebb útvonalak mentén. Ha nagyobb városra bukkannak, követeket küldenek a honatyákhoz, s megfelelő hadisarc fejében megígérik, hogy nem esik bántódásuk. Így fizet kemény aranyakkal Pavia, Milánó, Brescia, Verselli. Ha pedig a város megtagadja a sarcot, akkor szabályosan megostromolják. Először tűzcsóvás nyilakat zúdítanak a falak mögötti házakra (így égett le Tarvisium egy része), majd fölállítják az összecsukható, favázás ostromgépeket, s kövekkel bombázzák a várkaput és a falakat (így foglalták el és fosztották ki Bergamót).

Az itáliai hadjárat egyik legtalányosabb epizódja az, amikor június 29-én az egyik kalandozó egység megostromolja Velencét. János diakónus, Orseolo Péter velencei dózse káplánja, aki számos diplomáciai küldetést teljesített sikeresen, nem tekinthető tehát járatlannak a külkapcsolatokban, krónikájában ezt írja: "A magyarok pedig lovaikon és bőrhajóikon Péter-Pál kínhalálának a napján megkíséreltek behatolni a Rialtóra és Malamocóra. Ekkor Péter dózse úr Isten segítségével az említett magyarokat hajóhaddal megfutamította." Az eset - legalábbis első hallásra - eléggé hihetetlen. Képzeljük csak el a büszke velencei flottát, amint dagadozó, színes vitorlákkal és zászlókkal kihajózik, s üldözőbe veszi a nyílt tengeren "lőháton és bőrhajókon" evickélő, fújtató, prűszkölő magyar vitézeket. Nem, ez inkább egy színes, szélesvásznú kalandfilmre, mint komoly tudományos dolgozatba kívánkozik.

Gombos Albin történész szerint a "bőrből készült hajó mondája" csak úgy fejthető meg, ha föltesszük: a magyarok tengerparti kalandozásaik során különböző vízijárműveket zsákmányoltak, ezeket tűz ellen nedves állatbőrökkel vonták be, s így szálltak tengerre. A magyarázatban csak az hibádzik, vajon egy jól tájékozott velencei krónikás, aki ráadásul korabeli leírások alapján dolgozott, miként téveszthetette össze a bőrrrel takart velencei dereglyét a bőrből varrt,

nomád csónakkal. Valószínűleg sehogy. Bele kell nyugodnunk, hogy a lovas nomád magyarok nemcsak harcmódukkal, de számos technikai újdonsággal is meglepték a "művelt nyugatot", ilyen volt a forró vízbe szórt szárított húspor, az összecukható ostromgép, a tűzcsóvás gyújtólövedék, s a bőrből varrt csónak. A nyereg alá sem azért tették a húst, hogy puhítsák, hanem hogy a hosszú út alatt a lovak hátán keletkező sebeket a nyers hús gazdag A és B vitamin tartalmával mielőbb begyógyítsák. Bármennyire hihetetlen, Velence ostromát komolyan kell vennünk, hiszen a dózse végül is hajóhaddal ment a támadók ellen, a velenceiek pedig Péter-Pál napját sokáig mint "a magyarok nyilaitól való megmenekülésük napját" ünnepelték.

Ha meg akarjuk fejteni a 899-es itáliai hadjárat káprázatos magyar sikereinek titkát, tüzetesebben meg kell vizsgálnunk Liudprand cremonai püspök tudósítását. Liudprand így írja le az eseményeket: Miután a magyar csapat akadálytalanul eljut Páviáig, Berengár végre rászánja magát, hogy a sebtiben toborzott, mintegy 15 ezres seregével fölvegye a harcot a betolakodókkal. "Tehát mi történt? - teszi fel a kérdést a haditudományokban láthatóan járatlan, de jótollú tudósító. - Amikor a magyarok meglátták az óriási sokaságot, lelkükben megrettenve, nem tudták eldönteni, mit tegyenek. Megütközni rettegtek, elfutni meg egyáltalán nem tudtak. A két veszély közül inkább van kedvük a futáshoz, mint az ütközethez. Amikor a keresztények üldözőbe veszik őket, az Adda folyón úszva kelnek át, úgy hogy szerfeletti sietségükben igen sokan elmerültek és meghaltak. Végre a magyarok követelik útján azt kéri a keresztényektől, hogy a zsákmányt minden szerzeményükkel együtt visszaszolgáltassa, bántatlanul hazatérhessenek. Ezt a kérést a keresztények kereken elutasítják és kigúnyolják - sajnos - őket, és inkább köteleket keresnek, hogy azzal a magyarokat megkötözzék, semmint fegyvereket, hogy azzal leöldössék őket."

Míg Berengárék a köteleket keresik, a pogányok feledvén megadási szándékukat, gyorsan odébbállnak, s egészen a Brenta folyóig futnak. Szorosan nyomukban ott futnak a keresztények is. Így aztán

"Krisztus-imádók és a bálványimádók" egyszerre érkeznek meg a veronai széles mezőkre, ahol a magyarok "a szerfeletti félelemtől kényszerítve" újra csak megígérik, "hogyan odaadják minden felszerelésüket, foglyaikat, minden fegyverüket és lovaikat, csupán egyet tartva meg belőlük, hogy azon hazamehessenek". Sajnos azonban, hogy a keresztények "gőgös felfuvalkodottságtól elkapatva a pogányokat megint csak fenyegetésekkel halmozzák el, mintha már le lennének győzve". A holtfáradt magyarok, a dorgáló szavaktól "szerfelett bánkódva", átkelnek a Brentán és a bal parton ütnek táborot. Az éjszaka azután - úgy látszik - gyorsan kipihenik fáradaimaikat, mert még kora hajnalban visszatérnek a jobb partra, s az alkudozás miatt kifáradt keresztényeket álmukban vagy éppen falatozás közben lepik meg. "A magyarok oly hirtelenséggel döfték le ezeket, hogy egyeseknek az ételt a torkukban szúrták át, másokat megakadályoztak a futásban, mivel elvették lovukat. Futnak tehát a keresztények, dühöngenek a pogányok, és akik az előbb még ajándékokkal kérleltek könyörületet, most nem ismernek kíméletet a könyörgőkkel szemben."

Liudprand tudósítása a magyarok hadmozdulatairól oly átlátszóan naiv, hogy már szinte gyanakszunk, nem tetteti-e a naivságot. Gyanúkat csak fokozhatja az a tény, hogy a püspök követként két ízben is járt Bizáncban, tehát egyáltalán nem kizárt, hogy ismerte Bölcs Leó *Taktika* című munkáját, amelyben a császár a magyarok harcmódoráról is megemlékezik. Liudprand *Antapodosis* (Visszafizetés) című munkájában, melyet bevallottan azért írt, hogy "visszafizessen" a Berengártól elszenvedett sérelmekért, olyan együgyűnek ábrázolja a "keresztényeket", mintha csak a cselvetéses keleti harcmódor persziflázását írná meg - nyugati szemmel. Valószínű azonban, hogy egyáltalán nem erről van szó, a cremonai püspök a szemtanúk elbeszélése alapján csupán rögzítette az eseményeket, egyébként hitelesen, de igazából nem értette, mi is történik. Berengár legalább annyira értetlenül állhatott a magyarok ismeretlen trükkjei előtt, mint azok a hadférfiak, akik kapcsolatba kerültek az Itáliában kalandozó magyarokkal. A korabeli hadtudomány szerint a csata előtt hármass tagolásban (jobb szárny, bal szárny, derékhad) kellett

felvonultatni a sereget, ezzel szemben a magyarok tagolatlan, áttekinthetetlenül vastag arcvonalat alakítottak ki, amely nemcsak azért volt veszélyes, mert az élő fal mögött rejtve maradt a haderő létszáma, de ez a felállás kedvezett a váratlan hadmozdulatoknak és a különböző cselvetéseknek is.

A kora középkorral foglalkozó hadtörténészek állítják, így pl. Darkó Jenő is, hogy a Brenta völgyének az a szakasza, ahol a magyar csapat végül megütközött Berengár seregével, különösen alkalmas a nomád hadviselésre. A széles síkságon jól érvényesült a *malomkerék*, amely arra szolgált, hogy szétzilálja vele a nyugatiak nehézlövasságát. A tagolatlan, egységes frontvonalon támadó nomád könnyűlovasság az ellenség jobb vagy bal szárnyának sarkpontja körül sugárirányban elfordult, az első szakasz kilőtte nyilait, hatalmas lendülettel nekirontott az ellenségnek, de még mielőtt kézítusa alakult volna ki, már fordult is tovább, s mögötte -újrátöltött íjakkal - jött a következő szakasz. Nemcsak a *malomkerék*, de az egész nomád hadviselés titka a megállíthatatlan lendületben rejlett, ezt szolgálták a magyarok apró termetű, szíjalt hátú, gyors lovai (az Ázsiában élő vadló, a *tarpán* leszármazottai), s ezt segítette a másik újdonság, a kengyel alkalmazása is, amely lehetővé tette, hogy a harcos lóhátról, akár egészen hátrahajolva löje ki nyilait az ellenségre. Ez a figura - futást színelve, hirtelen nyílzáport zúdítani a gyanútlan üldözőkre - a magyar cselvetéses taktika egyik alapelemévé vált.

Ha eltekintünk a stílusos jegyeitől, lényegében Liudprand leírása is arra enged következtetni, hogy a magyarok már a 898-as, földérítő útjukon kiszemelték azt a Verona közeli tágas síkságot, ahol azután 899. szeptember 24-én megütköztek Berengár seregével. Nyilván az történt, hogy amikor Berengárnak végre sikerült összetoboroznia számottevő, a "pogányokénál" mintegy háromszor nagyobb haderőt, a magyarok parancsnoka is azonnal egybegyűjtötte a szerteszét kalandozó egységeket, amelyek különben hang- és füstjelekkel állandó kapcsolatot tartottak egymással. Míg Berengár serege Páviával átellenben, a Pó folyótól délre gyülekezett, a magyarok azonnal megkezdték a Pó bal partján a

visszavonulást. Liudprand a tanú rá, hogy sikerült elhíttetni az ellenséggel: halálosan fáradtak és fejvesztve menekülnek. Így csalogatták Berengár seregét a csata előre kiszemelt helyszínére, a Brenta völgyébe.

Az összecsapás nagyságáról megoszlanak a vélemények, a Fuldai Évkönyvekben például "húszezer keresztény haláláról" olvashatunk. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a magyarok itáliai hadjáratával kapcsolatban a kolostori források erősen túlozzák a keresztények veszteségeit. Mivel ezek a tudósítások jóval az események után íródtak, általában éppen a magyarok okozta károk helyreállításának idején, amikor minden városnak, kolostornak az volt az érdeke, hogy növelje a pusztítás látszatát, így számíthatott a nagyobb mértékű "központi támogatásra". Maga Berengár király is, miután békét kötött ellenfeivel, "a magyarok beütéseire" hivatkozva rendelte el Bergamum falainak újjáépítését. Tény, hogy a 899-es olaszországi hadjárat jótékonyan hatott Észak-Itália városépítészetére. A brentai béke pedig néhány évre szabályozta Berengár és a Kárpát-medence keleti felét kitöltő magyar törzsek kapcsolatát. Nem ismerjük ennek a szerződésnek a feltételeit, de az gyanítható, hogy Berengár nemcsak egyszeri ajándékozással, hanem gondosan kialakított, évenként fizetendő adókkal is igyekezett megvásárolni a magyarok jóindulatát.

Míg a magyarok olasz földön kalandoznak, hirtelen elhunyt Arnulf, Pannónia legfőbb birtokosa, aki - miként 892-ben - talán ezúttal is az elfoglalt területeket ajánlotta föl a magyaroknak "mintegy hadizsoldként", ha ráncba szedik olaszországi vetélytársát, Berengárt. A kialakult helyzet nagyon hasonlít ahhoz, amikor a magyarok 894-ben Szvatopluk kérésére kalandoztak Pannóniában, s megbízójuk szintén életét veszttette. Kurszán ekkor a morva fejedelem halála után támadt zűrzavart használta ki arra, hogy a frankoktól elfoglalt pannóniai területről ne vonuljon ki, hanem továbbra is megszállva tartsa azt. Ez volt a Kárpát-medence katonai megszállásának második lépcsőfoka. Ha tovább akarjuk szaporítani az analógiákat, akkor tételezzük fel, hogy az Arnulf hívására Itáliában kalandozó csapatok hasonló célt szolgáltak, mint 892-ben a Szvatopluk

hívására Pannóniába betörő egységek. Ez a cél pedig nem lehetett más, mint elővédharc a terület katonai megszállásához, vagy irodalmiasabban szólva: szemleút egy újabb honfoglaláshoz. A már idézett Gombos F. Albin szerint a 898-899 évi észak-itáliai kalandozást "honfoglalási kísérletnek" is tekinthetjük, hiszen könnyen lehet, hogy "a pár éve még az Etelközben élő, ám kényszerűen új hazát kereső magyarság tovább akart vonulni a Kárpát-medencéből". Ha a Kárpát-medence elfoglalása volt a "második", akkor ez a Pó völgyi lett volna a harmadik honfoglalás. A Duna-Tisza vidékét azonban alig, a Pó völgyét viszont sűrűn lakták, s megerősített várakkal őrizték: itt nem maradt hely újabb hódítóknak.

Az Itáliából hazatérő és a már korábban elfoglalt tiszántúli területekről eléjük küldött csapatok Alsó-Pannóniában egyesülnek, s megszállják az egész Dunántúlt. Árpád és Kurszán hadai nem ütköznek különösebb ellenállásba, hiszen Arnulf halála után a frankok jórészt feladták itteni területeiket, a morva főemberek pedig még mindig a testvérháborúval voltak elfoglalva. 900 nyarára a Kárpát-medence teljes egészében a magyarok kezére került. Kurszán azonban - úgy látszik - az újabb területfoglaláshoz is meg akarja szerezni a jogi elismerést, miként 892-ben a morvaktól elfoglalt területek esetében is megszerezte. Ezért 900 nyarán elküldi követeit az új frank uralkodóhoz, Gyermek Lajoshoz. A kiskorú király helyett a tényleges hatalmat gyakorló régenstanács azonban igyekezett szembefordulni Arnulf magyarbarát politikájával, s nem volt hajlandó lemondani Nagy Károly egykori birodalmáról "az új avarok" javára. Nemcsak hogy visszautasították Kurszán kérését, de a követeket kémeknek bélyegezve kiutasították az udvarból.

Megtorlásul 900 őszén magyar csapatok nyomulnak a frank végekre, egészen az Enns folyóig. (A bajorok ekkor kezdik el kiépíteni Ennsburg várát.) 901 húsvét szombatján újabb magyar támadás éri a bajorokat, akik ezúttal a morvákhoz fordulnak segítségért, mire a magyarok II. Majomir morva főember ellen vonulnak. 902-ben a bajorok szorult helyzetükben békét ajánlanak a magyaroknak. A magyar tárgyalóküldöttség meg is érkezik a Fischa folyó partjára, itt azonban a

delegáció vezetőjét, Kurszánt törbe csalják és orvul - a latin források szerint *in dolo* - meggyilkolják. Két forrás 902-re, kettő pedig 904-re teszi a "folyóközi honfoglalások" egyik főszereplőjének halálát. Vajay Szabolcs szerint az esemény valószínűleg 902-ben történt, hiszen ekkor az Arnulf halála után megélenkülő magyar diplomáciai élet hirtelen - nyilván a nagyfejedelem váratlan halála miatt -- hamvába holt.

902 után (907-ben bekövetkezett haláláig) Árpád egyedül uralkodik. Könnyen meglehet, legalábbis a kora középkori helynevekből erre következtethetünk, hogy a dinasztiaalapító Árpád egyeduralmának öt esztendejében Kurszán nemzetségét a gyepükre szórátja szét.

A TURULMADÁR ÓLMOS RÖPTE

"Az Úr megtestesülésének nyolcszáz-tizenkilencedik esztendejében Ügyek, amint fentebb mondtuk, nagyon sok idő múltán Mágóg király nemzetségéből való igen nemes vezére volt Szcítiának, aki feleségül vette Dentü-Mogyerban Ónedbelia vezérnek Emese nevű leányát. Ettől fia született, aki az Álmos nevet kapta. Azon isteni, csodás eset következtében nevezték el Álmosnak, mert teherben lévő anyjának álmában isteni látomás jelent meg turulmadár képében, és mintegy reá szállva teherbe ejtette őt. Egyszersmind úgy tetszett neki, hogy méhéből forrás fakad, és ágyékából dicső királyok származnak..."

Noé unokái

Anonymus így beszéli el Álmos születésének különleges körülményeit. A korabeli krónikaírói divat szerint a hősök családfáját egészen Noéig, s az előkelő szkítákig (és hunokig) vezeti vissza. Ivadékukból sarjadtak "szittyaföld" olyan nevezetes és roppant hatalmú királyai, mint Attila és Ügyek. A nemzet pedig, állítja Anonymus, Noé unokájától, Mágógtól nyerte a magyar nevet. III. Béla király névtelen jegyzője egyszerre két mintát is adott eljövendő korok öskereső buzgalmaihoz, nemcsak a *keresztény* Európa előkelő nemzeteinek sorában

jelölte ki helyünket, de a későbbiekben legalább ilyen előkelő *pogány* szkíta-hun-magyar rokonságtudatot is megalapozta.

Míg a hun-magyar rokonság gondolatát - az európai divatot követve - valóban Anonymus vetette fel először, a totemisztikus eredetű Emese-mítosz szinte valamennyi magyar krónikában előfordul. Valószínűnek tartjuk, hogy a motívum már az elveszett ősgesztában is benne volt, innen merítették későbbi korok krónikásai. Ha elfogadjuk, amit jó néhány tudós egybehangzóan állít, hogy a korabeli használati tárgyakon főként mítoszok illusztrációit láthatjuk, akkor az Emese-monda gyökereit valóban a szkíta hagyományhoz vezethetjük vissza. A sok évezredes minta szerint a ragadozó madár, mint a nemzetség őse megtermékenyíti az ősanyát, s az égbe ragadja, kinek méhéből azután - forrás képében - egy egész dinasztia fakad.

A mitikus kereteket, amelyeket még a nemzetség ősatyái (Noé, Jáfet, Mágóg?) teremtettek, vagy örökölték, az időben egymásra következő, hasonlóan mozduló hősök saját életük eleven élményeivel töltötték fel. Igaz, ezek az élmények legtöbbször a nagy elődök sorsának fordulatait követték. Ha végiggondoljuk az ősatyák egymásra vetülő tetteit, magunk is a mítoszok hőseivé válhatunk. Végiggondoljuk? Inkább álmodjunk! Kerényi Károly, akit oly bensőséges kapcsolat fűzött a görög mitológiához, arra figyelmeztet, hogy álom és mitológia sokkal közelebb áll egymáshoz, mint álom és költészet. "Az emberiség életében a mitikus a *korai és kezdetleges* fokot jelenti, az egyes ember életében azonban a *későit és érettet*." Nyilván Thomas Mannra gondol, aki ötvenöt éves kora után kezdi el írni a *József és testvéreit*, azt a könyvet, amelyet Kerényi az író legjobb regényének tart. A mitikus, úgy tetszik, valamilyen rejtett rokonságot tart az álommal, jelentheti az ikrásodó fényt, a mélyülő színeket, az aszusodó szőlőfürtöt (Noé!), az érett testet, a sűrűsödő vért; de jelentheti egyszersmind az újrakezdés ígését, visszatérést a koraihoz, az elfogulatlanhoz, a gyermekihez. A kezdet és vég álombeli körforgásában a mitikus igazi ideje mégis az ősz, mert míg az utóbbi édes nedveiben, telített ízeiben, kifürkészhetetlen, sokszínű gazdagságában őrzi

a tavasz emlékét, a tavasz mit sem tud az ősziől. A mítoszt a *sűrűség* jellemzi, a képek áradó, őszi pompája.

Korántsem véletlen, hogy a középkor krónikásai, így Anonymus is, egészen az özönvízig hátráltak, hiszen itt végződik és itt kezdődik megint az emberiség története. Később, a Vörös tengeri átkelés képeiben újra megcsillan a mitikus, roppant víztükör; Noé és Mózes két egymásra hajló alak az idő áttetsző ernyőjén. Valószínű, hogy minden vízözön-élmény egy korábbi ösképből táplálkozik, s a végső forrás az a rémület, amelyet Atlantisz elmerülése okozott, s amely - mint később egy-egy pestisjárvány - szétterjedt a föld lakói között.

A különböző népek és nyelvek kialakulására Mózes I. könyvének 11. részében találhatunk magyarázatot. Az özönvízből menekült Noé leszármazottai együtt vándoroltak napkelet felé. Amikor Sineárban egy síkságra érkeztek, így szóltak egymáshoz: "Égessünk téglákat, hogy várost építhessünk magunknak, meg egy égig érő tornyot. Válgjunk egy néppé, máskülönben szerteszét szóródunk a földön." Munkához is láttak, rakták egymásra a téglasorokat, kötőanyagként szurkot használtak. Isten figyelte őket, s ezt gondolta: "Amíg ezek egy nép maradnak, egy nyelven beszélnek, addig mindent véghez tudnak vinni, amit csak akarnak. Zavarjuk hát össze a nyelvüket, s támasszunk félreértést közöttük." Így is cselekedett. Erre tüstént félbeszakadt a torony építése, és az építők elszéledtek a szélrózsa minden irányába. A torony romjait Babelnek nevezték el az emberek, mivel *balal* héberül azt jelenti: összezavarni. (1 Móz 11, 1-9.) Ez a magyarázat teremt mintát későbbi korok krónikásainak, így a mi Anonymuszunknak is, a gyakran minden alapot nélkülöző etimologizálásához.

Egy másik forrás (ám ezt a szövegszerkesztő egyházatyák nem vették fel a szent iratok közé) tudni véli, hogy Nimród elkeseredésében emeltette Babel tornyát. Azt mondta: "Bosszút akarok állni őseimért, akiket Isten vízbe fojtott. Tornyot építünk, s onnan megtámadjuk az eget." Amikor Nimród emberei nyilakat lődöztek fel az égbe, Isten angyalai mind elkapdosták azokat, majd vérrel bekenve visszahajgálták. Az íjászok

büszkén kiáltoztak: "Megöltük az ég lakót mind." Isten akkor így szólt a trónjához legközelebb álló hetven angyalhoz: "Menjünk le, és zavarjuk össze nyelvüket, csináljunk egy nyelvből hetvenet!" És így is cselekedett, mire az építők tüstént megzavarodtak, nem értették meg egymást. Ha egy kőműves azt mondta valamelyik téglahordónak: "Adj habarcsot!", az habarcs helyett téglát adott a kezébe, mire a kőműves feldühödött, s a téglával agyonsújtotta a munkást. Az általános zűrzavarban sok gyilkosság történt a toronyban és alant a földön is; a munka egyre lassult, végül egészen abbamaradt. (Széfer Ha-jásár 22-31.)

Amikor Kr.e. a III. században az Ószövetséget lefordították görögre, lehetőség nyílt a két mitológia összevetésére. Az alexandriai Eupolemosz Kr.e. 145 táján görög nyelven írt művében szembesíti a görög és a héber torony-történeteket és arra következtetésre jut, hogy a görög óriások és titánok egy újabb özönvíztől való félelmükben emelték a Nagy Tornyt. Az ég Ura azonban, ki idejekorán fölismerte a nyelvben rejlő összetartó erőt, megosztotta őket, s így a torony összeomlott. Valószínűleg Eupolemosz az első szerző, aki megállapítja, amit azóta oly sokan próbáltak meg tagadni, hogy a görög és a zsidó őstörténet nagyon sok szállal összefonódott. Egyik ilyen szál az írás is, amelyet a görögök a föníciaiaktól, a föníciaiak pedig a zsidóktól tanultak.

A kereszténység elterjedésével Európa különböző népei a Bibliával igazolták származásukat és legitimitásukat. A pogány hagyományokat megtagadó középkori krónikások általában az "özönvízig" vezették vissza családfájukat és legtöbbször nyelvüket is valamelyik bibliai hóstól származtatták. Nálunk III. Béla jegyzője, Anonymus végezte el ezt a feladatot. Művében, a *Gesta Hungarorum*-ban, melyet "N-nek, az ő legkedvesebb barátjának, a tisztelendő és az írástudás művészetében avatott férfiúnak" ajánl így fogalmazza meg célját: "Midőn hajdani iskolai tanulmányon együtt voltunk és egyforma iparkodással olvasgattuk a trójai történetet, melyet én erősen megkedvelvén, a Frígiai Dáresnek és egyéb szerzőknek könyveiből úgy, miként mestereimtől tanultam, a magam fogalmazása szerint egy kötetbe szerkesztettem, akkor kérted tőlem, hogy

amint a trójai történetet és a görögök háborúit megírtam, ugyanúgy írjam meg neked Magyarország királyainak és nemeseinek származását is: hogy a hét fejedelmi személy, aki a hét magyar nevet viseli, miképpen jött ki szittyia földről, vagy milyen az a szittyia föld, miképpen született Álmos, s mi okból nyeri az Álmos nevet..., vagy ezt a szittyia földről kijött népet mi okból hívják az idegenek beszédében hungárusoknak, a maga nyelvén meg magyerinak."

Anonymus lelkiismeretesen teljesítette vállalat feladatát, családfánkat egészen Noé unokájáig, Mágógig vezette vissza, s a magyar népvét is tőle származtatta. Igaz, Góg és Mágóg, mint az apokalipszis lovasai, akik Ezékiel próféta jövendöléseiben szerepelnek először, majd az Újszövetségben, a *Jelenések könyvében* térnek vissza, rendkívül népszerű ősök. A magyarokkal kapcsolatban is sokkal korábban emlegethették őket, mint Anonymus, hiszen ismerünk egy levelet, amelyet Remigius (841-908) francia szerzetes a verduni püspökhöz írt; ebben a többi között az áll, hogy "az az Európában elterjedt nézet, miszerint a magyarok Góg és Mágóg népe volna, tévedés, hiszen Ezékiel megnevezte ezeket a népeket: Mágóg népe a szkíták voltak. A magyarok egy fiatal és ismeretlen nép, amely a *hungri* nevet az éhínségtől kapta."

Még korábban Sevillai Isidorus (565-636) a gótokkal kapcsolta össze Mágógot és a szkítákat. Egy 1250 táján született lengyel krónika pedig a lengyeleket eredeztette Noétól, illetve ennek leszármazottjától, Nimródtól, aki "hatalmas vadász vala az Úr előtt". "Tudva lévő, hogy a szlávok ősei a pannonok voltak - olvashatjuk a krónikában -, akik nevüket urukról, Panról kapták, hiszen a *pan* lengyelül urat jelent. Első uralkodójuk Nimród, ennek fiát Slavónnak hívták, innen ered a *slavus* szó, amely azt jelenti: 'szolga'. Pannak pedig három fia volt: Lech, Ruzs és Cseh, tőlük származnak a lengyelek, az oroszok és a csehek. A szláv népek tehát közös ősökre vezethetik vissza rokonságukat, ebből következik, hogy bár sokféle a nyelvük, azért kölcsönösen megértik egymást."

Anonymus a kor divatja szerint regényes gesztát írt, amelyben a régmúlt idöket az általa ismert történelmi művek alapján jelenítette meg.

Bekezdéseket vett át például Regino prümi apát évkönyvéből, innen merítette a magyarok szkíta eredetére vonatkozó részt is. A magyarok őstörténetének fehér foltjait etimológiai konstrukciókkal töltötte ki, az események szereplőinek nevét legtöbbször földrajzi nevekből alkotta.

Györffy György gondos szövegkritikának vetette alá a *Gesta Hungarorumot*, s kimutatta, hogy az Anonymus-térkép főként Budára és a Csepel-szigetre, Borsodra és Hegyaljára, valamint Csongrádra és környékére vonatkozóan a legaprólékosabb, legpontosabb. Történelmi forrásként azonban a névtelen jegyző műve alig használható. Györffy említi, hogy itt a Kárpát-medencében az egykorú forrásokban huszonegy történelmi személy fordul elő, mint például Szvatopluk morva, Arnulf frank, Simeon bolgár uralkodó, s közülük Anonymus egyetlen egynek a nevét sem ismeri, helyettük csupa kitalált regényalakot szerepeltet.

Az ugor-török háború

A rokonkereső és nyelvhasznító mozgalmak a XVIII-XIX. század éledező nemzeti törekvéseivel együtt erősödtek. Nálunk a szkíta-hun-magyar rokonság gondolata igen régi keletű, már Anonymus gesztájában is előfordult, később Kézai Simon gyúrta egységes elméletté. A krónikások nyomdokain haladva "táltos körökben" mindig is erősen tartotta magát az a föltételezés, hogy a finnugor rokonság sokkal későbbi keletű, csak a Habsburg birodalom biztatására fogalmazódott meg, mégpedig azért, hogy a "kuruc" magyarokat eltérítse dicső szkíta-hun múltjuktól és a békés, halzsíros finnugor atyafiság felé terelgesse őket. Ez a föltételezés azonban nem állja meg a helyét, s amikor újra és újra fölbukkan, mindig valami politikai sandaság lappang mögötte.

Már a XV. században bizonyos Aeneas Sylvius Piccolomini (a későbbi II. Pius pápa) azt írta *Cosmographia* című művében, hogy "a vogulok és az osztjások a Pannóniában lakó magyarok rokonai". Később, amikor a múlt század közepén német, svéd, orosz és finn tudósok keresték föl az obi-ugorokat, s nemcsak régészeti, de nyelvészeti bizonyítékokat is találtak a rokonságra, a magyar tudományos élet is egyre inkább

nyelvrokonaink felé fordult. Elsőként Reguly Antal (1819-1858) látogatott el a helyszínre, s mintegy másfél évet töltött az obi-ugorok lakóhelyén. Valamennyi településüket bejárta, részletes térképeket készített, s óriási mennyiségű nyelvészeti anyagot gyűjtött. Miként Diószegit, őt is az utazás során szerzett betegsége akadályozta meg abban, hogy feldolgozza az összegyűjtött anyagot. Hunfalvy Pál (1810-1891), Budenz József (1836-1892), Munkácsi Bernát (1860-1937) lép a nyomába. Mindannyiuk érdeme, hogy végül elkészült az óriási mű, a *Vogul népköltési gyűjtemény*, amelyből azóta a legkülönbélebb válogatások készültek, legjobb költőink közreműködésével. (A *Leszállt a medve az égből* című kötetet fordította - a többi között - Illyés Gyula, Nagy László, Petri György, Tandori Dezső és Weöres Sándor.)

Az 1870-es években az ugor és a török párt végletesen szembekerült egymással, s a háttérben ezúttal sem nehéz megtalálni a politikai indítékokat. A "háború" előzménye, hogy 1869-ben Vámbéry Ármin közzé teszi a *Magyar és török-tatár szóegyeztetések* című dolgozatát, amelyben elismeri ugyan, hogy a magyar nyelv finnugor eredetű, s a török elemek későbbi érintkezés vagy összeolvadás eredményei, de ezt a viszonyt "másodlagos rokonságnak" nevezi. Vámbéry érveire 1871-ben Budenz József válaszol, *Jelentésében* főként azt kifogásolja, hogy a szerző összehasonlításaiban gyakran nem a török szó alapjelentését tünteti fel, hanem a másodrendűt; pontosabban mindig azt az alakot választja, amelyik közelebb áll a magyar megfelelőjéhez. Budenz, aki nemcsak a finnugor, de a török nyelveket is jól ismerte, példák sorával bizonyítja, hogy Vámbéry szóegyeztetései vagy hamisak, mert hibás a kiinduló pont, vagy bár helyesek, de hangutánzó szavak lévén nem bizonyítanak semmit, esetenként viszont megalapozottak, s ezek kölcsönzésen alapulnak.

Kezdetben tehát tudományos eszmecséréről volt szó. Amikor azonban tíz évvel később, 1882-ben megjelent Vámbéry újabb műve, *A magyarok eredetéről* szóló "etnológiai tanulmánya", amelyben azt kívánta bebizonyítani, hogy a magyar fajnak az alapja, a magja török, s ami kis

szórvány itt-ott akad, az másodlagos, jövevény elem, akkor kitört a háború. A parlamenti ellenzék azonnal Vámbéry mellé állt. Ez idő tájt zajlott ugyanis a parlamentben a Bosznia és Hercegovina megszállását követő úgynevezett bosnyák vita, amelyben az ellenzék azt sérelmezte, miért vesznek részt magyar katonák a balkáni harcokban. A hivatalos álláspont szerint a megszállást *stratégiai okok* indokolták: a magyar honvédség a forrongó Balkánon csak így tudja garantálni tengeri kijáratunk, Fiume biztonságát. Fialat egyetemisták (főként jogászok) a "török atyafiak" védelmére hangos tüntetéseket szerveztek, élükön pedig ott találunk néhány kalandosabb lelkű képviselőt is. Főként ők szónokoltak a nagygyűléseken a "testvéri törökök" mellett, igaz, hallgattak a százötven éves megszállásról, viszont köszönetet mondtak azért, hogy testvéreink befogadták a szegény bujdosókat: II. Rákóczi Ferencet és Kossuth Lajost. A vezérszónokok köszönték, hogy a szultán visszaküldött harmincöt darab corvinát és fogadta a magyar nép baráti követeit. Ezután a tüntetők betörték néhány kirakatüveget és megtámadták a kivezényelt rendőröket, de azok, talán a jelenlévő országgyűlési képviselők miatt, kitértek a támadás elől.

Nyilván nem véletlen, hogy a törökpárti mozgalom, mint a korszak egyik jellegzetessége, éppen úgy a függetlenségi párt balszárnyán keletkezett, mint a politikai antiszemitizmus, a korszak másik "tünetmánya". Mindkettő a függetlenségi eszme "káros kifolyásának" tekinthető, s - miként arra Barabás Béla, a párt elnöke emlékirataiban rámutatott - a két csoport megerősödése a "véresszájúak utcai uralmához vezetett". Az antiszemita és a törökpártiak táborában jórészt ugyanazokat az ellenzéki honatyákat találjuk, akik nem ódzkodtak semmiféle "kalandtól", csak hogy beszéljenek róluk; pisztolypárbajra hívtak neves személyiségeket, alapítványi pénzeket sikkasztottak, vagy éppen megverték képviselőtársukat a parlament folyosóján (Verhovay Gyula - az antiszemitikus élharcos és törökpárti honatya - például mindhármat megtette), de érzékenyek voltak a finomabb, mondhatni irodalmi megoldásokra is. Így azonnal fölfigyeltek a titokzatos körülmények között

eltűnt tisztaeszlelő cselédnője esetére, amit Ónody képviselő úr a "zsidó bűnszövetkezet" számlájára írt. Az éber "fajtalosok" jóvoltából mindjárt "művészi formát" is kapott a tiltakozás, véres versek, képek, képregények születtek.

A függetlenség párt "véresszáj" utcai harcosai mint tudományos bunkósbotban, fantáziát láttak Vámbéry elméletében is, amelyet sikerrel forgathatnak a "liberális labancok" ellen. Egyaránt tiltakoztak a zsidók túlhatalma, valamint a békés, szemlélődő, halzsíros (és fokhagymaszagú!) atyafiság ellen, ők a maguk részéről az államalkotó tiszta keresztény nemzeti eszmét és a harcias, török rokonokat választották, sörpút mutattak az idegeneknek (lásd néhány programadó politikai gondolatát: ki innen a zsidókkal, oláhokkal, szlávokkal), ami némiképpen ellentmond ugyan Szent István befogadó politikájának, de az utcán, mint tapasztalták, rövid és tömör érvekre, nem pedig tudományos elmélyültségre van szükség. Az antiszemita és törökpárti lovagok kacagányos Árpád apánkat, ki az itt élő szlávokat, oláhokat rabigába hajtotta, példaképül választották, s acélos izmainak, átható tekintetének (saszem, sasorr!), méltóságának és hatalmának szimbólumaként fölroppentették nemzetünk egére az Árpádok címermadarát, a turult is.

Azt azonban csak később vették észre, hogy a török rokonsági szál egészen másfelé vezet, mint amerre egy "népnemzeti antiszemitát" vezetni kellene. A magyarok ugyanis a honfoglalás előtt valóban együtt éltek a türk eredetű kazárokkal, átvették jellegzetes államszerkezetüket, a kettős fejedelemséget, sőt Levedi maga is kazár méltóságot viselt, s kazár hercegnőt vett feleségül. Csakhogy a kazárok áttértek a zsidó hitre, s ez bizony jócskán beárnyékolta államalkotó érdemeiket. Később a türk rokonság nemkívánatos szemita felhangjait több tudós is igyekezett eltüntetni. A sumér-magyar rokonságot hirdető Zakar András a következő lendületes elméletet állította fel. Kazáriát egy pusztai lovas műveltségű nép, a szabírok (szkíták?) alapították, s ennek a hun-szabír-szkíta lovas nomád kultúrájának a folytonosságát törte meg a "talmudista államcsíny". Az áttérés tehát korántsem taktikai okok miatt, s nem önként történt,

hanem a már akkor is létező, s a cordobai kalifátusból irányított nemzetközi cionista összeesküvés nyomására.

Őstörténeti csodabogarak

A birodalmak végvidékén, a peremlét kilátástalanságában fogant őskereső elméleteket mindig valami halvány, nemzetiszínű, rebellis visszfény vonta be. Zsirai Miklós, aki nyelvészként maga is részt vett a Reguly-hagyaték feldolgozásában, azt írja egyik tanulmányában (egyébként a fejezet alcímét is tőle kölcsönöztük): "A múlt dicsőségében sütkérező magyar kedélyeket egyáltalán nem elégíti ki a <halzsiros atyafiság> szürke prózája, s a hivatalos tanításnak csalódottan hátat fordítva (az ugor-török háború után) ismét ki erre, ki arra próbált érzelmi szükségleteinek megfelelő kárpótlást, kielégülést találni. Egyesek a magyar nyelv látható és láthatatlan szépségeinek áhítatos szemléletébe merülve keresnek feledtető vigaszt, mások különféle patinás vagy nagytekintélyű világnyelvekkel való egyeztetés által igyekeznek az önbizalmat följazani, némelyek pedig a fél Euráziára kiterjedő rokonság lenyűgöző képét lebegtetik a sóvár szemek elé. Megindult, folyik a verseny: ki tud szebb, érdekesebb, szenzációsabb elméletet kínálni. Mintha véd- és dacsövetséget kötöttek volna a közös ellenség, a vérszegény, hivatalos, hazug finnugorizmus ellen, nem bántják egymás köreit, szemet hunynak a vetélytárs különcködő furcsaságainak, sőt az egészen nagystíliú rendszeralkotók egy kalap alá fogják a legellentétebb állításokat és következtetéseket is. Elvégre alapvetően fontos kérdésekben veszély idején nem szabad kicsinyeskedni."

Inkább hazafias pátosz, mint tudományos meggyőzőerő hatja át azokat az elméleteket, amelyek a magyart, mint ősnyelvet, etalont tartják számon. A hangmetafizikai elvet vallók szerint: "A magyar tökéletes filozófiai nyelv, amelyben valami csodálatos, titkos erő lappang. Ezért jelenségeinek magyarázatához nincs szükség holmi alsóbbrendű idegen nyelvekre, még magyar nyelvemlékekre sem, mert a magyar nyelvet önmagában lehet magyarázni, kellő filozófiai rendszer és elvek alapján, ahogy például a gyémántot is saját porával köszörülik." Fogarasi János, a hangmetafizikai elv megteremtője, gyakorlati példákkal is szolgál. Az *idő*

hangsorában a *d* a lételt, előtte az *i* a lét előtti valóságot, a múltat, az *ő* pedig a létel utáni valóságot, a jövőt jelöli, vagyis a múlt+jelen+jövő összefoglalóan az *idő* utolérhetetlen szabatos kifejezője.

A hangmetafizikai elv későbbi követői főként költők. Erdélyi József vallomásából a nyelv, a szó erejébe vetett mágikus (sámánisztikus?) hit tükröződik. "Nem is a nyelvtan, a szótan és a mondattan érdekel engemet, sem az összehasonlító nyelvtudomány. A beszéd maga, a szó, a szó eredete. Az, hogy miért hívnak valamit úgy, ahogy, és miért nem másképp. Mit jelentenek a szavak magukban, összehasonlítás nélkül? Mit jelentenek a hangok a szótól függetlenül, önmagukban. Lehetetlen, hogy ne volna értelmük... A mai nyelvtudomány nem kutat az ősgyökön, az úgynevezett etimonon túl, csak összehasonlít." Ezzel összecsengő gondolatokat fogalmaz meg Kiss Dénes költő: *ŐSnyelv-nyelvŐS* című tanulmánykötetében, de ide sorolhatjuk dr. Balla Zoltán ipolysági orvos kutatásait is, aki hangképző szerveink élettani vizsgálatából igyekszik hangmetafizikai következtetéseket levonni.

Az őskereső elméletek másik része inkább a nyelvhasználatból, szómagyarázatból indul ki, s ennek alapján rajzolja föl a szükséges történeti-földrajzi háttért. Talán nincs is a világon olyan nép, legyen az német, kínai, görög, etruszk vagy éppen sumér, amelyikhez mi magyarok vérzivataros évszázadaink során ne rokonítottuk volna magunkat. Igaz, olyan nyelv sincs, amelyiket ha összevetünk egy tetszés szerint választott másikkal, ne találunk jó néhány hasonló alakú, hasonló jelentésű vagy rokon értelmű szót. A rokonságkeresők a nagy nyelvhasználató buzgalomban azonban gyakran elfeledkeznek arról, hogy nem elég csak a hangalakot összevetni, a jelentés is fontos. Azután nem lehet a nyelvfejlődés különböző fokán álló szavakat összehasonlítani. Gyakori, hogy több ezer éves rokonság után kutatva nyelvújítás kori szavakat idéznek.

A legelső nyelvhasználatók a reformáció korában - már csak a bibliai rokonság okán is - a zsidó-magyar történelemben megtalálható hasonlóságokat - például a vándorlás, az üldöztetés, a szétszórattatás

motívumait - keresték. Farkas András prédikátor 1538-ban, *Az zsidó és magyar nemzetről* című énekében azt írja, hogy az "örök istenek" ugyanúgy hozták ki Scythiából a régi magyarokat, "mint régen kihozták ah zsidó népeket a fárahó markából". Szenci Molnár Albert 1604-ben kiadott latin-magyar szótárának "ajánlólevelében" hasonlóképpen vélekedik: "A magyar népet a jóságos nagy Isten ugyanúgy, mint hajdan Izrael népét, a Vörös-tengeren át mozdította ki a szkíta pusztaságból és a Maiótis ingoványain keresztül - egy szarvas útmutatásával! - csodálatos módon vezérelte, és Európának erre a leggyönyörűsebb részére helyezte." Geleji Katona István 1645-ben pedig megállapítja, hogy "a magyar nyelvnek egyéb nyelvekkel - a zsidón kívül - rokonsága nincsen". Zrínyi Miklós nemcsak a *Szigeti veszedelemben*, de az Attiláról írott epigrammáiban is foglalkozik a zsidó és magyar nép hasonlóságával. Álmost - Attilán kívül - főként Mózeshez szokták hasonlítani; ők, akik kivezették ugyan népüket a pusztaságból, de nem léphettek az ígért földjére. (Mózes nem mehetett Izraelbe, miként Álmos se Pannóniába.)

Később, a XVII. század vége óta, már nem a héberrel rokonítják a magyart, hanem főként a "napkeleti népekkel". Ez az új irányzat a "nemesi hun-szittyá öntudat" erősödését jelzi. Közben a finnugor nyelvrokonság tudományos érvei is egyre szélesebb körben terjednek. Bél Mátyás (1684-1749) a nagy műveltségű polihisztor igyekszik a régi és az új tanokat összeegyeztetni; egybeolvasztja a bibliai *Szkítiát*, ahová műveltségünk, és a ködös *Lappóniát*, ahová nyelvünk vezet bennünket. *Tanulmányok a régi hun-szkíta irodalomról* című könyvében "a magyar-szkíta nyelv maradványait a finn idiómában véli fölfedezni".

A mostanában újra divatos magyar-kínai rokonság elméletét Podhorszky Lajos alapozta meg 1877-ben Párizsban megjelent etimológiai szótárával. Velics Antal később szóegyeztetései alapján úgy vélte, hogy a magyarok, miként az avarok a Kr. születése előtti évszázadokban többször is érintkeztek a kínai birodalommal. Pröhle Vilmos a magyar-japán rokonság mellett szállt síkra. Aczél József a "görögösök" vezéralakja bár nem tagadja a finnugor rokonságot, azért leszögezi, elsősorban görögök

vagyunk. Őshazánk a görög birodalom mellett, a Meotis partvidékén feküdt, s *Mogeria*, 'a munka országa' volt a neve. Aczél szerint nyelvünk szókincsének kilenczede görög, s ami ennél még fontosabb: "fajlag is kétségtelen ősgörög eredetünk, az ősi faj minden tulajdonságát megőrizve." Érvei között ilyesféle szóhasonlítások is szerepelnek, mint például a görög eredetű *Szálasi* tulajdonnév, amely köztudottan tengerészt jelent; s ehhez még hozzáteszi: "lehet rajta gondolkodni!" Aczéllal új korszak kezdődik: a nyelvhasználat immár nyíltan a politika uszályába sodródik.

Fehér István, aki korábban, míg át nem váltott az őstörténetre, a "gazdasági tájékoztatás" szakembere volt, így összegzi "tudományos fölfedezéseinek" eredményeit: "Le kell számolnunk 200 tudós tévtanával. Az egész eddigi ostoba kitalált, halandzszerű tévmitológiával. Mesékkel és hazugságokkal. Mert csak így jöhet el az a nagy új hajnalhasadás, amit Imrédy politikánk számára eljövendőnek megjelölt." Ezután pedig megfogalmazza tanainak alappilléreit: "Mi nem vagyunk sem a szibériai ugorok, sem a kutyafejű tatárok, vagy a bugyogós törökök rokonai, hanem Európa legrégebbi germánjai, telivér *engwerek* vagyunk; észak-amerikai őshazánkból (!) Grönlandon és a Skandináv-félszigeten át vándoroltunk be 2000 évvel (lásd. mint fent: 200 tudós!) ezelőtt mai hazánkba; mi fejlesztettük ki a műveltséget, mi honosítottuk meg Európában a kereszténységet (!), s angol testvéreink kb. 1500 évvel ezelőtt költöztek ki Magyarországra földjéről. Germán fajiságunk és történelmi teljesítményeink mellett főleg nyelvünk tanúsítja angolszász voltunkat. Szókincsünk 90 százaléka angolszász, s ennek nagy része az új-angolban is fellelhető." Ám az újdonságoknak ezzel még korántsem értünk a végére. Szerzőnk szerint "a törökben 2000, azaz <kettőezer darab> régi engwer-magyar közvetítéssel kölcsönzött angolszász jövevényszó van, magam több mint 2000 elveszett magyar szavat ástam ki abból a kulturális romhalmazból, amely a török nyelv épületébe konstrukciós anyag gyanánt befalaztatott. Ez a 2000 magyar szó visszakívánkozik hazájába, a magyar nyelv és irodalom televényébe".

Fehér István nemcsak nyelvészként szól hozzá az őstörténeti vitákhoz, hanem antropológusként is, s ezzel - mi tagadás - divatot csinált az amatőr, de "igazhitú" őstörténészek között, akik véget akarnak végre vetni a finnugor tévelygésnek, s ezért végső bizonyítékként az embertanhoz fordulnak. A *Magyarság* hasábjain közzétett dolgozatában tiltakozik a *nyelvében él a nemzet* "pántlikás, hazafias szólama" ellen, majd leszögezi: "Ne nyelvrokonságot, hanem vérrokonságot keressünk, mert *fajtságában él a nemzet!*" Mert mit árulnak el az embertani kutatások? - kérdezi a szerző. "Azt, hogy 59-64 százalékban németek vagyunk. Ne is beszéljünk tehát holmi nyelvrokonságról, hanem örvendjünk annak, hogy nem a vogulokkal, osztjakkal vagy éppen a belső-ázsiai népekkel kell áltatnunk magunkat, hanem végre megtaláljuk és megtartjuk a magyar nép különböző fajlemeivel azonos vérű, azonos lelkiségű, kultúrfejlesztő és kultúrahordozó egyazon európai népcsaládhoz tartozó vérrokonokat!"

A turanizmus

Őstörténetünk *kompakt* fejezete - hogy magunk is nyelvészkedjünk kicsit - a szó 'nehéz, zsíros, ólmos' értelmében is. A *turáni* kifejezést 1861-ben Müller Miksa használta először azokra az eurázsiai nyelvekre, amelyek sem az indoeurópai, sem a sémi családba nem tartoztak. A csoporthoz tartozó tagokat tehát az tartotta össze, hogy egyébként sehová sem tartoztak. Hiába tiltakoztak a tudománytalan eljárás ellen a nyelvészek, s nemcsak a magyarok. Egy amerikai tudós később igen előrelátóan azt írta, a turáni név még igen sokáig a *tudákosság* egyik szinonimája lesz. Ha még csak az lett volna.

A turáni érzés és eszmény gyökerei a pánszlávizmusig nyúlnak vissza. Megint csak a "magyarságérzés" alapellentmondásáig jutunk: egyedül vagyunk itt a szlávok között, akik ráadásul össze is fogtak ellenünk (*magányos magyar szirt áll a szlávok hullámzó tengerében*); ezért nekünk is erős barátokra kell találnunk, s velük együtt egységes mozgalommá kell fölfejlődnünk. Csakhogy éppen az a kérdés, merre keressük a rokonokat: kikkel töltjük ki a turáni öntőformát?

A Turáni Társaságot 1910-ben Paiker Alajos alapította. Kezdetben hóbortos gyülekezetnek tartották őket, s csak az első világháború idején erősödnek meg. Az alapító 1914-ben ezt mondja: "Reánk, az óriási ébredező hatalomnak, a turániság nyugati képviselőire vár az a nagy és nehéz, de dicső feladat, hogy a 600 milliós (!) mozgalom szellemi és gazdasági vezérei legyünk." Az akció azonban nem egészen úgy sikerült, ahogy a turániak gondolták. A trianoni béke után ők is osztoztak az elégedetlenségben: lám, a hálátlan nyugat megint cserben hagyott bennünket, s ezért vissza kell térnünk a romlatlan keleti testvérekhez. Hogy pontosan merre tartsunk, ebben továbbra is a zavarodottság jelei mutatkoztak.

A Társaság lapja, a *Turán* 1922-ben így fogalmazta meg álláspontját az ősrökonsági kérdésben. "Ha nem is vagyunk vagy ha nem is lennénk rokonságban bizonyos keleti népekkel, amelyek neve hallatára idegesen topog nem egy vérszegény képzeletű tudósunk, magasabb, messzebbre tekintő nemzeti érdekből mégis kötelességünk foglalkozni velük... Rendben van, foglalkozzunk velük, barátkozzunk velük, ahogy például a bolgárokkal, a lengyelekkel, az olaszokkal barátkozunk, de csak az őszinte barátság, nem pedig az előlegezett rokonság jogcímén... Mert mi történik vajon akkor, ha ugyancsak magasabb nemzeti érdekből holnap ki kell majd tagadnom a ma keblemre adoptált rokont, vagy fordítva: holnap érdekem lesz rokonná avatnom azt, akit ma görbe szemmel nézek végig?"

A turáni tábor tagjai különböző válaszokat adtak a nemzeti érdek és a rokonság eme feloldhatatlannak látszó *politikai* dilemmájára. Voltak, akik a pogány erkölcsök és szokások visszaállítását követelték. Először csak mosolyogtak rajtuk, később eljött az ő idejük is. Mások, a "pragmatikusok" a turániság jegyében azt javasolták, hogy építsünk ki minél szorosabb kapcsolatot a szóba jöhető rokonsággal, főként a jól fejlett finn és észti gazdasággal és a magyar iparnak és mezőgazdaságnak jelentős piacokat kínáló törökök állammal. A mozgalom nemzetközi aktivistáit azonban egyik országban sem jártak sok sikerrel: a finnek és

észték nem kértek a romlatlan ázsiai rokonságból, ők éppen európaiságukra voltak büszkék, a török Kemál pasa pedig egyenesen betiltotta a mozgalmat, mondván, hogy az akadályozhatja legfőbb célját, "a törökségnek európai kultúrával való átítatását".

Nálunk Pekár Gyula 1925-ben azt hirdette, hogy "a turanizmus az új Magyarország jövődjő alakulásának tengelye." A hun-magyar rokonságnak soha nem látott divatja jött el. Új hősök születnek: a gyengekezű (?) Szent István helyett a robusztus pogány vezérek kerülnek a figyelem központjába, főként Vazul és Koppány. A turániság jegyében az *erős Keletet, a szittyá turániakat, a turáni etikát és az ősbárbárságot* dicsérő tanulmányok látnak napvilágot. Miközben a turanista tábor egy része a fokozódó idegen, így a német befolyás ellen is hadakozik, mégis egyre közelebb került a két ideológia; a nemzeti szocialista és a turánista mozgalom szószólói az ateizmus vádjára ugyanazt válaszolták: egyáltalán nem ellenségei a vallásnak, csak azért dicsőítik a pogány múltat és mitológiát, hogy ezzel is élesztgessék a germán (magyar) heroizmust. Szerintük mindenek előtt föl kell számolni a keresztény büntudatot, mert ez megbénítja, elkorcsosítja, kiöli a germán (magyar) ősszellemet, pedig egy nép csak ennek birtokában vívhatja ki az őt megillető életteret.

Az elsüllyedt haza

A második világháború után a hivatalos szovjet birodalmi történetírás a magyar őstörténetben csakis a finnugor származtatást tartotta elfogadhatónak, s miként saját történéseiktől, a magyaroktól sem túrt el semmiféle szkíta-hun-viking rokonságot, államalkotó eszmét, vagy más efféle rebellis hősködést. A "török szárny" emigrációba szorult, s az is igaz, hogy mivel néhány illusztris személyisége korábban szoros kapcsolatba került a harmadik birodalom eszméivel, le is járatódott. Az emigrációban azonban sorra születtek a legkülönbözőbb őskereső elméletek, talán csak a hagyományos, a hivatalos itthoni fölfogás elleni lázadás és az elveszett haza iránti fájdalom a közös bennük. Legtöbbjük

nem is arra a kérdésre keresi a választ, hogy a magyarok honnan jöttek, hanem inkább arra, hová jutottak.

Magyar Adorján nevét elég sokan emlegették történész körökben, műve idehaza sokáig tiltott gyümölcsnek számított, szerencsére néhány éve már itthon is megjelent, olvasható. Az *Előszó*ban megismétli a már annyiszor hangoztatott vádat: "Az 1848-as szabadságharcunk vérbefojtásával furcsa folyamat indult meg tudományos életünkben is. Nemcsak akkori jelenünket, hanem múltunkat és jövőnket is szét akarta örökre gázolni egy, százévek óta kisebbségi érzésben szenvedő, irigy, 1849-ben pedig hiúságában is vérig sértett, uralkodásra egyébként képtelen uralkodóház. A Nemzet-alapította Magyar Tudományos Akadémiát megszállták magyarul is alig tudó <tudósok>, akik aztán nemcsak azt magyarázták meg nekünk és a világnak, kik *vagyunk*, hanem azt is, kik *voltunk*. E tudós társaság a kiegyezés után is megmaradt és azóta is hol fizikai, hol szellemi terrorral, de állandóan mérgez." A szavak mögött jól éreződik az egykori függetlenségi párt "fajáltosainak" indulata, amelynek aztán oly "káros kifolyásai" lettek, de legalább ilyen nyilvánvaló az ötvenhatos forradalmat vérbefojtó uralkodóknak címzett üzenet is.

Sajnos, ami a tartalmi kérdéseket illeti, abban is inkább a politikai szándék, mintsem a tudományosság érhető tetten. "Hogy a magyarok Ázsiából jöttek volna és hogy nomádok voltak: minden bizonyítékot nélkülöző... koholmány. Akivel (sic!) szemben ezernyi nyelvi, néprajzi és embertani adattal mutatható ki, hogy a magyarság a Kárpát-medence legrégebbi őslakossága és hogy sok-sok ezredév előtt, még az árja népek keletkezése előtt, a kő-, réz- és bronzkorban is itt élt, itt is keletkezett... Ezer évvel ezelőtt Árpád vezetése alatt, egypár velünk rokon, de törökül beszélő turknak nevezett, csak férfiakból álló had hatolt a Kárpát-medencébe, ahol a magyar őslakossággal szövetkezve, s az itt akkor uralkodó idegeneket legyőzve, a magyar államot, de nem a magyar nemzetet alapította." Magyar Adorján túlszárnyal minden - e tájon oly divatos - kontinuitás-elméletet, ő nem kettős vagy többszörös honfoglalásról beszél, VI-VII. századi "késő avar" beköltözésekről, mint

László Gyula, akit egyébként szintén nem hagyott hidegen déli szomszédaink dákó-román folytonosság koncepciója, hanem egyenesen azt állítja, hogy a magyarok a Kárpát-medence legrégebbi lakói, bizony régebbiek még a románoknál is. A "magyarnyelvű magyarok" folyamatos Kárpát-medencei jelenlétéről könyvtárnyi elmélet született, mindegyik figyelmen kívül hagyja azonban, hogy 895 előtt egyetlen korabeli forrás sem említ bennünket, mint itt lakókat, de több is, mint átvonulókat; másrészt, a IX. századi Pannóniában mintegy 50 helynevet és személynevet ismerünk, s ezek közül csak egy magyar nyelvű, de ez az egy is (*Ungar marke*) a Bécsi medencében található, ott, ahol a nyugati évkönyvek szerint a 860-as évektől sűrűn megfordultunk. 895, tehát Árpád "turkjainak" beköltözése után viszont a helynévanyag 90 százaléka magyar nyelvű.

Csicsáky Jenő a távoli Ausztráliában fogalmazta meg elméletét *A magyar nemzetcsalád útjáról*. Régi nyomon jár, amikor a magyarok származását egészen a világóceánba süllyedt *Mu* földrészre, valamint Ádámgig és Éváig vezeti vissza. "Ezt az elsüllyedt földrészt <Mu>-nak, Anyának, Földanyának, Anyaföldnek, Anyaországnak nevezték, mert ezen a földrészen jelent meg egykor a Föld első embere, a bibliai Ádám... A kontinens lakói, a magyák tanították meg a népeket nyelvre írásra, és emberi életre... Ezek a magyák, már nevükből is kiérezhetően, kapcsolatban állanak velünk magyarokkal, s később benépesítették Burmát, Elő-Indiát, ők lettek a Kétfolyamköz sumérjai és akkádjai, egy másik águk Közép- és Észak-Amerikába vette útját, belőlük lettek az inkák." etc.

Talán még egyértelműbben írja le a magyarok szétszórattatásának élményét a Montrealban élő Baráth Tibor. Szerinte az uráli-szibériai őshaza helyett a világ kilenc táján kell keresnünk a magyarokat. (Úgy mint a Magas-Ázsia hegyvidékén, az Aral-tó környékén, az Indus völgyében, a Kaukázusban, Dél-Mezopotámiában, Délkelet-Afrikában, Törökországban, Görögországban, és az amerikai kontinensen.) Baráth úgy véli, ezeket a területeket nem kiindulási pontoknak (őshazáknak), hanem éppen fordítva,

végállomásoknak kell tekinteni. Hiszen az eddigi tévhittel ellentétben az ősmagyarok nem vándoroltak, hanem egyhelyben éltek, s erről a korai területről, az igazi őshazából rajzottak ki a szélrózsa minden irányába, miként a zsidók azután, hogy az Úr összezavarta nyelvüket és lerombolta Babel tornyát.

Irodalom

- Artamonov, M. I.: Isztorija Kazar. Leningrád, 1962.
- Barta Antal: A IX-X. századi magyar társadalom. Bp., 1968.
- Boba, Imre: Nomads, Northmen and Slavs. The Hauge-Wiesbaden, 1967.
- Deér József: Pogány magyarság - keresztény magyarság. Bp., 1938.
- Dienes István: A honfoglaló magyarok. Bp., 1974.
- Diószegi Vilmos: A pogány magyarok hitvilága. Bp., 1978.
- Domokos Péter: Szkítiától Lappóniáig. Bp., 1990.
- Domokos Péter: Uralisztikai olvasókönyv. Bp., 1977.
- Dömötör Tekla: A magyar nép hiedelemvilága. Bp., 1981.
- Dunlop, D. M.: The History of the Jewish Khazars. Princenton, 1954.
- Dümmerth Dezső: Az Árpádok nyomában. Bp., 1957.
- A finnugor őshaza nyomában. Bp., 1973.
- Fodor István: Verecke híres útján... Bp., 1975.
- Földisten lánykérőben. Finnugor mitológiai és történeti énekek. Bp., 1982.
- Gombos F. Albin: A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása (898-904)
= Hadtörténeti közlemények, 1927. 4. füz.
- Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet. Bp., 1948.
- Györffy György: A magyarság keleti elemei. Bp., 1990.
- Györffy György: Kurszán és Kurszán vára. Bp., 1959.
- Hajdú Péter - Domokos Péter: Uráli nyelvrokonaink. Bp., 1978.
- Hiedelemrendszer és társadalom. Bp., 1980.
- Hóman Bálint - Szekfű Gyula: Magyar történet. Bp., 1935.
- Hozott isten, holdacska! Finnugor varázsigék, imádságok, siratók. Bp.,
1979.
- Ipolyi Arnold: Magyar mythológia. Hasonmás kiadás. Bp., 1987.
- Jenkins, R. J. H.: Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries. London, 1970.
- Kállay Ferenc: A pogány magyarok vallása. Bp., 1981.

- Kandra Kabos: Magyar mythologia. San Francisco, 1978.
- Koestler, A.: A tizenharmadik törzs. Bp., 1990.
- Kósa László: A magyarságtudomány kézikönyve. Bp., 1991.
- Kósa László: Néphagyományunk évszázadai. Bp., 1976.
- Köbe vésett eposzok. Ford. Képes Géza. Bp., 1982.
- Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Bp., 1986.
- László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Bp., 1988.
- László Gyula: A "kettős honfoglalás". Bp., 1978.
- Leszállt a medve az égből. Vogul népköltészet. Bp., 1980.
- Ligeti Lajos: A magyarság őstörténete. Bp., 1986.
- Magyar őstörténeti tanulmányok. Bp., 1977.
- A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp., 1975.
- Moravcsik Gyula: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp., 1984.
- Németh Gyula: Attila és hunjai. Bp., 1940.
- Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp., 1930.
- Az ősi magyar hitvilág. Bp., 1971.
- Pauler Gyula: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bp., 1900.
- Pusztay János: Az "ugor-török háború" után. Bp., 1977.
- Róheim Géza: A bűvös tükör. Bp., 1984.
- Róheim Géza: Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata. Bp., 1984.
- Róna-Tas András: A nyelvrokonság. Bp., 1978.
- Sebestyén Gyula: A regösök. Bp., 1902.
- A Tejút fiai. Tanulmányok a finnugor népek hitvilágából. Bp., 1980.
- Tőkei Ferenc: Nomád társadalmak és államalakulatok. Bp., 1983.
- Vajay, Szabolcs: Der Eintritt des ungarischen Stammes in die europäische Geschichte (862-933). Mainz, 1968.
- Vámbéry Ármin: A magyarság keletkezése és gyarapodása. Bp., 1985.
- A vízimadarak népe. Bp., 1975.
- Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Bp., 1923.